

DE KOMMUNE ALS REDDINGBOOT?

Kleine gemeenschappen als uitingen
van onvrede en idealisme.

Ton Bührs
februari 1973

INLEIDING.....	1
HOOFDSTUK 1 - MENSELIJKE NATUUR EN ONT-	
PLOOIING.....	3
1. De menselijke natuur: instincten	
en cultuur.....	3
2. De fundamentele behoeften.....	7
A. De fysiologische behoeften.....	8
B. De veiligheidsbehoeften.....	10
C. De coöperatiebehoeften.....	11
3. Vormen van ontplooiing.....	14
A. Expressie.....	15
B. Ontdekken.....	16
C. Ontspanning.....	19
4. Geluk en individualiteit.....	21
HOOFDSTUK 2 - DE MODERN-INDUSTRIËLE MAAT-	
SCHAPPIJ; EEN TOEKOMSTBEELD, EN EEN	
DERDE ALTERNATIEF.....	24
HOOFDSTUK 3 - MOTIEVEN VOOR KLEINE GE-	
MEENSCHAPPEN.....	37
1. Amerikaanse kolonies, kibbutzim,	
kommunes.....	37
A. De Amerikaanse kolonies in de	
18de en 19de eeuw.....	37
B. De kibbutzim.....	40
C. De kommunes.....	42
2. Kort overzicht van "utopische idee-	
en" en fictieve stelsels.....	46
HOOFDSTUK 4 - BEHOEFTEBEVREDIGING EN ONT-	
PLOOIING IN KLEINE GEMEENSCHAPPEN.....	54
1. De Amerikaanse kolonies.....	54
A. De fysiologische behoeften.....	54
B. De veiligheidsbehoeften.....	56
C. De behoefte aan coöperatie.....	57
D. Ontplooiing.....	58
2. De Israëlische kibbutzim.....	62
A. De fysiologische behoeften.....	62
B. De veiligheidsbehoeften.....	64
C. De behoefte aan coöperatie.....	66
D. Ontplooiing.....	68

3. De communes.....	72
A. De fysiologische behoeften.....	72
B. De veiligheidsbehoeften.....	75
C. De coöperatiebehoefte.....	76
D. Ontplooiing.....	78
4. Conclusies t.a.v. behoeftenbevrediging en ontplooiing in de besproken kleine gemeenschappen.....	82
HOOFDSTUK 5 - POLITIEKE ORGANISATIE VAN EN POLITIEKE PROCESSEN IN KLEINE GEMEENSCHAP- PEN.....	
1. De Amerikaanse kolonies.....	86
A. Politieke organisatie.....	86
B. Stabiliteit en konflikten.....	91
2. De Israëliische kibbutzim.....	99
A. Politieke organisatie.....	99
B. Stabiliteit en konflikten.....	102
3. De communes.....	103
A. Politieke organisatie.....	103
B. Stabiliteit en konflikten.....	107
4. Conclusies t.a.v. de interne politiek in kleine gemeenschappen.....	108
HOOFDSTUK 6 - KLEINE GEMEENSCHAPPEN EN HUN OMGEVING.....	
1. Het afwijkende normen- en waarden- patroon.....	117
2. Interne gerichtheid en onverschil- ligheid t.a.v. het politieke proces.....	120
3. Hervorming van de omgeving langs niet-politieke wegen.....	124
4. De economische positie der gemeen- schappen.....	126
HOOFDSTUK 7 - DE KANSSEN OP SUCCES.....	
1. Falen en slagen van kleine gemeen- schappen.....	129
2. De kommune als reddingboot?.....	138
KORTE SAMENVATTING EN CONCLUSIES.....	153
NOTEN.....	155
GERAADPLEEDE LITERATUUR.....	160

INLEIDING.

Door de eeuwen heen vluchten mensen uit de samenleving waarin zij leven. Zij verlaten het land waarin zij geen plaats meer voor zich zien. De motieven die aan hun vlucht ten grondslag liggen zijn gevarieerd. Enerzijds kunnen vervolgingen en miserabele omstandigheden een rol spelen, anderzijds kan het verlaten van de omringende samenleving geschieden uit hoop elders, in een ander land, in een "nieuwe wereld", het leven te kunnen leven of te realiseren dat men zich onthouden ziet. Terreur en hoop, gebrek en illusie, zijn verantwoordelijk voor zowel vluchten als zoeken.

De vluchteling staat lang niet altijd alleen. Naarmate méér mensen dezelfde ervaringen in een samenleving als onderdrukkend of onheilzaam ervaren, zal hij meer lotgenoten vinden. Gedeelde ervaringen kunnen leiden tot gezamenlijk zoeken. Dit gezamenlijk zoeken heeft zijn bronnen in de samenleving waaruit de vluchtelingen voortkomen: het zijn dan niet meer de singuliere omstandigheden waarin het individu zich bevindt, maar situaties en processen die groepen in de samenleving raken, die een reactie oproepen. In hun collectieve reactie manifesteren vluchtelingen aspecten van een samenleving die het leven erin kennelijk niet voor iedereen aantrekkelijk maken.

In deze scriptie zullen drie typen kleine gemeenschappen worden onderzocht: de Amerikaanse kolonies in de 18de en 19de eeuw, de Israëliëische kibbutzim, en de communes in deze tijd. De leden van deze drie soorten gemeenschappen kunnen als vluchtelingen beschouwd worden. Het leven in de voor hen traditionele maatschappij heeft afgedaan, omdat belangrijke aspecten het ondraaglijk maken. Gezamenlijk zoeken zij naar middelen om een aantrekkelijker leven te realiseren, om de spanningen waaraan zij onderhevig zijn, op te heffen. Hun vlucht is niet altijd een vlucht buiten de grenzen van de samenleving: de communes in onze tijd trachten binnen die samenleving een nieuw bestaan te vinden. Maar wat deze gemeenschappen met elkaar gemeen hebben is het "buiten-maatschappelijke" karakter van hun zoeken. Los van het bestaande systeem proberen zij een nieuw systeem op te bouwen en isoleren zij zich vaak bewust van de omgeving. Zij vormen eilanden in een zee waardoor zij zich bedreigd voelen.

De vlucht uit de praktijk van de samenleving waaruit deze gemeenschappen voortkomen wordt vergezeld gegaan van een afstand nemen tot de heersende mentaliteit in die samenleving. Hun zoeken en opbouwen gebeurt op basis van ideeën, waarden en normen, die veelal de negatieve vormen van de heersende

ideeën, waarden en normen. Zij relateren de praktijk waaronder zij lijden of leden aan een systeem, dat op een mentaliteit is gebaseerd welke kennelijk aanleiding of ruimte geeft tot of aan de door hen ervaren onrechtvaardigheden en misstanden. In hun reactie klemmen de leden van deze gemeenschappen zich vast aan idealen waarvoor geen plaats was. Of die idealen realiseerbaar zijn is een vraag die zij door de praktijk, door zelf een nieuw systeem op te bouwen, trachten te beantwoorden.

Het is vooral ook deze vraag die in deze scriptie behandeld wordt. Ik heb getracht na te gaan waardoor slagen en falen van de Amerikaanse kolonies, de kibbutzim en de communes beïnvloed werden. Daarbij zijn de motieven die geleid hebben tot het opzetten van dergelijke gemeenschappen belangrijk: vanuit die motieven wordt de opzet van deze gemeenschappen bepaald, en het is juist in de opzet dat de sleutel voor slagen of falen gezocht moet worden. Het is de vraag of mensen zich in een bepaald model laten "persen", of zij in de praktijk het geluk kunnen vinden in een systeem, dat in abstracto hun geluk garandeert. In dit verband is het noodzakelijk om na te gaan hoe groot de flexibiliteit van de mens is, of wat de "constanten" in hem zijn die spanningsrelaties oproepen zodra deze genegeerd worden. Daarom heb ik geprobeerd fundamentele behoeften in de mens te vinden, om vervolgens te laten zien, hoe deze behoeften in de modern-industriële maatschappij en in de hier besproken gemeenschappen bevredigd of onderdrukt worden. Vervolgens worden factoren die in verband staan met de politieke organisatie, de relaties met de omgeving en de houding tegenover de omgeving, onderzocht, om een globaal beeld te krijgen van invloeden die op slagen en falen van deze gemeenschappen inwerken. Tenslotte heb ik getracht op basis hiervan aan te geven of kleine gemeenschappen in enigerlei opzet binnen de huidige samenleving een duurzame bestaansgrond kunnen vinden en mogelijk een weg kunnen zijn via welke de problemen in deze samenleving bestreden kunnen worden.

HOOFDSTUK 1 - MENSELIJKE NATUUR EN ONTPLOOIING.

1. De menselijke natuur: instincten en cultuur.

Freud meende in de mens twee soorten driften te kunnen ontdekken: "Eros", de constructieve, integratieve drift, waarvan de energie, "das Libido", verantwoordelijk is voor al hetgeen de mens tot stand heeft gebracht, zijn cultuur, en "Thanatos", de "Todestrieb", die verantwoordelijk is voor desintegratie en de destructie waartoe de mens zich in de loop der geschiedenis in staat heeft getoond. Voor het opbouwen van zijn cultuur moet de mens de "Todestrieb" onderdrukken, verdringen. Frustraties zijn de kosten van deze onderdrukking, de onvermijdelijke effecten van culturele ontwikkeling. Dat "Thanatos" zich niet ongestraft laat verdringen blijkt ook steeds weer uit de verschrikkingen die de mens over zich afroept als gevolg van deze frustraties.¹

Het is verleidelijk om het bestaan van "Thanatos" te aanvaarden: veel ellende en agressie kan er inderdaad mee verklaard worden. Maar tóch, zijn mensen van nature agressief, ondervinden zij lust in doden en vernietigen?

Veel schrijvers hebben twijfel gezaaid over het bestaan van "Thanatos". Dit gebeurde ook reeds vóórdat "Thanatos" door Freud geïdentificeerd werd en het agressieve gedrag van de mens op andere manieren verklaard werd. Kropotkin bijvoorbeeld zette zich af tegen de in zijn tijd door velen, onder invloed van Darwin's evolutieleer, aangehangen theorie, dat agressie en strijd onverbrekkelijk verbonden waren met ontwikkeling en vooruitgang, ja zelfs met het voortbestaan van het menselijke ras. Kropotkin geloofde veeleer in het bestaan van een "instinct tot samenwerking". Volgens hem is het juist samenwerking, niet concurrentie, die het voortbestaan en de ontwikkeling van de mens verklaart. Weliswaar was die samenwerking nog slechts aanwezig binnen groepen van beperkte omvang, maar hij meende een tendens te kunnen bespeuren in de richting van samenwerking in steeds grotere groepen. Tenslotte zou de samenwerking, gepaard gaande aan een "morele ontwikkeling", de gehele mensheid omvatten.²

Maslov schrijft, veel later:

"It can certainly be granted by now that our knowledge is sufficient to reject any claim that human nature is, in its essence, primarily, biologically, fundamentally evil, sinful, malicious, ferocious, cruel, or murderous. But we do not dare to say that there

are no instinctoid tendencies at all to bad behavior."³ Ook Fromm gelooft niet, dat de vernietigende kracht die de mens in zich kan bergen dezelfde status heeft als de constructieve kracht. Hij meent, dat destructieve neigingen een gevolg zijn van "ongeleefd leven", van frustraties die voort-spruiten uit "de blokkering van de persoonlijke zinnelijke, emotionele en intellectuele mogelijkheden in de spontaneïteit van hun groei en ontplooiing."⁴ Deze frustratiefactor zou de grote variatie waarin mensen destructieve neigingen ten toon spreiden kunnen verklaren. Hoe groter de frustratie, hoe groter ook de kans op agressie, hoewel die zich niet altijd op anderen richt, maar zich ook naar binnen kan keren om het individu zelf te kwellen, afhankelijk van de ontwikkeling van het karakter en het al of niet beschikbaar zijn van een "object" waarop de agressie zich kan richten. Deze frustratie-agressietheorie ondervindt veel steun, en is thans een van de meest uitgewerkte theorieën ter verklaring van agressie.⁵

De frustratie-agressie theorie impliceert, dat agressie géén "blinde kracht" is, géén "instinct". Men zou zich de vraag kunnen stellen of de mens wel "instincten", duistere, drijvende krachten, kent.

De mens is een dier, maar met een ondierlijke eigenschap: het verstandelijke vermogen. Als dier bezit de mens instincten, maar ten gevolge van zijn verstandelijke ontwikkeling zijn deze instincten verzwakt, en kan er eigenlijk beter van instinctieve impulsen of van "erfelijke reflexen" gesproken worden.⁶

Instincten leiden het dier in zijn strijd om het voortbestaan. De instincten dwingen het dier tot een bepaald gedragspatroon dat van generatie tot generatie hetzelfde blijft. Externe condities bepalen de mogelijkheid van dat gedragspatroon, omgrenzen de ruimte die aan instincten gegeven wordt. Mutaties in de omgeving kunnen die ruimte echter doen verdwijnen. Het dier kan zijn gedrag niet aanpassen aan de omgeving. Slechts de dieren die gunstige erfelijke eigenschappen bezitten in relatie tot de omgeving, blijven voortbestaan. Genetische mutatie is in de dierenwereld het "instrument" waardoor veranderingen in de omgeving kunnen worden opgevangen, terwijl de instincten slechts het voortbestaan in een stabiele situatie kunnen verzekeren. Het dier is daarom ten eerste overgeleverd aan het lot dat de natuur hem oplegt.

In de mens zijn de dierlijke instincten verzwakt. Zijn gedrag

wordt niet van generatie op generatie in hetzelfde patroon gedrongen, maar dankzij zijn verstandelijke capaciteit kan hij zelf zijn gedrag veranderen.⁷ Die verandering zal stellig worden ingegeven door de omgeving. Juist doordat de mens zijn gedrag aan veranderingen in de omgeving kan aanpassen worden zijn kansen op voortbestaan vergroot. Het verstandelijk vermogen stelt echter tot méér in staat, namelijk tot pogingen om de omgeving te beïnvloeden of zelfs te beheersen. Het ontwikkelen van instrumenten en technieken om dit te bereiken wordt als voornaamste indicator voor de aanwezigheid van intellect beschouwd, en het verschijnsel mens wordt hiermede wel gedefinieerd. Door de voortgaande ontwikkeling van deze capaciteit om de omgeving naar zijn hand te zetten wordt het voor de mens mogelijk zijn gedrag vrijer te vormen, onafhankelijker van de vroegere grenzen die de omgeving stelde, maar evenzeer door de verzwakking van zijn instincten. Met het toenemen van kennis en de verbetering der technieken groeit de macht over de omgeving en wordt de ondergeschiktheid van de mens aan die omgeving teruggedrongen, evenals de "harde strijd om het bestaan".

We moeten er ons echter wél van bewust zijn, dat we hier meer over de mens in het algemeen, of beter, over de mens en met hun collectieve capaciteiten, spreken, dan over het individu. De sociale aard van de mens is een noodzakelijke aanvulling op het verlies van de kracht der instincten en de ontwikkeling van de intellectuele capaciteit. Als pasgeboren wezen is de mens volkomen hulpeloos en zou hij tenonder gaan wanneer hij niet verzorgd zou worden, en als hem niet de kennis en capaciteiten aangeleerd zouden worden die hem in staat stellen tot aanpassing aan en beheersing van de omgeving. Deze kennis en capaciteiten worden hem van buitenaf aangeleerd door soortgenoten, die deze in hun collectieve capaciteit ontwikkeld hebben, door de geschiedenis heen. We moeten de vrijheid van het individu, de individuele capaciteit om eigen gedragspatronen en kennis te kiezen en te ontwikkelen, daarom niet overschatten. Zijn individuele vrijheid wordt beperkt, ten eerste doordat hij slechts een deel, misschien een zéér klein deel, van de kennis en technieken die ontwikkeld zijn, aanleert of kán aanleren, en in de tweede plaats omdat zijn gedrag tot op grote hoogte bepaald wordt door dat deel van het totale culturele complex dat hij bij zijn opvoeding en ervaringen internaliseert, het waarden- en normenpatroon. Het "biologisch instinct" wordt ingeruild

voor het "culturele instinct". In beide gevallen wordt het gedragsspatroon als even vanzelfsprekend en normaal ervaren, en bestaan velerlei min of meer automatische gedragvormen, reflexen. Slechts bewustzijn van historische ontwikkeling of van culturele verscheidenheid kan deze vanzelfsprekendheid aantasten.

Het geïnternaliseerde deel van het culturele complex, zoals Kwant zegt: de "sociale facticiteit"⁸, is zowel voorwaarde als hinderpaal voor individuele vrijheid. Zonder opvoeding en onderricht zal een pasgeborene helemaal geen capaciteiten en kennis ontwikkelen die hem in staat stellen de omgeving te beheersen of om zelfs maar zijn gedrag aan de omgeving aan te passen: hij mist alle vrijheid. Anderzijds is hij geneigd om datgene wat hij geïnternaliseerd heeft als "normaal" te beschouwen en zijn gedragsspatroon te stabiliseren, zonder te vragen naar andere mogelijkheden. Bewustzijn van historische ontwikkeling en culturele verscheidenheid kunnen grote onzekerheid voortbrengen, maar ook het gevoel van vrijheid vergroten.

Terugkerend naar de instinctieve impulsen die de mens nog rest, moeten we ons afvragen wat deze zijn en in welke relatie zij staan tot de cultuur zoals de mens die verwerft en ontwikkelt. Het lijkt erg moeilijk om de dikke culturele laag die over het menselijk gedrag ligt te doorgraven en de instinctieve impulsen te identificeren. Maslov wijst erop, dat de idee als zou de mens instincten bezitten vereenzelvigd wordt met de idee dat hij door "blinde krachten" die hij zelf niet kan beheersen, gedreven wordt, ondanks alle culturele schijn. Hij meent zelf, dat juist de zwakheid van de instincten in de mens, de reducering tot "erfelijke reflexen", ertoe leidt, dat deze gemakkelijk door culturele invloeden verdrongen kunnen worden, hetgeen ik getypeerd heb als de vervanging van "biologische instincten" door "culturele instincten". De aanwezigheid in de mens van "instinctieve impulsen" kan daarom moeilijk via de weg der introspectie bepaald worden. Wat als "instinctieve impuls" gevoeld wordt kan heel goed cultureel van oorsprong zijn. Historische en culturele vergelijking lijken betere mogelijkheden te bieden. Door te zoeken naar overeenkomsten in historische en culturele verscheidenheid, naar meer algemene categorieën van "zaken", afgezien van hun specificiteit, waarnaar mensen in de loop der tijden en in verschillende culturen streven, zou men het "algemeen menselijke" kunnen aantonen. Waarschijnlijk

is daarbij geen absolute zekerheid te krijgen; maar waarom ook hier niet, zoals overwegend in de wetenschap, een probabilistische benadering gevolgd? "Wetten" in de sociale wetenschappen bestaan niet: slechts waarschijnlijkheden worden opgesteld. En als een uitzondering op een regel bestaat behoeft de regel nog niet fout te zijn. Interveniërende variabelen kunnen een rol spelen en niet bekend zijn.

De zwakheid van de instincten in de mens heeft ten gevolge, dat het karakter van het instinct als een noodzakelijk te volgen gedragspatroon, wordt omgezet in een "behoefte aan" en een "impuls tot". Deze behoeften en impulsen kunnen door culturele invloeden op verschillende manieren gekanaliseerd worden en vorm krijgen.

Ik wil proberen een hypothetische inventaris van fundamentele behoeften en impulsen, constanten in historische ontwikkeling en culturele verscheidenheid, op te maken. Daarbij ga ik af op de theorieën van een aantal schrijvers die zich met de problematiek van de "basic human needs" hebben beziggehouden.⁹ In deze theorieën zijn veel overeenkomsten te vinden, ook al worden vaak afwijkende termen gebruikt. Ook zijn veel verschillen te herleiden tot de mate van specificiteit die door de verschillende schrijvers betracht is dan tot fundamenteel andere inzichten. Het lijkt mij daarom beter van categorieën van "basic human needs" te spreken, waarbinnen de behoeften verder onderverdeeld kunnen worden. In paragraaf 2 zullen de fundamentele behoeften behandeld worden, terwijl in paragraaf 3 de impulsen ter sprake komen.

2. De fundamentele behoeften.

De fundamentele behoeften kunnen in drie categorieën worden verdeeld, terwijl daarnaast nog een categorie "impulsen" te onderscheiden is die onder de term "ontplooiingsvormen" gebracht wordt. De fundamentele behoeften kunnen als motivaties voor menselijk gedrag beschouwd worden, waarbij de aanwezigheid in het bewustzijn van de mens de vormen aanneemt die deze behoeften door culturele invloeden bezitten. Wel moet worden gesteld, dat vele gedragsvormen niet af te leiden zijn uit één behoefte, maar het resultaat zijn van meerdere tegelijkertijd gevoelde behoeften, terwijl daarnaast ook impulsen een rol kunnen spelen.

De fundamentele behoeften kunnen in de volgende drie categorieën worden verdeeld:

- A. Fysiologische behoeften.
- B. Veiligheidsbehoeften.
- C. Coöperatiebehoeften.

Als gemeenschappelijk kenmerk van deze drie categorieën kan worden genoemd het streven van de mens naar voortbestaan, het "instinct for survival". Indien de behoeften binnen deze categorieën in onvoldoende mate of in het geheel niet plaatsvindt, wordt de mens in zijn bestaan bedreigd. Gezien het belang van deze behoeften zal een eventuele bedreiging vrijwel altijd door het individu waargenomen worden. Is deze perceptie niet aanwezig, dan heft dit de bedreiging nog niet op; de spanningsrelaties kunnen zich op een andere manier manifesteren dan in bewust reageren van het individu, bijvoorbeeld in onzeker gedrag.

Ad A - De fysiologische behoeften.

De fysiologische behoeften worden door Maslov als de meest fundamentele beschouwd. Zij kunnen worden afgeleid van het streven van het lichaam naar "homeostasis": "Homeostasis refers to the body's automatic efforts to maintain a constant state of the blood stream".¹⁰ Een lijst van fysiologische behoeften kan bijna tot ieder aantal worden uitgebreid, afhankelijk van de mate van specificiteit die men wil betrachten. Het is echter niet zeker of alle fysiologische behoeften homeostatisch zijn, bijvoorbeeld de sexuele behoefte. Somatische localiseerbaarheid wordt daarom ook wel als criterium gebruikt voor het bepalen van wat fysiologische behoeften zijn. Behoeften aan voedsel, vocht en slaap, naast de sexuele behoefte, zijn de belangrijkste fysiologische behoeften die meestal worden genoemd. Slechts aan de laatste zal hier nog enige aandacht gewijd worden.

Men kan de sexuele behoefte beschouwen als een behoefte die het voortbestaan van de soort dient. Het "instinct for survival" wordt op de voortplanting gericht omdat het bestaande organisme zal afsterven. In de voortgebrachte kinderen wordt het eigen voortbestaan geprojecteerd. Bevrediging van de sexuele behoefte heeft echter niet altijd tot voortplanting te leiden en geschiedt vaak ook zonder de bedoeling daartoe. Dit duidt erop, dat de sexuele behoefte een zekere autonomie bezit, d.w.z. bevrediging van deze behoefte kan een doel op zich zijn, is niet altijd "functioneel".

De verzwakking van de instincten in de mens en de wijze

waarop door culturele ontwikkeling vorm aan de instinctieve reflexen wordt gegeven, een vorm waarin de oorspronkelijke instincten worden gevoeld, laat zich illustreren aan de hand van de sexuele behoefte. De sexuele behoefte is in het proces van culturele ontwikkeling nauw verweven geraakt met de behoefte aan affectie, een behoefte die ik onder de categorie veiligheidsbehoeften zal brengen. De behoefte aan affectie wordt vaak o.i.v. de kanalisatie der sexuele behoefte in het cultuurpatroon primair gesteld, en slechts binnen het kader van het streven naar bevrediging van de affectiebehoefte mag ook de sexuele behoefte geuit worden.

De sexuele behoefte wordt in iedere cultuur gereguleerd. Desmond Morris brengt het ontstaan van de "paarband" in de sexuele relatie in verband met de ontwikkeling van de mens van een "forest-living, fruit-picking primate" tot een "hunting-ape".¹¹ Zijn redenering is als volgt:

"For a virile primate to go off on a feeding trip and leave his females unprotected from the advances of any other males that might happen to come by, was unheard of. No amount of cultural training could put this right. This was something that demanded a major shift in social behaviour.

The answer was the development of a pair-bond. Male and female hunting apes had to fall in love and remain faithful to one another."¹²

Deze ontwikkeling had een positieve invloed op de samenwerking binnen de groep, verminderde de sexuele rivaliteit, en kwam ook de opvoeding van de kinderen ten goede, aldus Morris. Deze beweringen zijn speculatief; Morris kan geen bewijzen aanvoeren. Bovendien lijkt de redenering circulair: alléén als in het "fruit-picking"-stadium de norm van monogamie aanwezig was, is het begrijpelijk te stellen dat "the advances of any other males that might happen to come by, was unheard of". Het bestaan van andere dan monogame relaties in andere culturen dan de westerse kan in Morris' gedachtengang alleen verklaard worden met behulp van de stelling dat het proces van de ontwikkeling der paarband nog niet voltooid is. Dat een sexuele partner vaak als "bezit" beschouwd wordt, én dat er sexuele rivaliteit bestaat, wordt hier niet ontkend. Ik wil wél beweren, dat het patroon van sexuele relaties cultureel bepaald wordt, en dat paarband en rivaliteit in bepaalde culturen méér een rol kunnen spelen

dan in andere. De behoefte aan een "exclusieve relatie" is er daarom nog niet minder reëel om in die culturen waarin dit is opgenomen: in de culturele vorm van de behoefte wordt ook de "inhoud" gevoeld.

De plooibaarheid van de mens wordt geïllustreerd door de culturele verscheidenheid in de regulering der sexuele relaties. Dat er grenzen aan die plooibaarheid zijn lijkt echter waarschijnlijk. In alle culturen moet de behoefte tenminste erkend worden, kan zij niet worden weggedacht. Dit hangt samen met het somatische karakter van deze behoefte.¹³ Dat totale repressie tot grote spanningen aanleiding geeft, is door Freud en velen na hem aangetoond.

Ad B - De veiligheidsbehoeften.

Het gemeenschappelijke element in deze categorie behoeften is het streven, evenzeer afgeleid uit het "instinct for survival", op enigerlei wijze de omgeving te beïnvloeden of te manipuleren, teneinde de eigen positie, of die van de groep waarvan men afhankelijk is, te verzekeren. Ook in dit geval is er sprake van een, met het proces van culturele ontwikkeling, verandering in de aard en verscheidenheid van "middelen" om deze behoeften te bevredigen.

Binnen deze categorie kunnen de behoeften verder worden onderverdeeld in:

- B1. De behoefte aan bescherming tegenover de natuurlijke omgeving.
- B2. De behoefte aan bescherming tegen bedreigingen uit de sociale omgeving.
- B3. De behoefte aan "context": een verklaringssysteem om de omgeving te kunnen begrijpen, eventuele gevaren te kunnen localiseren, en op grond daarvan de omgeving te kunnen beïnvloeden of te manipuleren.

De behoefte onder B1 wordt, afhankelijk van het cultuurpatroon, bevredigd door de verschillende soorten kleding, onderdak en instrumenten. Schaarste aan middelen ter bevrediging van de fysiologische behoeften en de onder B1 genoemde veiligheidsbehoeften kan een bron van frustratie, en daardoor agressie, tegenover anderen zijn. De onder B2 genoemde behoefte hangt hiermee samen. De "middelen" om deze behoefte te bevredigen zijn o.a. wapens, maar ook vriendschappen, een beschermende affectieve verhouding, het verkondigen van "naastenliefde", broederschap en verbondenheid. Deze behoeften aan bescherming lijken ook verbonden aan het

streven naar een eigen "territorium", dat in het westerse cultuurpatroon zijn reflectie vindt in een behoefte aan "privacy".

Onzekerheid wordt door de mens moeilijk verdragen; hij wil de bronnen van "goed en kwaad" localiseren om bedreigingen van zijn veiligheid weg te kunnen nemen, of de daartoe capaciteiten bezittende "machten" te beïnvloeden. Waar kennis omtrent de juiste aard en oorzaak van de bedreiging ontbreekt, ontstaat bijgeloof of het geloof in kwade goden of een duivel, met als opponent een goede en almachtige god, die gunstig gestemd kan worden d.m.v. bepaald gedrag of rituelen, waardoor onheil wordt weggenomen of voorkomen. Wanneer meer kennis over de oorzaken van het onheil wordt ontwikkeld, en het onheil, bijvoorbeeld ziekte, m.b.v. technieken kan worden weggenomen of voorkomen, verzwakt de behoefte aan het geloof in een gunstig te stemmen "opperwezen" en treedt een proces van secularisering op. In beide gevallen is er sprake van een uit de veiligheidsbehoefte voortspruitende behoefte aan "context": een kader waarin de verschijnselen geplaatst kunnen worden, zodat zij manipuleerbaar of beïnvloedbaar zijn, ófwel door rituelen, offers, godenverering, ófwel d.m.v. technieken, stoelend op een theorie. Naarmate de bronnen van onheil méér in maatschappelijke, en minder in natuurlijke condities gelocaliseerd worden, treedt ook ideologie naar voren als verklaringssysteem, als basis dienend voor acties, gericht op het opheffen van onheil en bedreigingen.

Ad C - De coöperatiebehoeften.

Deze behoeften, in de dierenwereld instinctief vastgelegd binnen "de soort" om de kansen op voortbestaan te vergroten, en bij de mens tot uitdrukking komend in de noodzaak tot sociale relaties, samen-zijn en samen-doen, worden in toenemende mate getransformeerd in een morele plicht tot wederzijdse hulp, vastgelegd in filosofische en theologische theorieën.

Sociale wetenschappen hebben aangetoond, dat de mens een proces is, een complex van capaciteiten, die zonder contacten met medemensen niet ontwikkeld worden.¹⁴ Bij afwezigheid van in vaste vormen vastgelegde instincten moet er een leerproces plaatsvinden om het leven aan te kunnen. Aangeboren kwaliteiten moeten in relatie tot anderen ontdekt en ontplooid worden.

De coöperatiebehoeften vormen tezamen het brandpunt waarin de twee voornoemde categorieën fundamentele behoeften samenkomen. Hun bevrediging vereist coöperatie; afwezigheid van coöperatie reduceert de kansen op voortbestaan tot nihil. Mensen beseffen of gevoelen die noodzaak zeer goed. Van twee kanten wordt de behoefte aan coöperatie echter ingedamd. Op het micro-niveau, dat van het individu, kunnen er gevoelens van rivaliteit met anderen ontstaan wanneer personen zich op dezelfde schaarse "middelen" richten ter bevrediging van de eerder genoemde behoeften. Dit geldt ook op het macro-niveau, dat van groepen. De strijd tussen groepen is meestal feller naarmate de normen- en waardenpatronen van elkaar afwijken. De normen die voor leden van de eigen groep gelden worden genegeerd in de relatie tot anderen die die normen niet onderschrijven: er heerst een groepsmoraal.¹⁵ Allen die zich buiten de groep bevinden worden als potentiële vijanden gezien en kunnen gebruikt of misbruikt worden ter verbetering van het lot van de eigen groep. Hoe groter de verschillen zijn met andere groepen, hoe groter ook de kans is dat de anderen niet als mensen beschouwd zullen worden, en hoe eerder bestialiteiten zich zullen voordoen. Een oorlog kan gezien worden als de hoogste vorm van coöperatie binnen de eigen groep: men offert zich op voor elkaar.

Beide vormen van bedreiging voor een universeel gerichte coöperatie verminderen de voordelen van coöperatie op de bestaande niveaus. Individueel egoïsme verzwakt de samenwerking in de eigen groep, terwijl de verliezen die geleden worden in de strijd tussen groepen steeds minder gecompenseerd worden door voordelen. Op internationaal niveau heeft een "balance of terror" het begrip overwinning doen verouderen. En ook in het geval van "locale oorlogen" wordt het steeds onduidelijker wat er "gewonnen" wordt.

Anderzijds wordt het door de ontwikkeling der communicatietechnieken mogelijk meer begrip te kweken voor andere culturen, kan meer en meer het "algemeen menselijke" ontdekt worden.

De nadelen van strijd en "het ontdekken van jezelf in de ander" leiden tot uitbreiding van de "in-group", verbreding van de coöperatie op het macro-niveau. Kropotkin wijst op de noodzaak van de ontwikkeling van steeds grotere coöperatie-eenheden:

"Mutual aid and support cannot be limited to a small association; they must spread to its surroundings, or

else the surroundings will absorb the association."¹⁶

Over de gehele wereld heeft zich vrijwel hetzelfde patroon van ontwikkeling voltrokken: van de stam naar de dorpsgemeenschap, van de dorpsgemeenschap naar de stad, en van de stad naar de nationale staat. Kropotkin is optimistisch over de voortzetting van deze ontwikkeling tot een universele gemeenschap.¹⁷

Het feit van de uitbreiding der coöperatie-eenheden vindt zijn weerslag in de morele verantwoording van die uitbreiding. De coöperatie in kleine groepen was vanzelfsprekend en noodzakelijk, berustte niet op berekening. In deze gemeenschappen kende men duidelijk zijn plaats, waren rechten en plichten bekend, werd ieder's status erkend, voelde men zich één met de groep, en vroeg men niet naar de zin van de samenwerking. Religie was een compensatie voor ~~het~~ de gevaren en onzekerheden die de groep bedreigden.

Uitbreiding der samenwerkingseenheden steunt niet op deze elementen in de kleine gemeenschappen, maar kan ook niet stabiel zijn wanneer een voortdurende afweging van voor- en nadelen van samenwerking plaatsvindt. De rechtvaardiging van coöperatie wordt daarom gezocht in ethische beginselen van "blijvende waarde", de continuïteit der samenwerking garande-
rend.

De ondoorzichtigheid van de grotere samenwerkingsverbanden, de groeiende complexiteit en het terugvallend belang van het individu in de gemeenschap brengt de bevrediging van een aantal belangrijke behoeften, die in de aard der samenwerking in de kleinere verbanden wél bevredigd werden, in gevaar. Daarmee worden deze behoeften duidelijker omlijnd, springen zij meer naar voren dan in de kleinere samenwerkingsverbanden; waar gebreken ontstaan worden behoeften duidelijk. Dit zijn vooral de behoeften aan identiteit, eenheidsgevoel of verbondenheid ("community", "belongingness"), en zingeving. Wanneer samenwerking binnen een groep niet langer vanzelfsprekend is, vervalt een kader waarbinnen het individu zichzelf kan plaatsen, wordt het op zichzelf teruggeworpen, zullen vragen opkomen over het "werkelijke ik", de relatie tot anderen, en de zin van leven en samen-leven. Hier is sprake van een aantal behoeften waarvan de bevrediging in de moderne tijd, ondanks, of juist door de enorme groei van kennis en technieken, moeilijker te bereiken is dan in de samenlevingen van het "Gemeinschaft"-type. In hoofdstuk twee zal dit verder worden beschreven.

3. Vormen van ontplooiing.

De ontwikkeling van de intellectuele capaciteit van de mens, tot uitdrukking komend in een grotere complexiteit van zijn cultuur en verbetering van de technieken ter controle van zijn omgeving en het verzekeren van het voortbestaan, gaat gepaard met verandering van de vormen waarin fundamentele behoeften bevredigd worden. Door de verbetering van zijn instrumentarium kan hij zijn materiële behoeften beter bevredigen en wordt de strijd om het voortbestaan verdrongen. Het streven naar een "goed" bestaan, i.p.v. louter voortbestaan, wordt voor hem primair. Hogere eisen worden gesteld aan de kwaliteit van de "middelen" die de behoeften moeten bevredigen. Individuele voorkeuren en capaciteiten krijgen nu een kans tot gelding te komen. Diversiteit en de mogelijkheid tot het kiezen uit verschillende "middelen" worden relevant.

Deze ontwikkeling geeft aanleiding tot een eerste vorm van individuele ontplooiing, namelijk het kiezen door het individu op welke wijze zijn fundamentele behoeften bevredigd worden, in overeenstemming met zijn aanleg en capaciteiten. Bevrediging is in dit geval niet meer het gevolg van het accepteren van datgene wat door schaarste opgedrongen wordt, maar van individueel, zelfstandig kiezen.

Het bovenstaande geldt vooral voor het bevredigen van de "materiële" behoeften. Technische ontwikkeling heeft hier een directe invloed gehad op de aard van de middelen die ter bevrediging kunnen dienen. Het proces van technische en wetenschappelijke ontwikkeling, en daarmee samenhangend de processen van industrialisatie, secularisering, en de ontwikkeling van "Gemeinschaft" naar "Gesellschaft", heeft echter ook indirect bijgedragen tot de introductie van het element kiezen in de bevrediging van "immateriële" behoeften. De directe controle over het individu in de "Gesellschaft" is kleiner dan in de "Gemeinschaft". Ten gevolge van de geringere sociale controle en de gevarieerdheid in kontaktmogelijkheden kan het individu in grotere vrijheid de "middelen" kiezen ter bevrediging van zijn "immateriële" behoeften. Dit geldt zowel t.a.v. de "context" die hij nodig heeft, als voor de mensen die hij niet kan ontberen ter bevrediging van zijn affectiebehoefte en de bevrediging van zijn behoefte aan verbondenheid en de ontwikkeling van zijn capaciteiten. Tevens is het mogelijk uit een groter scala van ideeën m.b.t. zingeving te kiezen en deze zelf verder te ontwikkelen.

Dat deze vorm van ontplooiing, in het individueel, zelf-

standig kiezen van "middelen" ter bevrediging van de behoeften, in de moderne maatschappij niet volledig tot ontwikkeling is gekomen en aan beperkingen onderhevig is, zal in het volgende hoofdstuk duidelijk worden.

Naast deze vorm van ontplooiing zijn er nog andere, die verbonden zijn aan "impulsen", "uitingen" die geen ander doel hebben dan het uiten zelf. Deze vormen van ontplooiing treden spontaan op, verschaffen directe bevrediging, en zijn ook niet afhankelijk van een niveau van culturele ontwikkeling. Zij kunnen functioneel zijn t.a.v. de fundamentele behoeften, maar dit is niet hun doel: zij treden op, omdat zij niet "ge-laten" kunnen worden. Het zijn de volgende drie impulsen:

- A. Expressie: emotionele en artistieke ontplooiing.
- B. Ontdekken ("Nieuwsgierigheid"), waaraan verbonden intellectuele activiteit.
- C. Ontspanning.

Ad A - Expressie.

Expressie is het tot uitdrukking brengen van ervaringen en gevoelens, daartoe inspirerend door onderlinge interactie. Vormen van expressie kunnen "vluchtig" zijn (Zingen, lachen, uitingen van bewondering etc.), maar ook in een "creatie" worden vastgelegd (Literatuur, muziek, schilderwerken etc.). Door middel van expressie kunnen frustraties in de bevrediging van fundamentele behoeften manifest worden gemaakt. Sommige meesterwerken zijn hieraan te danken. Expressie in artistieke zin vereist echter geen hoog niveau van technische capaciteit: ook bij "natuurvolken" worden kunstuitingen gevonden. Wél nemen de mogelijkheden van variatie en complexiteit in artistieke expressievormen toe met culturele ontwikkeling in brede zin (Bijvoorbeeld in de architectuur). Expressie in ruimere betekenis, zoals hierboven gedefinieerd, geschiedt echter door iedereen. Slechts voor tijdrovende en gecompliceerde expressievormen, waarbij soms kostbare middelen gebruikt worden, zijn aan een betrekkelijk kleine groep mensen voorbehouden (Artistieke élites).

Expressie is naar zijn aard een individuele zaak: het is een persoonlijke verwerking van indrukken, ervaringen, in interactie met emoties, die naar buiten treedt. Expressionele uitingen van twee personen zijn nooit gelijk: hier blijkt het unieke van individualiteit.

Expressionele ontplooiing betekent ruimte geven aan ieder persoon zich naar zijn aard te uiten, hem gelegenheid geven de

ervaringen te beleven die hij wil beleven, en zijn emoties niet onderdrukken. Dit houdt ook in, dat de middelen die eventueel nodig zijn om de expressie vorm te geven beschikbaar zijn. In de maatschappij worden echter meestal slechts die vormen van expressie geaccepteerd, die "algemeen gangbaar", gestandaardiseerd en "normaal" zijn. Zuiver individuele, creatieve (Niet gestandaardiseerde) expressie wordt vaak als "raar", "abnormaal" beschouwd. Deze vorm van expressie behoeft echter ook niet in de eerste plaats communicatief bedoeld te zijn; het individu vindt in het proces van creatieve expressie directe bevrediging. Wanneer frustraties in de expressievorm verwerkt zijn, kan deze als een "boodschap" fungeren, als een uiting waarop anderen kunnen reageren. Individuele expressie is echter moeilijk voor anderen verstaanbaar, het is de "taal" van een individu. Onze opvoeding tot rationaliteit in de westerse cultuur staat mede expressionele communicatie in de weg; eigen emoties worden onderdrukt en die van anderen afgehouden. Er worden wel experimenten met expressie in groepen ondernomen, zoals bij "sensitivity-training" en groepstherapie, maar uit de moeilijkheden die aan deze experimenten deelnemende personen bij hun terugkeer in de "realiteit" ondervinden blijkt wel, hoe weinig onze maatschappij op deze communicatievorm is ingesteld.¹⁸

Het zal duidelijk zijn, dat de hier verkondigde opvatting van expressionele ontplooiing veel ruimer is dan "het beoefenen van kunst"; het is zelfs de vraag of traditionele kunstvormen geschikt zijn voor deze vorm van ontplooiing. De in het cultuurpatroon gangbare "stijl" van kunstuitingen kan grenzen opleggen aan werkelijk individuele, creatieve expressie.

Ad B - Ontdekken.

We hebben al eerder gewezen op het "ongespecialiseerd" zijn van de mens en de daarmee samenhangende noodzaak een leerproces te ondergaan teneinde overleven te garanderen en te kunnen functioneren in een maatschappij. De noodzaak tot "leren" wordt vergezeld van een impuls tot ontdekken, een aanleg tot "nieuwsgierigheid". Dit is het duidelijkst in kinderen aanwezig. Maslov merkt hierover op:

"The needs to know and understand are seen in late infancy and childhood, perhaps even more strongly than in adulthood. Furthermore this seems to be a

spontaneous product of maturation rather than of learning, however defined. Children do not have to be taught to be curious. But they may be taught, as by institutionalization, not to be curious (...) ¹⁹

Deze impuls is niet direct gericht op de bevrediging van fundamentele behoeften, maar verschaft bevrediging in het proces zelf:

"Finally, the gratification of the cognitive impulses is subjectively satisfying and yields end-experience. Though this aspect of insight and understanding has been neglected in favor of achieved results, learning, etc., it nevertheless remains true that insight is usually a bright, happy, emotional spot in any person's life, perhaps even a high spot in the life span." ²⁰

Dit geldt evenzeer voor de objecten waarop de menselijke nieuwsgierigheid zich richt:

"Studies of psychologically healthy people indicate that they are, as a defining characteristic, attracted to the chaotic, unorganized, and unexplained. This seems to be a per se attractiveness; these areas are in themselves and of their own right interesting. The contrasting reaction to the well known is one of boredom." ²¹

Het is juist het onbekende, het nieuwe, wat een "thrill" geeft, een uitdaging vormt, en een avontuur betekent. Verder merkt Maslov op, dat ook de wetenschap op deze impuls gebaseerd is, hoewel in dit geval ook motieven die te relateren zijn aan basisbehoeften een rol kunnen spelen. ²²

In een wereld waarop weinig of geen "witte plekken" op de kaart te ontdekken zijn, wordt de impuls tot nieuwsgierigheid vooral gekanaliseerd in intellectuele activiteit, in de "ontdekking" van de realiteit die in de natuurlijke en sociale omgeving van de mens, én in hemzelf, verborgen ligt.

Intellectuele activiteit speelt zich af binnen het kader van symbolen, met name die van de taal, waarvan de begrippen een afspiegeling zijn van de bestaande realiteit. Woorden kunnen verschijnselen slechts door omschrijving benaderen. Begrippen zijn "veralgemeende" en "gereduceerde" realiteit: zij staan voor karakteristieken die aan een aspect van de realiteit verbonden zijn. De ontwikkeling in de taal laat zien, dat deze slechts een afspiegeling van de realiteit kan geven: begrippen veranderen van betekenis en nieuwe begrippen pro-

beren nieuw ontdekte aspecten van de realiteit de dekken.

Kennisverwerving, en met name de verwerving van wetenschappelijke, d.w.z. intersubjectief overdraagbare kennis, kan veel bijdragen tot het ontwikkelen van middelen ter bevredigen van een aantal fundamentele behoeften van de mens. De neerslag van kennis in de cultuur en de ontwikkeling van beide hebben zelfs grote invloed gehad op de vorm waarin de fundamentele behoeften ervaren worden.

De "explorerende neiging" van de mens treedt buiten het bestaande cultuurpatroon, wanneer grote interne spanningsrelaties zijn ontstaan, ófwel bij interculturele kontakten, ófwel wanneer "vernieuwing" in het cultuurpatroon is opgenomen. In noodsituaties, wanneer het bestaande apparaat van kennis en technieken onvoldoende blijkt te zijn om bevrediging van fundamentele behoeften te bevredigen, dringt het zoeken naar nieuwe kennis en technieken zich op. Als het bestaande kennisniveau, vertaald in technieken, een bepaalde mate van zekerheid van bestaan garandeert, zien we dat aan dit niveau en deze technieken wordt vastgeklampt uit vrees de zekerheid te verliezen (Bijvoorbeeld: traditionele landbouwtechnieken). Dit betekent niet noodzakelijk neophobie, een vrees voor het nieuwe als zodanig. Het conservatisme wordt doorbroken, wanneer is aangetoond dat nieuwe kennis en technieken betere resultaten opleveren. Interculturele kontakten kunnen in dat verband belangrijk zijn. Kennisverwerving en technische ontwikkeling worden geïnstitutionaliseerd wanneer de voordelen van beide zich meervoudig getoond hebben.

Kennisverwerving kan niet losgemaakt worden van maatschappelijke condities; deze condities zullen voor een belangrijk deel bepalen hoe de impuls tot ontdekken gevoed wordt, bijvoorbeeld gericht op de overdracht van tradities, ofwel op het overstijgen van traditionele kennispatronen. Kennisverwerving zet zich in het laatste geval ook voort op terreinen die geen directe relevantie bezitten voor het "praktische" leven; de verworven kennis verschaft dan primair bevrediging uit zichzelf, ofschoon de kennis natuurlijk later altijd nog wel "praktisch toepasbaar" kan blijken te zijn. In de praktijk zal echter meestal zowel de impuls zelf als de motieven die aan fundamentele behoeften verbonden zijn een rol spelen.²³ Hoewel men in beide gevallen van ontplooiing van de impuls tot ontdekken kan spreken, is het duidelijk, dat de ruimte voor die ontplooiing wordt afgebakend door maatschappelijke omstandigheden.

Ad C - Ontspanning.

Ontspanning treedt i.h.a. pas op, wanneer een bepaald niveau van bevrediging der fundamentele behoeften bereikt is. Het is de reactie op het ervaren van een situatie van bevrediging. De reactie kan het karakter bezitten van de hiervoor genoemde vormen van ontplooiing: expressie en ontdekken, min of meer creatieve activiteiten, waaronder ook hobbies, sport en spel gerekend kunnen worden. De reactie kan echter ook niet "aktief" zijn, maar "consumptief", zoals het luisteren naar muziek, het zien van een film, of het luieren in de zon. In beide gevallen verschaft ontspanning "surplus-bevrediging", bevrediging die niet gerelateerd is aan de fundamentele behoeften, maar voortvloeiend uit de aard der bezigheid zelf, uit het proces, en niet uit het resultaat.

Hoewel voor ontspanning geen bepaald niveau van culturele ontwikkeling in brede zin vereist is, beïnvloedt de cultuur wél de keuze der "middelen" die voor ontspanning aangewend worden, én, via de wijze waarop in de cultuur de fundamentele behoeften bevredigd worden, ook de ruimte die aan ontspanning gegeven wordt.

Ontspanning zoals hier opgevat is iets anders dan "afleiding". "Afleiding" is een middel om spanningsrelaties, die uit het onbevredigd zijn van fundamentele behoeften voortvloeien, te verdringen. De bevrediging die in afleiding ervaren wordt is daardoor geen "surplus-bevrediging", maar dient als compensatie voor het ervaren van een gebrek aan bevrediging. Als substituu-bevrediging kan afleiding dysfunctioneel zijn t.a.v. de bevrediging der fundamentele behoeften, een versluierend effect bezitten. In dat geval wordt de menselijke motivatie, gericht op het opheffen van spanningsrelaties ("Challenge and response") aangetast.

Langdurige perioden van ontspanning zijn ondenkbaar in het bestaan van de mens: de spanningsrelaties keren voortdurend terug, de bevrediging moet steeds weer herhaald worden.²⁴

Werken is voor de mens een dominerend middel om behoeften te bevredigen. Werken kan daartoe materiële middelen verschaffen, maar evenzeer de behoeften aan identiteit, verbondenheid en zingeving bevredigen. Naarmate de aard van het werk echter minder "niet-materiële" bevrediging verschaft (Het zijn van een "klein radertje"; zakelijke en onpersoonlijke relaties; afstompend werk) wordt "afleiding"

meer en meer een compenserende bron van bevrediging voor het geleden verlies of gebrek in het werk. Méér nog, afleiding, zoals "play" in Erikson's terminologie, komt lijnrecht tegenover het werk te staan:

"When man plays he must intermingle with things and people in a similarly uninvolved and light fashion. He must do something which he has chosen to do without being compelled by urgent interests or impelled by strong passion; he must feel entertained and free of any fear or hope of serious consequences. He is on vacation from social and economic reality - or, as is most commonly emphasized: he does not work. It is this opposition to work which gives play a number of connotations." ²⁵

Uit dit citaat wordt het versluierende effect van afleiding duidelijk. Er wordt een kloof gecreëerd tussen de sfeer van het werk en die van de "vrije tijd", waarin "play" en afleiding domineren. In de laatste sfeer wordt niet getracht de tijdens het werk onvoldoende bevredigde behoeften alsnog te bevredigen, maar worden deze behoeften evenzeer verdrongen en wordt compensatiebevrediging gezocht in betrekkelijk gemakkelijk toegankelijke vormen van afleiding. De onderliggende spanningsrelaties blijven daarom constant aanwezig, waardoor van ontspanning, zoals hierboven is omschreven, geen sprake kan zijn.

De hier besproken impulsen, tot expressie, ontdekken en ontspanning, zijn krachten die niet onderhevig zijn aan interne spanningsrelaties, zoals in het geval van de fundamentele behoeften. Hun werkzaamheid wordt niet ingegeven door discrepanties, en hun opheffing niet door het opheffen van discrepanties. Wél wordt de ruimte die aan deze impulsen gegeven wordt voor hun ontplooiing, bepaald door de mate waarin fundamentele behoeften bevredigd worden, gerelateerd aan het heersende cultuurpatroon. Het zijn deze externe factoren die op de interne dynamiek van deze impulsen inhaken, ze kanaliseren en vorm geven. In zichzelf zijn deze impulsen echter "unmotivated and purposeless reactions".²⁶

4. Geluk en individualiteit.

Of het gewenst is, dat zodanige omstandigheden worden gecreëerd dat mensen hun fundamentele behoeften kunnen bevredigen en zich kunnen ontplooien, en daardoor gelukkig worden, is een vraag die hier niet behandeld wordt. Wél kunnen we opmerken, dat het waarneembaar is dat mensen naar bevrediging streven en ontplooiing, min of meer, realiseren. Ook kunnen we zien, dat culturele invloeden van grote betekenis zijn voor het vormen van behoeften en voor de ruimte die aan ontplooiing gegeven kan worden, waarbij er spanningen optreden wanneer de fundamentele behoeften niet bevredigd worden, of in onvoldoende mate, en wanneer ontplooiingsmogelijkheden geblokkeerd worden. M.a.w. we gaan hier uit van een toetsbare stelling en niet van een op geldigheid onbewijsbaar ethisch beginsel. Zoals Fromm zegt:

"Wat goed of slecht is voor de mens, is geen metafysisch vraagstuk, maar een empirisch probleem, dat op grond van een analyse der menselijke natuur en van de werking, die bepaalde omstandigheden daarop uitoefenen, beantwoord kan worden." ²⁷

Maslov spreekt over:

"(...) a system of intrinsic human values, human goods that validate themselves, that are intrinsically good and desirable and that need no further justification. This is a hierarchy of values which are to be found in the very essence of human nature itself. These are not only wanted and desired by all human beings, but also needed in the sense that they are necessary to avoid illness and psychopathology." ²⁸

Het ligt in de aard van de mens spanningen, uit welke bron dan ook, te willen opheffen. Zelf geeft hij de grenzen aan van zijn eigen plooibaarheid.

Ondanks de aanwezigheid van "constanten" in de menselijke natuur is de mens toch een proces, omdat het "ruwe patroon van zijn behoeften" geen vorm kan krijgen zonder een leerproces, zonder sociale kontakten, zonder cultuur.

Naast de grote overeenkomsten tussen alle mensen in fundamentele behoeften en impulsen, moet men tevens de realiteit van geweldige individuele variaties erkennen. In dit hoofdstuk is erop gewezen, dat juist met het proces van culturele ontwikkeling de individuele verschillen een grotere kans krijgen naar voren te treden.

Fromm ziet de mens als een wezen met bepaalde constanten, zoals temperament en een erfelijk bepaalde aanleg, die in interactie met de sociale omgeving tot de vorming van een karakter leiden. Zowel verschillen in temperament en aanleg als in sociale invloeden leiden tot de enorme verscheidenheid binnen de menselijke soort en tot unieke individualiteit.²⁹ Aan het karakter kan men aflezen aan welke spanningen het individu onderhevig is, gerelateerd aan de wijze waarop in zijn individuele situatie de fundamentele behoeften min of meer bevredigd zijn. Het karakter vormt op deze manier een graadmeter voor "mental health", het resultaat van bevrediging van fundamentele behoeften en het proces van ontplooiing.

Fromm, Maslov en Erikson geven lijsten met eigenschappen die een teken zijn van "mental health". Een van de eigenschappen die door deze schrijvers in dit verband genoemd wordt, zij het onder verschillende termen, zou men kunnen vatten onder het begrip "individualiteit", een verzamelterm voor: zelfstandigheid, individualiteit (Fromm³⁰), autonomie, identiteit en ego-integriteit (Erikson³¹), autonomie, "will", "self-reliance", "trust in oneself" (Maslov³²). Reeds is opgemerkt, dat met het proces van culturele ontwikkeling in brede zin de mogelijkheid groter wordt om te kiezen uit een steeds ruimere verscheidenheid aan "middelen" die behoeften kunnen bevredigen, terwijl de directe dwang tot conformisme afneemt. Uniformiteit wordt daardoor minder noodzakelijk. Zelfstandig kiezen is echter iets wat door de mens geleerd moet worden. Het terugdringen van schaarste en directe contrôle zijn nog maar betrekkelijk recente verschijnselen. Onzelfstandigheid is ten dele een verschijnsel dat verklaard kan worden uit vrees om de zekerheden die met de tradities verbonden zijn, te verliezen: er is "angst voor vrijheid".³³ Ook lijkt onzelfstandigheid samen te hangen met de behoeften aan identiteit, verbondenheid en zingeving die in de modern-industriële maatschappij in het gedrang komen, waardoor het individu in een "verloren positie" verkeert. Daarnaast zijn er hinderpalen voor zelfstandigheid en individualiteit die te maken hebben met een nieuwe, indirecte dwang tot conformisme, o.a. via manipulatie en "anoniem gezag".³⁴ In hoofdstuk 2 zal hierop worden teruggekomen.

De verwerving van "individualiteit" is al met al geen autonoom verlopend proces, maar vereist veranderingen in opvoeding en onderwijs, bewust-making en bewust-wording.

Ik ga er niet van uit, dat een "ideale samenleving", een samenleving waarin zich geen spanningen zullen doen gevoelen, bereikbaar is, tenzij een volledig gemanipuleerde samenleving, waarin "iedereen ervan houdt te doen wat hij moet doen"³⁵, door genetische manipulaties en centraal geleide opvoeding en onderwijs, als een "ideaal" beschouwd gaat worden. Als we rekening houden met blijvend effectief verzet tegen tendenties naar een "gelukkige slavernij", dan kunnen we óók verwachten, dat volledig en duurzaam geluk niet zal bestaan. Zolang mensen sterven zal er verdriet zijn. Zolang zij prijs stellen op dezelfde schaarse of unieke zaken, en deze met anderen moeten delen of missen, zullen er gevoelens van frustratie zijn, en zal strijd, in welke vorm dan ook, vóórkomen.

Het is de vraag of dat betreurd moet worden. Alles wat overvloedig, duurzaam en vanzelfsprekend wordt verschaft minder bevrediging dan toen het nog schaars, incidenteel en verrassend was. We kennen momenten van geluk, omdat we zo goed weten wat ongelukkig zijn betekent.

Anderzijds mag dit géén pleidooi zijn voor het in stand houden van ziekten, honger, oorlog en wanhoop. Ook al daalt de extra-bevrediging ondervonden bij het verwerven van "meer" of "beter" (Marginaal nut), daarmee neemt de totale waarde van verworvenheden nog niet af (Totaal nut): we zouden er niet aan moeten denken weer in een situatie te geraken waarin we alles moeten ontberen wat we verworven hebben. Dit geldt niet alleen voor materiële zaken, maar ook voor immateriële, zoals kennis of affectie.

De vraag naar de zin van "meer" en "beter" en van zelfstandigheid in het kiezen is voor velen nog niet relevant. De "eerste revolutie"³⁶ is nog lang niet voltooid, en het zal misschien nog lang duren vóór het verlangen naar een "tweede revolutie" voor de meeste mensen op deze wereld actueel wordt. Het streven naar opheffing van "spanningsrelaties van de eerste orde" zal voorlopig blijven domineren. "Self-actualization", ontplooiing van de impulsen tot expressie, ontdekken en ontspanning wordt nog door vele hinderpalen voor veel mensen, óók in de westerse samenlevingen, in de weg gestaan. Van enige van de hinderpalen zal in het volgende hoofdstuk een beschrijving worden gegeven.

SCHEMA VAN BASISBEHOEFTE EN IMPULSEN	
CATEGORIE	SPECIFICATIE
A. FYSIOLOGISCHE BEHOEFTE	Zuurstof, voedsel, vocht, slaap, sex etc.
B. VEILIGHEID (Bescherming tegenover en controle over de omgeving)	B.1 FYSIEK: kleding, onderdak etc. B.2 SOCIAAL: affectie, vriendschap, over- eenkomsten etc. B.3 PSYCHISCH: con- text, overzicht, vaste punten, etc.
C. COÖPERATIE	C.1 Identiteit, er- kenning, eigen- waarde, etc. C.2 Verbondenheid, ge- meenschapsgevoel, etc. C.3 Zingeving, over- tuiging, etc.
D. ONTPLOOIING (Impulsen)	D.1 Kiezen van "mid- delen" ter be- hoeftebevrediging D.2 Expressionele ont- plooiing D.3 Ontdekken D.4 Ontspanning

HOOFDSTUK 2 - DE MODERN-INDUSTRIËLE MAATSCHAPPIJ, EEN TOEKOMSTBEELD, EN EEN "DERDE ALTERNATIEF".

Bronnen van spanningsrelaties, discrepanties tussen de fundamentele behoeften en hun bevrediging, zijn te vinden in het menselijk lichaam, de natuurlijke omgeving, en de sociale omgeving.

De ervaring van lichamelijk lijden komt niet alleen voort uit aangeboren "afwijkingen", maar evenzeer uit de wijze waarop invloeden van de natuurlijke en sociale omgeving inwerken op de fysieke constitutie. De bron van ziekten ligt veelal buiten het lichaam zelf, hoewel de vatbaarheid grotendeels door de mate van "slijtage" of kracht van het organisme bepaald wordt. De ontwikkeling van kennis en wetenschap over het lichamelijk functioneren hebben ertoe bijgedragen dat vele vormen van lichamelijk lijden kunnen worden weggenomen of voorkomen. De verdiensten van "culturele ontwikkeling" in brede zin worden t.a.v. deze capaciteit door weinigen aangevochten. Het nut van het streven naar steeds grotere contrôle over het menselijk lichaam wordt algemeen aanvaard. Onverdeeld optimisme is echter allerm minst gerechtvaardigd. We kunnen slechts speculeren over de totale uitbanning van ziektebronnen en het verzachten van lijden dat een gevolg is van het slijtageproces van het organisme. Ook de mogelijke gevaren van toenemende medisch-biologische kennis en verbeterde technieken, met name op het terrein van de manipulatie van genetisch "materiaal", moeten in gedachten worden gehouden. Voorts kan lichamelijk lijden een reflectie zijn van geestelijk lijden, en staat de medische wetenschap vaak machteloos omdat zij de psychisch-sociale oorzaken van dat lijden buiten beschouwing laat of niet kan wegnemen. Al met al lijkt de mens nog niet in staat zichzelf lichamelijke gezondheid te kunnen garanderen.

"Culturele ontwikkeling" heeft ook zeer veel betekend voor de beheersingscapaciteit van de mens over de natuurlijke omgeving: dat complex van factoren, dat hem middelen van bestaan moet verschaffen. De mens past zich steeds minder aan aan de omgeving, en vormt deze naar zijn behoeften. Deze alloplastische oriëntatie heeft het gezicht van de wereld drastisch veranderd en de collectieve kansen op voortbestaan vergroot. Optimisme lijkt ook in dit verband te heersen: er wordt een steeds hoger niveau van materiële welvaart verwacht, bijna vanzelfsprekend geacht. Het geloof in

"vooruitgang" leeft nog steeds, stoelend op vertrouwen in de capaciteiten van de ratio en de institutionalisering van wetenschap en techniek. Vernieuwing en modernisering zijn woorden met een positieve gevoelswaarde, en wat zich niet vernieuwt wordt al gauw als "ouderwets" en "verouderd" beschouwd, en daarmee negatief beoordeeld. De laatste jaren lijkt dit geloof in "vooruitgang" wat geschokt te worden door de gevolgen van een ongebreidelde toepassing van kennis en technieken op de natuurlijke omgeving t.b.v. de economische behoeften. Men wordt zich bewust van nadelige effecten: van milieuverontreiniging en uitputting van bronnen.

We kunnen de ontwikkeling van de macht over de natuurlijke omgeving, van wetenschap en techniek en hun benutting in de economische organisatie en processen, beschouwen als een belangrijke determinant van sociale organisatie en processen met de daarin wortelende spanningsrelaties. Hieronder zal ik proberen een schets te geven van de samenhang in beide sferen, en de invloed daarvan op de bevrediging van de fundamentele behoeften en ontplooiing. Hierbij steun ik op analyses van o.a. Fromm,¹ Kenniston,² Marcuse,³ en Etzioni.⁴

De ontwikkeling van wetenschap en techniek, en de toepassing van beide in het produktiesysteem, leidt tot een complicering van de maatschappelijke organisatie. Deelname in het produktieproces vereist in toenemende mate specialisering: voor een enkeling is het onmogelijk de goederen te produceren die in een moderne samenleving worden voortgebracht; iedereen is van iedereen afhankelijk.

Dit betekent echter niet, dat iedereen gelijk gewaardeerd wordt in zijn bijdrage tot de produktie. Zij die over "deskundigheid" beschikken, de specialisten in wetenschap en techniek, komen hoger in de sociale hiërarchie terecht dan degenen die minder "deskundig" zijn. Prestatie is een belangrijker criterium voor prestige dan sociale afkomst. Tevens worden de posities belangrijker die een coördinerend, organisatorisch aspect bezitten. De toegenomen kennis en ontwikkeling der techniek op velerlei terreinen kunnen alleen leiden tot een grotere contrôle over de natuurlijke omgeving wanneer bundeling, integratie en organisatie plaatsvinden. Macht in de modern-industriële samenleving is dan ook vooral gekoppeld aan de posities van specialisten, tech-

nici en coördinatoren. Eigendom in een onderneming betekent niet noodzakelijk zeggenschap daarover: het aandelenkapitaal van een grote onderneming die van vitaal belang is voor de bevrediging der economische behoeften van grote aantallen mensen is veelal verspreid over grote aantallen aandeelhouders. Het zijn de "managers", commissarissen en specialisten die het voortbestaan van een onderneming in handen hebben. Hun beheer of "wanbeheer" raakt het lot van velen.

Op basis van hun kennis en capaciteiten zijn het dezelfde personen die infiltreren in politieke instellingen. De ongelijke verdeling in de "capaciteitsfeer" en de daaraan verbonden "machtssfeer" leiden ook tot ongelijkheden in de distributieve structuur. De verdeling der produktie geschiedt op grond van vermeende bijdrage tot de produktie, en het zijn dezelfde personen die de macht bezitten te beoordeelen wie wat bijdraagt, en die zelf menen het meeste bij te dragen, al of niet terecht.

Ook al komt in een dergelijke samenleving niemand meer om van de honger, en ook al kunnen allen verwachten te delen in een toenemende materiële welvaart, dit betekent nog niet, dat de absolute verschillen in inkomen en vermogen kleiner worden. De produktie van steeds meer nieuwe en betere consumptiegoederen verdringt de absolute deprivatie, maar roept gevoelens van relatieve deprivatie op bij de "achtergebleven groepen", evenzeer tot spanningsrelaties leidend als absolute deprivatie.

Het in hun collectieve capaciteit door de mensen in het leven geroepen produktieapparaat, de economische organisatie en het daaruit voortvloeiende netwerk van sociale relaties heeft een zodanig gecompliceerd karakter aangenomen, dat het zelfs voor de "deskundigen" en personen op coördinerende posities ondoorzichtelijk en onbeheersbaar wordt. Het systeem gaat een eigen leven leiden, krijgt onafhankelijke "wetten", waaruit eisen naar voren komen. Het effect van maatregelen valt niet meer in zijn volledigheid te voorspellen; zij haken in op een interne dynamiek van het economisch-sociaal-politieke systeem. Zo komen we in de paradoxale situatie terecht, dat de ontwikkeling van de capaciteit tot contrôle over de omgeving door een collectief van mensen een apparaat in het leven geroepen heeft dat zelf nog moeilijk te controleren is. Pogingen tot het herkrijgen van de contrôle over dat apparaat kunnen worden

ondernomen door hen die de hoogste coördinerende functies bezitten, samenwerkend met een uitgebreid collectief van specialisten. De nadelen die uit de relatieve autonomie van het sociaal-economische systeem voortvloeien zijn echter evenzeer ongelijk verdeeld als de voordelen; het belang van "sturing" is daarom niet voor allen gelijk, en het zijn de bevoorrechten die ook in machtsposities verkeren, zoals hierboven reeds aangeduid is. Dit leidt ertoe, dat de mogelijkheden tot contrôle die er zijn veelal niet eens benut worden of erg weinig, met als gevolg verschijnselen als werkloosheid, bedrijfssluitingen, milieuverontreiniging, verkeersproblemen, woonproblemen en handhaving van de positie der "zwakke groepen".

Dat het individu dat niet in een coördinerende positie verkeert, en ook geen specialisme bezit waaraan t.g.v. sociaal-economische beloning (Prestige, inkomen) een hoge positie in de sociale en politieke hiërarchie verbonden is, zich machteloos en "verloren" voelt, is danook niet verwonderlijk; zijn individuele capaciteit ter contrôle van het eigen bestaan is vrijwel nihil. Bovendien bezit hij het gevoel gemakkelijk gemist te kunnen worden: in het gecompliceerde geheel is zijn bijdrage bijzonder gering. Tevens is dat geheel voor hem ondoorzichtelijk en onbegrijpelijk, waardoor zijn gevoel voor "context", van een samenhangend netwerk, verloren gaat. Hierdoor wordt het hem ook onmogelijk de eigen positie in het geheel te bepalen, wordt zijn gevoel van "identiteit" bedreigd. Slechts het streven naar meer geld en prestige vullen zijn bestaan. De aard van het werk is onbevredigend, routinematig en relatief onbelangrijk, waardoor de "zin" van het werk voor hem verloren gaat. Wél wordt van hem precisie, punctualiteit en het weren van "strong feelings" tijdens het werken vereist: een rationele taakvervulling staat voorop. Werk en gezin worden scherp gescheiden. In de "vrije tijd" wordt des te meer het gezin belangrijk als affectiebron, hoewel ook daar het heersende normen- en waardenpatroon "ééndimensionaliteit" heeft ingevoerd. In de "afleiding" wordt tenslotte compensatie gezocht voor onderdrukte gevoelens en behoeften.

In de onzekerheid van zijn situatie, waarover hij zelf geen contrôle heeft, tracht deze mens een gevoel van zekerheid te scheppen door te vluchten in een "private Utopia"⁵, d.w.z. zijn leven te richten op concrete, nabije doeleinden,

vooral in de consumptieve sfeer, zonder enig besef van historische continuïteit of "hogere" idealen, en zonder politieke interesse. Zelfvertrouwen en eigenwaarde worden in verworven geld of consumptiegoederen geprojecteerd. Ter veiligstelling van zijn verworvenheden eist hij "rust en orde", géén "radicale" veranderingen. In zijn ideologische uitspraken manifesteert hij vooroordelen, daartoe veroordeeld door gebrek aan "context" en "deskundigheid", onsamenhangend en niet zelden zonder tegenspraak.

De modern-industriële maatschappij wordt zelf ook gekenmerkt door tal van contradicties. Naast de capaciteit tot het verschaffen van "welvaart" aan iedereen bestaan er grote ongelijkheden, die in absolute termen eerder groter dan kleiner worden. Naast het verdrongen besef van de "strijd om het bestaan" het ontstaan van sterke deprivatiegevoelens en ontevredenheid. Naast het bestaan van een machtig apparaat dat diep in het karakter van de omgeving ingrijpt zijn er gevoelens van machteloosheid en "verloren" zijn. Naast de "afhankelijkheid van iedereen van iedereen" is er grote eenzaamheid, en het verlies van gevoelens van verbondenheid. Naast een geloof in "vooruitgang" en groeiende materiële welvaart is er de preoccupatie met het "nu", de oriëntatie op directe consumptie. De verminderde directe contrôle over het individu wordt gecombineerd met het vóórkomen van dwangmatige vooroordelen, ingegeven door publieke opinie, "anoniem gezag" en onzekerheid.

Wie hongerig is, heeft brood om naar te verlangen. Wie direct bedreigd wordt, denkt aan persoonlijk lijfsbehoud. Wie gebrek met anderen deelt, voelt zich met hen verbonden, en zal met hen streven naar verbetering van zijn situatie. Door dit streven en het succes daarvan heeft de mens in de modern-industriële maatschappij zijn "doel" verloren: de verschaffing van brood en fysieke veiligheid hebben hem zijn identiteit, gevoelens van verbondenheid en zingeving gekost.

Als we ons een toekomstbeeld van deze maatschappij moeten voorstellen, lijkt dat van de "Brave New World"⁶ zeer realistisch. In deze maatschappij heeft de oligarchie zijn macht veilig gesteld door m.b.v. wetenschap en techniek totale contrôle te verwerven. Zij heeft de behoeften van het individu zeer wel begrepen, en door ze te bevredigen dat individu tot slaaf gemaakt. Alle behoeften worden met "aange-reikte" middelen bevredigd, terwijl eventueel tóch optre-

dende spanningen worden met een vrij verkrijgbaar drug ("soma") onderdrukt. Bovendien worden m.b.v. wetenschap en techniek behoeften en voorkeuren voor een belangrijk deel gedetermineerd: genetische manipulatie en "social conditioning" leiden ertoe, dat ieder individu ervan houdt datgene te doen wat hij moet doen. De plooibaarheid van het individu wordt hierdoor tot zeer grote hoogte gebracht. Al het denken wordt geconditioneerd "denken".

De tendenties die in de huidige moderne maatschappij aanwezig zijn, worden in "Brave New World" doorgetrokken. Het individu op zich heeft geen enkele betekenis. Alles wordt gedaan in het belang van het systeem en het voortbestaan daarvan. Slechts in zijn bijdrage daartoe speelt het individu een rol, ontleent hij zijn identiteit. Zelfstandig denken is volkomen onmogelijk gemaakt: alle verkondigde meningen en voorkeuren zijn geïndocctrineerd en geconditioneerd. Privacy is opgeheven: iedereen staat onder voortdurende contrôle, zowel van zijn "gelijken" als van bovenaf. "Iedereen is van iedereen" typeert de sexuele moraal. Frustraties worden ook hier vermeden door het tot een plicht te maken aan sexuele verlangens van wie dan ook tegemoet te komen. Ongelijkheid blijft gehandhaafd: er is een kastensysteem, een systeem zonder sociale mobiliteit. Dit heeft echter geen negatieve gevolgen voor de sociale harmonie. Iedereen is tevreden met zijn situatie, is volmaakt gelukkig:

"People are happy; they get what they want, and they never want what they can't get. They're well off; they're safe; they're never ill; they're not afraid of death; they're blissfully ignorant of passion and old age; they're plagued with no mothers or fathers; they've got no wives, or children, or loves to feel strongly about; they're so conditioned that they practically can't help behaving as they ought to behave."⁷

Huxley ziet veel beter dan Orwell⁸ de condities die noodzakelijk zijn voor een stabiel systeem. De contrôle op het gedrag geschiedt door de individuen zelf in de eerste plaats, d.m.v. geïndocctrineerd geweten en genetische manipulatie i.p.v. door terreur en het verbreiden van gevoelens van vrees. Ongelijkheid kan worden in stand gehouden als iedereen tevreden is met zijn situatie, door de funda-

mentele behoeften centraal te kanaliseren, gecombineerd met een doctrine van "directe bevrediging". Ongelijkheid, hiërarchie en oligarchie, worden niet bedreigd, doordat eenieder ontvangt wat hij verlangt, waarbij ongelijkheid in verlangens is ingebouwd. Het is daarom niet noodzakelijk, zoals in "1984" van Orwell, oorlogen en kunstmatige vernielingsprocessen in stand te houden uit vrees dat "nivellering" het einde van de hiërarchie en oligarchie zal betekenen.

Hoe een dergelijke "Brave New World" te beoordelen? Vanuit de theorie der fundamentele behoeften is het systeem ideaal. Alle fysiologische behoeften worden bevredigd, maar óók kent ieder zijn plaats in het geheel, kent zijn rol en waarde in het systeem (Context, identiteit), waarin concurrentie en bedreigingen zijn opgeheven (Veiligheid), terwijl ieder er cok van houdt te doen wat hij moet doen in samenwerking met anderen, in duidelijk van elkaar te onderscheiden groeperingen, kasten (Zingeving, verbondenheid, samenwerking). Doordat de mogelijkheid bestaat om alle behoeften direct te bevredigen blijven spanningsrelaties achterwege. En mócht er iets in het systeem mis gaan, bijvoorbeeld als gevolg van een fout in de "geprogrammeerde procreatie", dan is er nog "soma", een drug, om de eventueel daaruit voortvloeiende spanningen op een aangename manier te verdringen. Het systeem is daarom ten zeerste stabiel.

Is er iets op tegen, dat mensen zich op deze manier gelukkig voelen? Is geluk niet datgene waarvoor wij op aarde leven en waarnaar iedereen streeft? "(...) whenever the masses seized political power, then it was happiness, rather than truth or beauty that mattered".⁹

Om zich daarover een oordeel te vormen, dient men zich te realiseren wat in de opvatting van "geluk" in een dergelijke wereld ontbreekt. "Happiness has got to be paid for"¹⁰ schrijft Huxley. De "kosten" zijn het verlies van de capaciteit om zelfstandig te denken, twijfels te bezitten, vragen te stellen en nieuwsgierig te zijn (Geén ontplooiing van de impuls tot ontdekken), waardoor de "realiteit" zich niet verder uitstrekt dan het bestaande systeem, en het verlies van zelfstandigheid, individualiteit en individuele vrijheid, de voorwaarden voor ontplooiing van de expressionele impuls. Kunst, wetenschap, filosofie en onafhankelijkheid zijn taboes in de "Brave New World". Zij worden gezien als

bronnen van bedreiging van het bestaande systeem, gebaseerd op de principes van "Community, Identity, Stability".¹¹

Is het geluk de kosten waard? Huxley's spreekbuis in "Brave New World", "the Savage", meent van niet:

"'But I don't want comfort. I want God, I want poetry, I want real danger, I want freedom, I want goodness, I want sin.'

'In fact,' said Mustapha Mond, 'you're claiming the right to be unhappy.'

'All right, then,' said the Savage defiantly, 'I'm claiming the right to be unhappy.'

'Not to mention the right to grow old and ugly and impotent; the right to have syphilis and cancer; the right to have too little to eat; the right to be lousy; the right to live in constant apprehension of what may happen tomorrow; the right to catch typhoid; the right to be tortured by unspeakable pains of every kind.'

There was a long silence.

'I claim them all,' said the Savage at last."¹²

Ondanks het feit, dat een dergelijke keuze een waardeoordeel is, dat niet iedereen behoeft te onderschrijven, kunnen we enige overwegingen aanvoeren die in dit verband belangrijk zijn.

In de eerste plaats kan het ontwikkelingsproces zich zodanig voortzetten, dat er voor een grote meerderheid der mensen van kiezen geen sprake is. Hoevelen zijn zich bewust van het dilemma? Hoevelen durven zelfstandig te denken, zetten zich af tegen de kracht van "anoniem gezag" en manipulatie? In hoeverre is het proces reeds gevorderd zodat een "happy consciousness"¹³ overheerst en onvrijheid onzichtbaar is? Marcuse's "one dimensional man" is de uitdrukking van de irrelevantie van het keuzevraagstuk. Weinigen zullen tot een "Great Refusal" kunnen komen, en zij die daarvoor wel de moed kunnen opbrengen kunnen geen effectieve oppositie bedrijven. Ook het bewustzijn van de "ondergeprivilegeerden", in Amerika en daarbuiten, met name in de ontwikkelingslanden, is niet revolutionair. Hun streven richt zich op het opheffen van deprivaties, absolute en relatieve, en niet op het zoeken van een antwoord op de vraag: wat ná de welvaart?¹⁴

In de tweede plaats kunnen we ons afvragen of we maar

uit twee wegen te kiezen hebben, m.a.w. of het dilemma werkelijk bestaat. Is "the problem of happiness", "the problem of making people love their servitude"?¹⁵ Moeten we kiezen uit òfwel gelukkige slavernij òfwel ellendige vrijheid?

In hun collectieve capaciteit hebben mensen een systeem gebouwd, dat enerzijds mogelijkheden biedt om leed, in vele vormen van lichamelijk lijden en materiële deprivaties, weg te nemen, maar dat anderzijds contradicties in zich heeft en nieuwe problemen, waaronder psychische, schept. Het systeem kent immanente wetten, er vloeien eisen uit voort die voor het functioneren ervan ingewilligd moeten worden. Het individu is onderworpen, controleert zijn situatie niet. Slechts een collectief van hen die kennis en inzicht hebben in het functioneren kunnen pogen contrôle te verwerven. Dat collectief voelt zich daartoe alleen geroepen wanneer de situatie voor grote groepen ondraaglijk wordt, waardoor deze eisen gaan stellen waaraan voldaan moet worden wil het collectief de geprivilegeerde positie handhaven. Machtingen en bevoorrechten zullen niet snel streven naar een verandering van de situatie òf zij moeten menen door verandering hun positie veilig te kunnen stellen. Mòchten de kennisdragers, technici en personen op coördinerende posities in de modern-industriële maatschappij hiertoe de contrôlecapaciteit ontwikkelen en vergroten, dan is een "Brave New World" zeker niet uitgesloten. Voorwaarden zijn dan wèl, dat binnen dat collectief een minimum aan overeenstemming bestaat over de aanvaardbaarheid van manipulatie, een zekere homogeniteit in vermeende belangen aanwezig is, òf een overwicht in macht van de voorstanders van manipulatie teneinde oppositie te elimineren. Heterogene opvattingen over deze zaken en meer gelijke machtsverhoudingen tussen vóór- en tegenstanders binnen het collectief kunnen een "Brave New World" voorkomen.

Het gaat er echter niet alleen om te zien hoe "gelukkige slavernij" vermeden kan worden, maar óók om een positief alternatief te vinden, een manier waarop de collectieve capaciteit tot beheersing van de omgeving en tot behoeftenbevrediging ingeschakeld kan worden zònder nieuwe spanningen op te roepen en zònder de "kosten van geluk" te betalen, zodat zelfstandig denken, ontplooiing van de impuls tot ontdekken, expressionele ontplooiing

en werkelijke ontspanning, op basis van individualiteit en individuele vrijheid, kunnen plaatsvinden.

Ontplooiing is méér dan behoeftenbevrediging: het is het zelfstandig, ongemanipuleerd, denken, voelen en doen, het vrij kiezen en ontwikkelen van ideeën, activiteiten en middelen om behoeften te bevredigen, zich te uiten en om te ontdekken, in aansluiting op individuele eigenschappen en capaciteiten. Sociale interactie en de vorming van cultuur zijn voorwaarden voor die ontplooiing, maar kunnen deze ook, door "enge" kanalisatie, beperken. Het realiseren van maximale ontplooiingskansen heeft te maken met bewustzijn van die beperking en kanalisatie, met het zelfstandig beoordelen daarvan, het kunnen veranderen van de situatie, en het eventueel opnieuw, vrij kunnen kiezen. Dit impliceert, dat de instrumenten ter contrôle van de situatie, de verworven kennis en ontworpen technieken, ten dienste moeten staan van het individu. Dit vereist een systeem met variabiliteit en flexibiliteit, een systeem waarin veranderingen op individueel niveau kunnen plaatsvinden, en niet een systeem dat uniforme eisen stelt aan massa's individuen.

We hebben gewezen op de "verloren" positie van het individu in de modern-industriële maatschappij, niet alleen t.g.v. het verlies van identiteit, verbondenheid en zingeving, maar ook doordat de mogelijkheden voor hem om zijn situatie te beheersen, afgesneden zijn. Participatietheorieën stuiten op deze fundamentele hinderpaal: omdat het individu zich onmachtig voelt en is, berust het in passiviteit, accepteert het, al of niet onder uitingen van ontevredenheid, wat van bovenaf wordt opgelegd, of kiest uit de alternatieven die reeds geselecteerd zijn. Het niet kunnen blijkt terug te slaan naar het niet willen: de interessesfeer van de enkeling wordt verengd tot datgene wat hem direct raakt in de onmiddellijke omgeving; de "private problems" en de "private utopia's" domineren zijn denken en doen. Onbewust is hij zich van het feit, dat dit particuliere terrein alleszins afgebakend wordt door instituties en processen in de macro-sfeer, door eisen van het systeem, "anoniem gezag" en manipulatie.

"Bewustmaking" of "-wording" heeft geen zin zonder verandering in machtsverhoudingen. Verandering op individueel niveau kan alleen standhouden wanneer ook de omgeving responsief is t.a.v. die verandering, m.a.w. wanneer ver-

anderingen in meningen en gedrag van het individu niet worden geblokkeerd of onderdrukt door het systeem. Wie wil kiezen moet ook kunnen en mógen kiezen. Discrepanties leiden tot psychische deformaties en schuldgevoelens. Het individu moet zijn wil direct kunnen omzetten in voor hem zinvolle daden en waarneembare resultaten. Evenzeer zal zijn streven evenwichtig moeten kunnen zijn, d.w.z. het moet geen nieuwe spanningen oproepen doordat een deel van zijn leven verandert en in konflikt komt met één of meer andere delen. Hij moet, zo hij zich of zijn situatie wil veranderen, ook "totaal" kunnen veranderen, rollen, normen en waarden aan elkaar aanpassend. M.a.w., de veranderingen moeten consistent zijn, en géén barrières ondervinden in politiek, economisch of sociaal vlak.

Onder welke omstandigheden, in wat voor systeem, bezit het individu de mogelijkheden om te realiseren wat hiervoor genoemd is? In wat voor structuren en processen zal het positieve alternatief voor "gelukkige slavernij" gestalte krijgen?

Veranderingen van de modern-industriële maatschappij, zeker "totale" veranderingen, gericht op het creëren van condities die de huidige spanningsrelaties opheffen en de basis leggen voor individuele ontplooiing, lijken bijzonder moeilijk door te voeren. De reeds genoemde eisen van het systeem, met name op economisch terrein, het "anonieme gezag" en manipulaties, naast de tendens tot "één-dimensionaliteit", vormen weerbarstige hindernissen. In opvoeding en onderwijs worden die waarden en normen ingebracht die goed "in de markt liggen", terwijl het onderwijs méér het karakter krijgt van "opleiding" en specialisatie, aansluitend op de "maatschappelijke behoefte", en minder gericht is op individuele ontplooiing. Op deze wijze "aangepaste" personen zullen zeker niet het geschikte kader kunnen vormen voor ingrijpende veranderingen.

Wèl wil ik een verschijnsel aanduiden dat buiten de samenleving lijkt te staan of heeft gestaan, en traditioneel een weg is geweest naar "totale verandering": de kleine, "utopische", gemeenschappen. Hun ideologie is meestal zéér kritisch t.a.v. de omgeving waarin zij voorkomen of uit voortkomen. Revolutie wordt door hen afgewezen, òfwel vanwege afkeer van geweld, òfwel omdat men de kansen op slagen daarvan gering acht. Wèl zijn zij revolutionair in

de zin, dat zij een zeer ingrijpende verandering in het leven van de deelnemende personen betekenen: revolutionair naar binnen dus, niet naar buiten.

Op basis van een onderzoek van drie typen kleine gemeenschappen, de Amerikaanse kolonies in de 18de en 19de eeuw, de Israëliëse kibbutzim, en de communes in de modern-industriële maatschappij, zal ik trachten een antwoord te vinden op de volgende vragen:

1. Op grond van welke motieven zijn deze gemeenschappen gesticht?
2. Op welke wijze wordt de behoeftenbevrediging gereguleerd, en welke ruimte is er voor ontplooiing?
3. Hoe zijn deze gemeenschappen politiek georganiseerd?
4. Welke is hun houding tegenover de omgeving en tegenover politieke actie naar buiten?
5. In hoeverre zijn kleine gemeenschappen geschikt om spanningsrelaties in de modern-industriële maatschappij op te heffen en eventueel een alternatief te bieden voor "gelukkige slavernij"?

Naast literatuur over de genoemde gemeenschappen is óók literatuur bestudeerd van schrijvers die de "utopische gedachte" nabij staan, zoals Thomas More, Henry D. Thoreau, Frederik van Eeden en B.F. Skinner. Ook Huxley en Fromm laten zich uit over kleine gemeenschappen als weg naar "Sanity".¹⁶ In 1946, veertien jaar na het eerste verschijnen van zijn "Brave New World", schrijft Huxley in een voorwoord:

"But to return to the future...If I were now to rewrite the book, I would offer the Savage a third alternative. Between the utopian and the primitive horns of his dilemma would lie the possibility of sanity - a possibility already actualized, to some extent, in a community of exiles and refugees from the Brave New World, living within the borders of the Reservation. In this community economics would be decentralist and Henry-Georgian, politics Kropotkinesque and cooperative. Science and technology would be used as though, like the Sabbath, they had been made for man, not (as at present and still more in the Brave New World) as though man were to be adapted and enslaved to them."¹⁷

Fromm, in zijn "Sane Society", oppert de mogelijkheid van

"work-communities".¹⁸ Voorts lijkt mij, dat anarchistische stromingen en het streven naar decentralisatie en arbeiders-zelfbestuur, voor een belangrijk deel te plaatsen zijn in hetzelfde kader van het streven dezer kleine gemeenschappen.

De hierboven geformuleerde vragen zullen achtereenvolgens in de vijf komende hoofdstukken behandeld worden. Volledigheid betrachten is in dit verband een onmogelijke en pretentieuze zaak. Ik heb daarom geprobeerd zoveel mogelijk parallellen te ontdekken in de literatuur die ik wèl heb kunnen lezen.

HOOFDSTUK 3 - MOTIEVEN VOOR KLEINE GEMEENSCHAPPEN.

1. Amerikaanse kolonies, kibbutzim, communes.

De idee van de kleine gemeenschap of kommune in brede zin is geen produkt van de modern-industriële maatschappij, maar heeft een lange geschiedenis. Plato's ontwerp van een ideale staat van beperkte omvang was reeds een aanzet voor een dergelijke gemeenschap. Wèl kunnen we zeggen, dat de vormen waarin de ideeën voor kleine gemeenschappen gestalte krijgen in de loop der geschiedenis veranderen. De oorzaak hiervan is, dat gedachtenprocessen zich niet in het "luchtledige" afspelen; zij bezitten een materiële basis in de zin, dat hun inhoud gevoed wordt door maatschappelijke condities en veranderingen. Anders gezegd: het denken bezit, evenals gewoonten en handelingen, een tijdgebonden, sociale achtergrond. Individuele reflectie wordt beïnvloed door de materiële condities: ideologie en utopia zijn collectieve uitingen, respectievelijk van "meerderheden" en "minderheden", van de wijze waarop verleden, heden en toekomst geïnterpreteerd worden, en vormen het geestelijk voedsel voor het individu.¹

We kunnen de idee van de kleine gemeenschap karakteriseren als een utopie in de betekenis die Mannheim eraan geeft: het is een reactie op de heersende ideologie zoals die verbreid wordt door de dominante klasse. In Mannheim's terminologie is de ideologie per definitie conservatief: het is een rechtvaardiging van bestaande structuren. Een utopie is daarentegen per definitie kritisch, richt zich tegen méér of minder aspecten van de bestaande orde.²

De motieven van de hieronder te behandelen kleine gemeenschappen zijn ingegeven door kritiek op de bestaande situatie. We zullen zien, dat met de ontwikkeling van die situatie, de ontwikkeling van de 18de eeuwse maatschappij naar de modern-industriële samenleving, ook de motieven, zo niet veranderen, dan toch anders benadrukt worden.

A. De Amerikaanse kolonies in de 18de en 19de eeuw.

"Rather than love, than money,
than fame, give me truth" -
Henry D. Thoreau ³

De 19de eeuw was de "Gouden Eeuw" voor de Amerikaanse kolonies. Meer dan honderd gemeenschappen met in totaal ruim honderdduizend leden werden in deze periode opgezet. Hoewel

reeds aan het einde van de 17de eeuw, met de grote immigratiegolven, gemeenschappen waren gevestigd, en in de loop van de 18de eeuw de idee en praktijk van deze gemeenschappen bestaan bleven, was de 19de eeuw een uitgesproken bloeiperiode.

De vervolging van ketters en secten in het Europa van de 17de eeuw was voor velen aanleiding om in Amerika de religieuze vrijheid te zoeken die in de "Oude Wereld" niet gekregen kon worden. De religieuze band en het charisma van hun leiders waren echter niet de enige factoren die deze vluchtelingen ertoe deden overgaan zich in gemeenschappen in de "Nieuwe Wereld" te vestigen; het "Beloofde Land" was uitnodigend, aantrekkelijk in zijn mogelijkheden, maar ook overeisend aan het individu. Er was nog weinig industrie waar emplooi gevonden kon worden, maar wel veel onontgonnen gebied. Om het hoofd boven water te kunnen houden was coöperatie meestal noodzakelijk. Het economisch motief bracht velen ertoe zich tot een gemeenschap te vormen of toe te treden, zonder religieuze of ideologische overwegingen. Wel is gebleken, dat juist de religieuze band tussen de leden een belangrijke factor is geweest voor het voortbestaan van de kolonies. Waar die band ontbrak en de economische zekerheid voor de leden groter werd, ontstonden al snel interne spanningen, veelal leidend tot afsplitsen en uittreden van leden, waarbij ieder minstens zijn deel wilde meenemen om als onafhankelijk welgestelde verder te leven. De hecht in religie verbonden Shakers daarentegen, wier eerste gemeenschappen in 1787 werden gevestigd, kunnen bogen op een meer dan honderdvijftigjarige geschiedenis. Eerst met het verval der religie werden ook zij aangetast.

Godsdienst is sinds de 17de eeuw steeds de voornaamste recruterende factor geweest voor de Amerikaanse kolonies, óók in de negentiende eeuw. Nieuwe leden werden vooral geworven in perioden van "religious revival". Religieuze overtuiging en vroomheid in levenswijze waren de voornaamste toelatingseisen voor nieuwe leden. Het is zeer waarschijnlijk, dat de strenge beoordeling van aspirant-leden, die een proefperiode moesten ondergaan, een veel grotere groei van de kolonies in de weg heeft gestaan. De naar autarkie neigende kolonies stonden i.h.a. bekend als welvarend en economische zekerheid biedend, daardoor aantrekkelijk voor velen die in de door crises, werkloosheid en onzekerheid

geteisterde 19de eeuwse Amerikaanse economie geen behoorlijke bestaanswijze konden vinden. Anderzijds is de strenge selectie ook voorwaarde geweest voor de duurzaamheid van de kolonies.

Naast de religieuze inspiratie en verbondenheid speelden nog andere factoren een rol bij het verklaren van de hechtheid van de kolonies, vooral in de 19de eeuw, ook al bezaten zij geen primair recruterende kracht, gezien de voornoemde rol van de religie. Deze factoren hebben te maken met de arbeidsomstandigheden van de arbeider in het 19de eeuwse Amerika, en het opdoemen van het verschijnsel "vervreemding".

Harde en mensonterende arbeid zijn de schijnbaar onvermijdelijke bijverschijnselen van een zich industrialiserende natie. De industriële sprong die Amerika in de 19de eeuw heeft gemaakt, geschiedde ook niet zonder grote offers. De kolonies, daarentegen, werden i.h.a. gekenmerkt door een betrekkelijk "gemakkelijk leven", althans naar de maatstaven van die tijd. Fysieke arbeid werd weliswaar niet geschuwd, hoe kon het ook anders in de opbouwfase, maar was niet overmatig. Er heerste wel een arbeidsethiek die inhield, dat werken moreel goed en ook fysiek gezond was, maar deze kon de gerichtheid op "het hogere" niet in plaats verdringen. De kolonies streefden danook niet naar cumulatieve van rijkdommen en grote investeringen: slechts de arbeid die noodzakelijk was om de "bijna-autarkie" van de gemeenschap te garanderen, werd verricht. De vrijkomende tijd werd besteed aan religieuze bezinning en toewijding.

Een soortgelijke, maar iets minder sterk religieus benadrukte opvatting, wordt aangetroffen in het boek "Walden" van Henry Thoreau. Ook hij verwerpt de "slavernij van de fysieke arbeid", wil deze beperken tot het voor de gezondheid juiste niveau, teneinde de geestelijke, morele en intellectuele ontplooiing van de mens maximale kansen te bieden. De ethiek verplaatst zich bij Thoreau van fysieke naar geestelijke arbeid.⁴

Thoreau kan ook, hierop aansluitend, genoemd worden als degene die de opkomst van "vervreemding" in de Amerikaanse 19de eeuwse maatschappij verwoort, zonder de term te gebruiken. Vervreemding betekent in dit verband vooral vervreemding van de natuur en van het ego. Beide hangen voor Thoreau samen: in het verlies van de band met de natuur verliest de mens ook het bewustzijn van de eigen plaats daarin, van zijn identiteit in het totale bestaan der dingen.

Gekunstelde levenswijzen en luxe verschaffen slechts oppervlakkigheid, maar geen wijsheid. Arbeid moet tot het noodzakelijke niveau worden teruggebracht om de meest fundamentele behoeften te bevredigen met de meest eenvoudige middelen. Alleen dan is er tijd over om tot reflectie over het bestaan en tot zelfkennis te komen, zonder afleiding door oppervlakkigheden. "Superfluous wealth can buy superfluities only. Money is not required to buy one necessary of the soul".⁵

Thoreau's conclusies waren vooral individualistisch gericht. "Let everyone mind his own business and endeavor to what he was made".⁶ Zelf heeft hij ongeveer twee jaar in de bossen geleefd, volkomen alleen. In "Walden" doet hij daar verslag van en geeft hij ook uitgebreide beschrijvingen van de natuur waarin hij zich bevindt, en van de gelukzalige gevoelens van verbondenheid die hij daarmee beleeft. Toch wil hij niet eenieder voorschrijven zich ook in de natuur terug te trekken: ieder moet zó leven zoals hij naar aanleg en capaciteiten kan. Zijn ideeën over het op "iets hogers" gericht zijn dan op het stoffelijke, oppervlakkige bestaan, "terugtrekking", de bevrijding van mensonwaardige arbeid, en de ascetische levenshouding vinden we ook terug in de Amerikaanse kolonies, en kunnen beschouwd worden als een reactie op de heersende materiële condities van die tijd. Later hebben deze ideeën ook Frederik van Eeden geïnspireerd, hoewel deze zijn gedachten combineerde met grote verontwaardiging over de bron van mensonwaardige arbeid, de privaat-eigendom der produktiemiddelen. In een naar "Walden" genoemde kolonie heeft Van Eeden getracht een collectieve, en geen individuele, oplossing voor het probleem van vervreemding te vinden.

Ook al waren religieuze overtuiging en vrome levenswijze de voornaamste criteria voor toelating van nieuwe leden tot de Amerikaanse kolonies, hun groei in de 19de eeuw is mede te verklaren door de genoemde factoren van arbeidsomstandigheden en vervreemding, welke factoren bijdroegen tot een groter "aanbod" van potentiële leden, waarvan een deel aan de gestelde criteria voldeed.

B. De kibbutzim.

In 1909 werd in Palestina de eerste kibbutz gesticht, "Degania", in 1910 gevolgd door enkele andere. Thans zijn er in Israël ongeveer 230 kibbutzim, met een totaal leden-

aantal van ruim honderdduizend, ongeveer 4% van de totale bevolking in Israël. Vooral in de jaren 1920-1950 hebben de kibbutzim een grote groei doorgemaakt, terwijl in de jaren '50 stagnatie in de groei optrad, en ook nu nog van een betrekkelijk stabiele situatie gesproken kan worden.

Wat waren de redenen voor de vestiging van kibbutzim in Israël?

Om te beginnen is er de algemeen conditionerende factor van de grote trek naar Israël geweest. Deze trek is toe te schrijven aan de ideeën van het zionisme, het streven naar een onafhankelijke joodse staat (Herzl), alsook aan de vervolgingen van joden in Rusland en andere Oost-Europese landen ("Pogroms").

Meer specifiek verantwoordelijk voor de vestiging van de kibbutzim zijn de socialistische ideeën die met de immigratie van met name Oost-Europese joden in Palestina realisering zochten, alsook de invloeden van de Duitse Jeugdbeweging.

De kibbutz-ideologie is geënt op twee fundamentele uitgangspunten: economisch collectivisme en sociale gelijkheid. Deze principes leefden sterk onder de Oost-Europese emigranten, veelal intellectuelen, onder invloed van Tolstoi, Gandhi en Kropotkin. De kibbutz is gericht op het verwezenlijken van een heilstaat op aarde, de realisering van rechtvaardigheid in het heden, in het leven nu, en niet na de dood. Groepswaarden en groepsmoraal staan centraal. Sterk wordt de verantwoordelijkheid voor de gemeenschap benadrukt ("hakhara").

De Duitse Jeugdbeweging ("Wandervögel") die in het begin van deze eeuw ontstond en in haar blociperiode grote invloed over geheel West-Europa bezat, was een reactie op een artificiële, technischer en onpersoonlijker wordende industriële maatschappij. De vergelijking met de ideeën van Thoreau dringt zich op. Ook de Jeugdbeweging wilde "terug naar de natuur", zette zich af tegen kunstmatige fatsoensnormen en een consumptieve oriëntatie. Benadrukt werden een ascetisch en gezond leven, en het zoeken naar verbondenheid met de natuur, de ontdekking van de eigen identiteit in relatie daarmee, terwijl het gevoel boven de ratio werd gesteld. De jonge idealisten die vanuit of onder invloed van deze beweging West-Europa verlieten en naar Palestina trokken, waren bereid een hard en ascetisch leven te leiden, en kenden aan eenheid en groepsverbondenheid

een grotere waarde toe dan aan individueel materieel welzijn.

Dat in de aanvangsperiode der kibbutzim het "overlevingsmotief", naast de socialistische ideologie en het idealisme, een rol speelde, lijkt aannemelijk: de kibbutz was een middel om het voortbestaan te verzekeren in een ongestuvrijde omgeving, zowel in natuurlijk als in sociaal opzicht. Met de vestiging van de staat Israël werd het voor de immigranten eerder mogelijk overlevingskansen buiten de kibbutzim te vinden. De stagnatie in de groei der kibbutzim in de jaren '50 lijkt mede hiervan een gevolg te zijn, hoewel ook andere factoren, verband houdende met interne problemen van de kibbutzim, een rol spelen.

C. De communes.

De verscheidenheid binnen het kommuneverschijnsel in de westerse maatschappij is enorm groot; er zijn politieke communes, consumptiecommunes, religieuze communes (Kommunauteiten), kunstenaarscommunes, "tribes" etc. Het is daarom moeilijk algemene conclusies te trekken over inrichting en doelstellingen van communes. Wel kunnen we proberen een gemeenschappelijke noemer te vinden door te kijken waartegen communes zich i.h.a. richten, te bezien waar zij een reactie op zijn, zonder de specifieke wijze waarop wordt geprobeerd een alternatief te vinden, uit te diepen. M.a.w. het gemeenschappelijke in de kommunebeweging ligt meer in de negatieve opstelling tegenover bepaalde aspecten van de huidige samenleving dan in positieve doelgerichtheid.

In hoofdstuk twee heb ik getracht een beeld te schetsen van de vooral psychische malaise waaraan velen in de modern-industriële maatschappij onderhevig zijn. Gesteld werd dat door het verlies van "Gemeinschaft", en daarmee van natuurlijke, vanzelfsprekende coöperatie, spanningsrelaties ontstonden die het gevolg zijn van het verlies van bevrediging van enige belangrijke fundamentele behoeften. Er wordt min of meer expliciet gevraagd naar identiteit (Twijfel over eigenwaarde, sterke behoefte aan erkenning), verbondenheid, en zingeving. Voor de "Gemeinschaft" kwam de "Gesellschaft" in de plaats, de associatieve samenleving met zijn grotere differentiatie in het rollensysteem, specialisering, hoge waardering van de ratio, wetenschap en techniek, en met nadruk op individueel "slagen" ("achievement"), verbonden met een prestatie- en concurren-

tiementaliteit. De individualiseringstendens wordt echter geremd door de vrees voor zelfstandigheid ("Angst voor vrijheid"), verbonden aan verlies van zekerheden, "anoniem gezag" (Publieke opinie, "other-directedness") en gevoelens van machteloosheid van het individu t.a.v. de gecompliceerde, ondoorzichtige, massale en bureaucratische maatschappelijke situatie.

Om niet te veel in herhalingen te vervallen zal ik deze beschrijving van vooral psychische problemen niet verder uitweiden. Wél is het noodzakelijk deze, in hoofdstuk twee en hierboven, geschetste spanningen naar voren te brengen, omdat communes een uitvloeisel zijn van het besef of ervaren van het bestaan van die spanningen, die tezamen het beeld van het "verloren individu" vormen. Dit individu vormt de kern in de kommune-gedachte.

De uitingsvorm van de reactie op de geschetste tendens die door de communes gekozen wordt, is zowel destructief als constructief. Zij is destructief t.a.v. de traditionele manier van samenleven op micro-niveau, n.l. het gezin, constructief in de creatie van een alternatief daarvoor: het samenleven in een grotere groep personen, op basis van vrije keuze.

De kritische houding t.a.v. het traditionele gezinsleven is een centraal punt in de ideologie der communes. De kritiek op de bestaande samenleving wordt gekanaliseerd in de afwijzing van het gezin als "bouwsteen" van die verfoeide samenleving. Het gezin, als sleutel tussen individu en maatschappij, wordt gezien als het voornaamste instrument voor de overdracht van de aan de "Gesellschaft" inherente normen- en waardenpatronen. Het gezin is een "égoïsme à deux", en zelfs binnen het gezin heersen prestatie en concurrentie (Teleurstelling over een "mislukte" partner; de kinderen moeten "iets bereiken"), en een consumptie-oriëntatie domineert: voortdurend moet naar méér en beter gestreefd worden en vervlakt het persoonlijk contact. Anderzijds verwacht de van zijn afstompende of concurrerende werk terugkerende vader thuis compensatie te vinden voor zakelijkheid en onpersoonlijkheid. Hij verwacht affectie te ontvangen van een vrouw die onderhevig is aan "nerveuze spanningen", waarvan zij de oorsprong niet kent, en die haar eerder doen vragen naar aandacht en affectie dan dat zij kan géven. Tevens brengt de veelal kleine omvang van het gezin met zich mee, dat "gezelligheid" niet gezocht

wordt in het "samen-doen", maar in het samen consumeren van aangeboden afleidingsvormen, vooral door de televisie. Kinderen worden in deze materialistisch-consumptieve sfeer grootgebracht en hun creatieve capaciteiten worden òfwel niet ontwikkeld, òfwel aangewend ter realisering van aan deze sfeer inherente doeleinden (Streven naar een goedbetaalde baan). Frustratie- en schuldgevoelens van de ouders, veroorzaakt door machteloosheid in de situatie waarin zij verkeren en door gebrek aan ontplooiing van eigen capaciteiten en talenten, worden gesublimeerd tot overdreven toewijding aan het kind, desnoods zelfopoffering ter verwenning. Aan deze toewijding wordt dan de zin van het bestaan ontleend: de eigen aspiraties worden geprojecteerd in het kind, dat hopelijk zal bereiken of worden wat men zelf niet bereikt heeft of geworden is. En omdat het kind daardoor in een richting gestuurd kan worden die niet bij interesse of kunnen aansluit, komt het óók niet tot werkelijke ontplooiing.

Het is tegen de realiteit van spanningen en geblokkeerde ontplooiingskansen voor het individu, in het dagelijkse leven van het gezin zoals hierboven geschetst, dat de kommunebeweging zich in de eerste plaats verzet. Het zijn slechts de "politieke communes" die dieper graven en pogen de politieke en maatschappelijke situatie waaruit de door hen verworpen gezinsstructuur en -praktijk voortvloeit, te begrijpen en te veranderen door politieke actie. De meeste andere soorten communes richten zich meer naar binnen, proberen de spanningen zoals die in de modern-industriële maatschappij bestaan, te verminderen of te vermijden, hopen daardoor de leden van de kommune direct grotere ontplooiingskansen te geven, op velerlei manieren opgevat. Zij vervangen het gezin, vormen "Grossfamilien" zonder bloedverwantschap.

We kunnen een interessante tendens ontdekken in de nadruk waarmee in de hier behandelde gemeenschappen de verschillende motieven beklemtoond worden, zo er niet van verandering in motieven gesproken moet worden.

In de Amerikaanse kolonies is het streven gericht op religieuze verheffing van de individuele leden. Het hoogste doel is niet het verwerven van "heil" op aarde, maar van verbondenheid met een hogere macht, waartoe de groep middel is. Het bereiken van dit doel werd niet mogelijk gemaakt in het Europa van waar deze sekten emigreerden (Ver-

volgingen), en ook niet in de bredere Amerikaanse samenleving (Materialistische, wereldse oriëntatie). De structuur van de kolonies was zodanig ontwikkeld, dat religieuze oriëntatie geoptimaliseerd kon worden.

In de Israëliische kibbutzim is deze religieuze oriëntatie ofwel veel zwakker, of ontbreekt zij volledig. Sommige kibbutzim hebben zelfs een anti-religieuze oriëntatie. In het algemeen zijn de kibbutzim gericht op het verwezenlijken van "een paradijs op aarde", niet gericht op een "hiernamaals". De zeer idealistisch ingestelde eerste leden van de kibbutzim waren bereid tot het zich getroosten van grote offers en uiterste inspanning om die "heilstaat" of "harmonische samenleving" te bereiken. Individuele belangen waren daarbij ondergeschikt aan het collectieve doel. Psychische problemen kregen weinig aandacht; sociale problemen domineerden. En nog steeds ligt de zin van het leven voor kibbutzbewoners in de realisatie van waarden die het belang van de eigen persoon overstijgen. Deze opofferingsgezindheid t.b.v. sociale doeleinden bleek ook nog tijdens de zesdaagse oorlog van 1967: "Ofschoon zij slechts 4 procent van de nationale bevolking uitmaken, telde men onder de slachtoffers in de 6-daagse oorlog van '67 25 pct. kibbutzniks".⁷

De communes in de modern-industriële maatschappij bezitten in veruit de meeste gevallen noch de religieuze oriëntatie van de Amerikaanse kolonies, noch het wereldse idealisme van de Israëliische kibbutzim. Als een uitvloeisel van de vooral psychische problemen waaraan het individu in de industriële maatschappij onderworpen is, wordt het individu in de communes centraal gesteld. Men tracht het individu te bevrijden van de "psychische onderdrukking" door de maatschappij waarin hij leeft. De bevrijding van het individu is het hoogste doel waartoe de kommune instrument is:

"Om zich te bevrijden van die onderdrukking zoekt men andere manieren van samenleven dan het huidige gezin. Belangrijkste punt van het programma is: het leren kennen van jezelf en daarmee verbonden het leren van de ander".⁸

De meditatie die in sommige communes plaatsvindt heeft dan ook niet niet ten doel verbondenheid te verwerven

met een "hogere macht", maar wordt, evenals drugs en psycho-analyse, gehanteerd om zichzelf beter te leren kennen. De kommune is de uiting van de waarde van het individu dat in de modern-industriële maatschappij "verloren" dreigt te gaan.

De zin van het bestaan voor het individu verschuift van een voorbereiding op het "hiernamaals" in de Amerikaanse kolonies naar een "geseculariseerde heilstaat" in de kibbutz, en naar het zoeken van identiteit en eigen-waarde in de kommune. Deze verschillende gerichtheid zal gevolgen hebben voor de mate waarin, en de wijze waarop individuele behoeften in de verschillende gemeenschappen bevredigd kunnen worden en voor de wijze waarop ontplooiing wordt opgevat. We hopen dit in het volgende hoofdstuk aan te tonen.

2. Kort overzicht van "utopische ideeën" en fictieve stelsels.

De "utopische gedachte" als uitdrukking van kritiek op een bestaande situatie met daaraan gekoppeld het poneren van positieve alternatieven, krijgt niet alleen gestalte in voor praktische uitwerking geschikte systemen. Het belang van deze "utopieën" heeft er daarom echter niet minder groot om te zijn: de erin tot uitdrukking gebrachte ideeën of idealen kunnen grote invloed bezitten op een bepaald systeem, kunnen het in een nieuwe richting sturen, waardoor de gedachten partieel worden gerealiseerd. Hun directe belang, het is al eerder gezegd, ligt echter in het feit, dat zij een beeld vormen van de tijd en situatie waarin zij ontwikkeld worden.

Plato's "Republiek" kunnen we beschouwen als een uitdrukking van de hoge waarde die in de bloeiperiode van de Griekse cultuur aan de ratio werd toegekend. Het is niet zonder reden, dat vele wetenschappen hun oorsprong vinden in deze periode. In deze tijd werden logica en empirisch onderzoek gecombineerd, resulterend in een grote toename van kennis op velerlei terreinen. Plato wilde met zijn werk hetzelfde bereiken op het terrein van de politiek. Politiek bedrijven zou nauw verbonden moeten zijn met kennis en wijsheid. Ook al staat "rechtvaardigheid" in zijn boek als probleem centraal, het is veeleer de wijze waarop hij denkt dat rechtvaardig-

heid verkregen kan worden dan de inhoud van rechtvaardigheid die "revolutionair" is voor zijn tijd. Ook in de "heilstaat" zouden rangen en standen bestaan, was ongelijkheid een "natuurlijk" gegeven, en zouden vrouwen en kinderen, evenals slaven, niet méér zijn dan het bezit van de man, respectievelijk meester. Maar het bestuur, de wijze waarop rechtvaardigheid in de praktijk gebracht en gehandhaafd moest worden, zou moeten veranderen. Dit kon niet meer worden overgelaten aan de bestaande heersers, die zich meer door "toorn" dan door de "rede" lieten leiden. Het moest in handen worden gelegd van de koning-filosoof, die het met kennis en wijsheid zou beheren.⁹

Thomas More, in "Utopia", voltooid in 1516, maakte zich drukker om de opvattingen van rechtvaardigheid in zijn tijd. Hij houdt een pleidooi tegen de doodstraf, klaagt het onscrupuleus gedrag van de koningen in die tijd aan, koningen, die liever oorlog voerden dan zich om het goede bestuur van hun natie bekommerden. Ook hekelde hij het bestaan van grote economische en sociale ongelijkheid. Hij zocht de oorzaak van veel ellende in het bestaan van privaat bezit, en dit wordt dan ook in "Utopia" opgeheven. Desondanks vermijdt hij zuiver materialisme. In "Utopia" wordt zeer ascetisch geleefd, zoals More zelf leefde, en het voornaamste doel van de gehele economie is:

"(...) to give each person as much time free from physical drudgery as the needs of the community will allow, so that he can cultivate his mind - which they regard as the secret of a happy life."¹⁰

Petr Kropotkin heeft evenzeer als More een hekel aan oorlog, maar om oorlog te vermijden en geweld uit te bannen vertrouwt hij minder op een structurele heropbouw van de maatschappij dan wel op groei in de kracht van het solidariteitsprincipe. In een tijd van mensonterend kapitalisme, en ook nog na het uitbreken van de eerste wereldoorlog, kon en wilde Kropotkin niet geloven in een van nature egoïstische en agressieve mens, maar zette hij zich juist af tegen de door T.H.Huxley verkondigde, op Darwin's evolutieleer stoelende, ideeën over de relatie tussen concurrentie en vooruitgang. "The fittest" in de gehele ontwikkeling der natuur en geschiedenis is niet

hij geweest die vecht en doodt uit zelfbehoud, maar hij die samenwerkt met anderen. Samenwerking geeft een veel grotere kans op "survival" dan strijd, aldus Kropotkin, en dit principe is in de vorm van "instinct" bij dier en mens vastgelegd. Bij de mens zal het principe echter ook steeds meer rationeel ontwikkeld worden:

"New economical and social institutions, in so far as they were a creation of the masses, new ethical systems, and new religions, all have originated from the same source, and the ethical progress of our race, viewed in its broad lines, appears as a gradual extension of the mutual-aid principles from the tribe to always larger and larger agglomerations, so as to finally embrace one day the whole of mankind, without respect to its divers creeds, languages, and races." ¹¹

Frederik van Eeden heeft tot grootste vijand van de mens uitgeroepen het privaat bezit der produktiemiddelen, met name van de grond: "(...) alle grondbezit beteekent menschenbezit." ¹² Het verlies van contrôle over de grond en andere produktiemiddelen heeft de arbeider tot slaaf gemaakt. Om aan uitbuiting een eind te maken moeten deze produktiemiddelen weer in gemeenschappelijk eigendom komen. Om dit te bereiken heeft hij echter weinig vertrouwen in politieke (klassen-) strijd, en ook niet in de vakbonden, die geen werkelijk anti-kapitalistische organisaties zijn, aldus Van Eeden. Wèl had hij vertrouwen in coöperatieve organisaties, kolonies, waarvan hij er zelf een, "Walden", stichtte, zonder veel succes. Evenals More zag Van Eeden de afschaffing van privaat bezit als een noodzakelijke, maar niet voldoende voorwaarde voor de verwezenlijking van het "einddoel", dat inhield:

"(...) een zuivere, socialistische maatschappij, een internationaal gemeene-best met gemeenschappelijk grondbezit, een vrij en rechtvaardig volk, wonend op een vrij land, een veredeld menschen-ras, een blijde wereld." ¹³

Aldous Huxley, wiens boek "Brave New World" een kritiek is op tendensen die hij in de maatschappij aan-

wezig achtte en deze in een "negatieve Utopie" naar de toekomst doortrok, schreef in het voorwoord van de uitgave van "Brave New World" van 1946, dat hij nu een derde alternatief zou scheppen, naast de gelukkige, maar onvrije Nieuwe Wereld en het primitieve reservaat. In een citaat op pagina 35 zijn de kenmerken van dat derde alternatief naar voren gebracht. Belangrijk in dit alternatief is het vooropstellen van "de mens", die in de modern-industriële maatschappij door economische en technologische factoren tot slaaf wordt van het systeem. Ook ziet Huxley gevaar in het streven naar "geluk": juist dit streven heeft een systeem in het leven geroepen dat de mens afhoudt van de gerichtheid op een "Final End". Het derde alternatief is daarom niet alleen een weg naar bevrijding van de onderdrukking door het systeem, maar ook naar een "hoger doel", uitstijgend boven de realisering van geluk. In het streven naar een "Final End" zouden de kosten van geluk, die te maken hebben met het doden van de impulsen tot ontplooiing, niet betaald behoeven te worden.¹⁴

B.F. Skinner daarentegen ziet geen gevaar in het streven naar geluk. Hij gaat zelfs nog verder, en zou de omstandigheden en het gedrag van de mensen zodanig willen manipuleren, dat alle spanningsrelaties worden opgeheven. Huxley's schrikbeeld is Skinner's ideaal. Vrijheid of een "Final End" worden door Skinner als illusies beschouwd. Ook nu al wordt het leven van mensen gemanipuleerd en geconditioneerd. Waarom dan niet manipuleren en conditioneren zodat "The Good Life" gerealiseerd wordt? Voorwaarde is dan wel, dat er overeenstemming bestaat over wat "The Good Life" inhoudt. Skinner meent, dat deze overeenstemming inderdaad bestaat. De elementen ervan zijn: gezondheid, een absoluut minimum van onplezierige arbeid, de mogelijkheid om talenten en capaciteiten te ontwikkelen, intieme en bevredigende persoonlijke kontakten en ontspanning en rust. "The important thing is to satisfy our needs. Then we can give up the blind struggle to 'have a good time' or 'get what we want'." ¹⁵ We moeten mensen niet dwingen op een bepaalde manier te leven, we moeten ze "programmeren": "All we need is adequate behavioral engineering." ¹⁶ In zijn "Walden Two" be-

schrijft hij een fictieve gemeenschap waar deze "great design" werkelijkheid is geworden: iedereen daarin is gelukkig en kan zich ontplooien naar de talenten die hij bezit ("positive reinforcement"). Genetische manipulatie, zoals in "Brave New World" vindt hier niet plaats, maar in de filosofie van Skinner wordt deze manipulatie niet in de weg gestaan.

Ook voor Erich Fromm is bevrediging van menselijke behoeften het doel waarnaar wij streven. De mens zelf is de bron van waarden en normen. De menselijke behoeften, die in onderscheid tot de dierlijke behoeften op psychisch vlak liggen, worden thans in de westerse wereld niet, of op een verkeerde manier, bevredigd, waardoor we van "ongezonde samenlevingen" kunnen spreken. Wat bij Skinner "The Good Life" is, is bij Fromm "mental health". "Mental health" zal optreden bij een juiste bevrediging van de psychische behoeften, en:

"(...) is characterized by the ability to love and to create, by the emergence from incestuous ties to clan and soil, by a sense of identity based on one's experience of self as the subject and agent of one's powers, by the grasp of reality inside and outside of ourselves, that is, by the development of objectivity and reason." ¹⁷

Het bereiken van "mental health" vereist een totale transformatie van de samenleving:

"(...) mental health can be attained only by simultaneous changes in the sphere of industrial and political organization, of spiritual and philosophical orientation, of character structure, and of cultural activities." ¹⁸

Een maatschappij waarin deze "mental health" gerealiseerd is zal er sterk gedecentraliseerd uitzien, kleine groepen van ongeveer 500 personen omvatten, waarbinnen persoonlijk contact weer mogelijk is en iedereen actief aan de besluitvorming kan deelnemen. De maatschappelijke organisatie moet weer "menselijke proporties" krijgen. In een dergelijk systeem zal het bereiken van "mental health" niet leiden tot passiviteit of "robotism" zoals in "Brave New World", omdat zij altijd gepaard gaat met een creatieve en pro-

duktieve houding. Ontwikkeling houdt daarom nooit op, evenmin als het bestaan van contradicties, spanningsrealities die inherent zijn aan het menselijk bestaan.

"It does not mean the 'end of days', 'the completion', the state of perfect harmony in which no conflicts confront men. On the contrary, it is man's fate that his existence is beset by contradictions, which he has to solve without ever solving them." ¹⁹

Dit laatste doet Fromm onderscheiden van de meeste andere "utopische" schrijvers. Wat hij met de "utopisten" deelt is echter kritiek op de bestaande maatschappelijke organisatie en het zoeken naar een alternatief daarvoor in de vorm van sterke decentralisatie: "Humanistic Communitarian Socialism". ²⁰

Daniël Guérin, de laatste schrijver die wij hier als "utopist" zullen behandelen, is een aanhanger van het anarchisme, dat volgens hem ook in deze moderne tijd praktisch realiseerbaar is. Sterker nog:

"De libertaire marxist is geen exegeet maar een activist. Hij weet dat op hem de taak rust de wereld te veranderen, niets meer en niets minder. De geschiedenis laat hem geen keus. Het uur van de socialistische revolutie is overal aangebroken." ²¹

Anarchisme impliceert geen afwezigheid van organisatie, en het bestaan van wanorde of versnippering, maar is:

"(...) het zoeken naar de ware organisatie, de ware eenheid, de ware orde, de ware centralisatie die te vinden zijn noch in autoriteit, noch in dwang, noch in van boven naar beneden doorgegeven impulsen, maar in vrije, spontane, federalistische associatie in opwaartse richting vanaf de basis." ²²

Het anarchisme sluit aan bij de tendens naar het streven naar grotere participatie, democratisering, instelling van arbeidersraden etc. Primair staat een herverdeling van economische "assets" en macht, de verandering van economische en politieke structuren. De libertaire

marxist is degeen die:

"(...) de economische strijd parend aan de politieke strijd, op de plaats waar hij werkt alle posities van het patronaat in bezit neemt, de produktiemiddelen uit de klauwen van de uitbuiters scheurt om ze terug te geven aan de enige rechtmatige eigenaars: de zelfbeherende arbeiders en technici." ²³

Het lijkt erop, dat Guérin weinig te zeggen heeft over andere dan materiële en politieke voorwaarden voor de realisering van menselijk geluk of ontplooiing. Dit moeten individuen maar voor zichzelf uitmaken:

"Het individu is geen middel maar einddoel van de maatschappij. De anarchist wil het individu helpen om zich volledig te ontplooien, om al zijn creatieve krachten los te maken en te hoeden." ²⁴

Wèl helpen, in de vorm van het creëren van gunstige materiële en politieke voorwaarden, maar niet manipuleren of conditioneren, zoals in "Brave New World" of "Walden Two".

Al deze "utopische" schrijvers gaan uit van motieven die met elkaar samenhangen: "hogere waarden" als rechtvaardigheid, wijsheid, en geestelijke verheffing kunnen alleen maar een goede voedingsbodem vinden in een "harmonische samenleving" waarin machtsmisbruik en uitbuiting vervangen zijn door coöperatie en solidariteit; ook "geluk" en "mental health" en ontplooiing van het individu hebben deze basis nodig. De schrijvers verschillen alleen in de nadruk die zij leggen op de verschillende motieven. Zo zoeken Plato, More, en ook Aldous Huxley, de zin van het bestaan meer buiten samenleving en individu, in "hogere waarden" of principes en religie, evenals de Amerikaanse kolonies, beschreven in de vorige paragraaf. Kropotkin, Van Eeden, Skinner en Guérin leggen veel meer de nadruk op de "harmonische samenleving", coöperatie en solidariteit, het streven naar een "heilstaat", als reactie op de ernstige gevolgen van oorlog en uitbuiting, geweld en concurrentie. Ook de kibbutzim sluiten hierbij aan.

Fromm, evenals de kommunards in de modern-industriële maatschappij, stelt vooral het geestelijk welzijn van het individu primair, de bevrijding van psychische onderdrukking in een "ongezonde samenleving". Hij toont wel de samenhang tussen maatschappelijke omstandigheden en geestelijk welzijn, of beter, de afwezigheid of verstoring van dat laatste, maar heeft zijn ideeën over alternatieven voor maatschappelijke organisatie weinig uitgewerkt. Zijn direkte doel is méér hulp te bieden aan individuen om inzicht te krijgen in de oorzaken van spanningsrelaties waaraan zij onderhevig zijn, en zijn schrijven lijkt eerder een beroep te doen op individuele transformatie dan op revolutie of actie ter "totale verandering van de maatschappij". Afgezien van Guérin zijn alle hier behandelde "utopisten" trouwens weinig revolutionair ingesteld in de zin dat zij door politieke actie het bestaande systeem willen veranderen. Zij zoeken het meer in een "opnieuw beginnen", willen opbouwen en niet afbreken, vluchten uit het bestaande systeem of hopen de "cellen" te vormen van waaruit een nieuwe samenleving zal groeien. We zullen hierop in een later hoofdstuk terugkomen.

SCHEMA VAN UTOPISCHE IDEEËN EN STELSELS			
MOTIEVEN VORM	"HOGER DOEL" BUITEN DE MENS, RELIGIE	"HARMONISCHE SAMENLEVING"	PSYCHISCHE BEVRIJDING "MENTAL HEALTH"
UTOPISCHE IDEEËN EN FICTIEVE STELSLS	Plato Thomas More Aldous Huxley	Kropotkin Fr. Van Eeden B.P. Skinner D. Guérin	E. Fromm
GEREALI- SEERDE GEMEEN- SCHAPPEN	Amerikaanse kolonies	Kibbutzim	Kommunes
ALS REACTIE OP	Religieuze verdeeldheid en vervolg- ing; materia- lisme	Uitbuiting, concurrren- tie, schrijn- ende onge- lijkheid	Verlies van verbonden- heid, iden- titeit, zin- geving; ma- terialisme

HOOFDSTUK 4 - BEHOEFTEBEVREDIGING EN ONTPLOOIING IN KLEINE GEMEENSCHAPPEN.

1. De Amerikaanse kolonies.

Zoals reeds eerder gezegd, domineert de religieuze oriëntatie alle aspecten van het leven in de Amerikaanse kolonies. Ook al was het economisch motief niet geheel afwezig, i.h.a. hebben slechts die gemeenschappen kunnen standhouden waarin de band tussen de leden voornamelijk gevormd werd door een gemeenschappelijke ideologie, hier in de meeste gevallen door gedeelde religie.

A. De fysiologische behoeften.

Hoewel de aanloopfase voor de Amerikaanse gemeenschappen in het algemeen gekenmerkt werd door gebrek en zeer inspannende arbeid, heeft een groot deel van deze gemeenschappen betrekkelijk snel een behoorlijke collectieve welvaart weten te ontwikkelen. Hun levensniveau lag veelal boven dat van hun omgeving. Hoewel arbeid, met name fysieke arbeid, positief werd gewaardeerd voor de ontwikkeling van de mens, als een bijdrage tot karaktervorming, was deze nimmer mensonteerend en zelden langdurig of monotoon. Arbeid moest weer plezier opleveren en niet beschouwd worden als een noodzakelijk kwaad. De arbeidsomstandigheden in de kolonies stonden daardoor in schrille tegenstelling tot die in de omringende, zich snel industrialiserende Amerikaanse maatschappij. Industrialisering werd ook door de gemeenschappen ter hand genomen, maar deze was dan hoofdzakelijk gericht op de voortbrenging van produkten die direct nuttig waren voor de gemeenschap zelf, zoals machines ter bewerking van het land, kleding, meubels etc. Het economisch streven van de gemeenschappen was meestal gericht op autarkie, volledige zelfvoorziening, de produktie was niet gericht op "de markt".

Ondanks het feit, dat de gemeenschappen zich goed konden bedruipen en er collectieve welvaart bestond, werd het leven van de individuen in deze gemeenschappen niet gekenmerkt door overvloed. Integendeel, het leven dezer kolonisten was meestal erg ascetisch. Zéér vroeg opstaan, afwezigheid van luxe en vermaak en een verbod

op het gebruik van alcohol en tabak kenmerkten het meerendeel dezer gemeenschappen. Dit ascetisme vindt zijn oorsprong in de religieuze oriëntatie van de kolonies: het bestaan op aarde moest deugdzaam en gematigd zijn ter voorbereiding op het hiernamaals. De gaven van God moesten met zorg en zuinigheid worden beheerd. Ook al kunnen vele van deze gemeenschappen voor hun tijd als "rijk" getypeerd worden, uitgedrukt in grote gemeenschappelijke bezittingen, zoals grond en veestapels, de levensstijl van de individuele leden is zeker niet vergelijkbaar met die van de "rijken" in de hun omringende Amerikaanse samenleving. Voor wat betreft hun fysieke conditie lijken de kolonisten echter geen nadeel van hun gematigd leven ondervonden te hebben. Vooral Nordhoff wijst meermalen op de zeer hoge leeftijden die in deze gemeenschappen bereikt werden.¹

Het ascetisme in de kolonies strekte zich ook uit over de houding t.a.v. sexuele omgang en relaties. De waarde van het celibaat werd, met de bijbel in de hand, keer op keer, in vrijwel alle gemeenschappen, benadrukt. De sexen werden zoveel mogelijk gescheiden, tijdens werk, eten en ontspanning, en uiteraard bij het slapen. Wanneer zij elkaar ontmoetten, gebeurde dat in groepsverband, zoals in gespreksgroepen en bij meditatie.

"As to the dress of the women, (...), the intention seems to be to provide a style which shall conceal their beauty, and make them less attractive to male eyes; and this is successfully achieved."²

Dit succes had echter ook tot gevolg, dat veel van deze gemeenschappen vergrijsden: de voortbrenging van nieuwe leden was nihil, en daarbij kwam dat veel aanwezige jongeren na verloop van tijd wegtrokken. Dit is één van de oorzaken waardoor deze gemeenschappen afliepen: zij stierven gewoon uit.

Een ander aspect van de repressie der sexuele behoefte is de cumulatieve opgekropte energie die daardoor ontstaat en het zoeken naar vormen waarin deze behoefte gesublimeerd wordt. Volledige religieuze overgave en veelal zeer emotionele, soms hysterische, toestanden bij collectieve meditatie hebben waarschijnlijk

als "uitlaat" gefungeerd. Er is echter weinig bekend over de wijze waarop de kolonisten hun sexuele problemen oplosten, gezien het taboe dat op het onderwerp rustte, waardoor er ook weinig tegenover buitenstaanders losgelaten werd.

B. De veiligheidsbehoeften.

Het was vooral de vervolging waaraan veel sekten in Europa blootstonden die hen naar Amerika deden trekken en daar de vrijheid deed zoeken in betrekkelijk geïsoleerde gemeenschappen. Zij hebben wat dit betreft hun doel bereikt. In het nieuwe land werd hun de gezochte vrijheid gegeven. Er bestond geen vervolging, en ook al werd het leven van sommige kolonisten, met name van die gemeenschappen welke afweken van de sexuele moraal, zoals in "Oneida", door omstanders bekritiseerd, zij ondervonden geen represailles in het fysieke vlak.

In de relaties die zij hadden met hun omgeving deden zij ook weinig wat buitenstaanders voor het hoofd kon stoten: "(...) in general I have found that the communists have a reputation for honesty and fair dealing among their neighbours (...)",³ aldus Nordhoff. In de meeste gevallen was "non-resistance" een belangrijk principe, en de daaruit voortvloeiende weigering om mensen te leveren voor het leger heeft hen soms in konflikt met de overheid gebracht, maar i.h.a. werden hun bezwaren erkend.

De vreedzame houding der kolonisten beheerste uiteraard ook de onderlinge relaties. Misdaad kwam bij hen niet voor. "Broederschap" en onderlinge steun, gecombineerd met orde en discipline, stonden garant voor het verschaffen van zekerheid aan alle leden. Uitgaande van een communistische ideologie verwierpen zij het bestaan van klassen en benadrukten economische en sociale gelijkheid. De leiders waren aan hetzelfde ascetische régime onderworpen als de andere leden, waardoor uitbuiting of onderdrukking niet gevreesd behoeften te worden. Soms werd een systeem van "mutual criticism"⁴ gebruikt om eventuele onvrede over het gedrag van bepaalde leden manifest te maken en daardoor tot berouw te inspireren. Orde en regels, rust en stabiliteit, steunend op een context van religieuze dogma's, verschaften de leden van deze gemeenschappen ook psychische

zekerheid. Twijfel aan de juistheid van hun levenswijze en het doel waarop deze gericht was, was hen onbekend of werd, indien incidenteel door een lid van de groep geuit, door de groep onderdrukt of weggenomen.

Concluderend kunnen we zeggen, dat de kolonisten zich een grote mate van veiligheid, tot uitdrukking komend in sterke gevoelens van zekerheid, wisten te verschaffen. Een goede economische basis, onderlinge solidariteit en affectie, orde en discipline en een sterk geloof stonden daarvoor garant.

C. De behoefte aan coöperatie.

Het spreekt bijna vanzelf, dat in deze gemeenschappen de behoefte aan coöperatie, voortkomend uit het "ongespecialiseerd" zijn van de mens, waardoor samenwerking ter bevrediging van fysiologische en veiligheidsbehoeften noodzakelijk is, wordt bevredigd. Alle "challenges" die zich aan de leden van deze kolonies voordeden werden met een collectieve "respons" beantwoord. Deze samenlevingsvorm had sterk het karakter van "Gemeinschaft", niet dat van de "Gesellschaft" waarin velerlei problemen zich aan het individu voordoen en waarvoor het individu zelf een oplossing moet zien te vinden.

Spanningsrelaties die in een "Gesellschaft" ontstaan, bij het wegvallen van het "natuurlijke" karakter van samenwerking en de vervanging daarvan door samenwerking die meer op berekening, "give and take", door individuen is gebaseerd, kunnen herleid worden tot het moeilijker bevredigen van een drietal behoeften die met de noodzaak van samenwerking samenhangen. Het zijn vooral de behoeften aan identiteit, met daaraan verbonden de behoeften aan erkenning en eigenwaarde, de behoefte aan een "sense of belonging", en de behoefte aan zingeving. Het zijn a.h.w. de componenten van een opgesplitste samenwerkingsnoodzaak.

In een samenlevingsvorm waarin samenwerking tussen alle verbonden leden vanzelfsprekend is, als een collectief antwoord op collectief gevoelde behoeften, zijn identiteit, erkenning, eigenwaarde, "sense of belonging" en zingeving in het proces verschaft zaken. In de "Gemeinschaft" kent ieder zijn plaats en taak, die ook door

anderen worden erkend, en waarmee zijn waarde voor hemzelf en voor de groep bekend is. Het behoren tot de groep is iets vanzelfsprekends en wordt pas bewust wanneer vergelijking met andere, "vreemde" groepen plaatsvindt. De zin van het geheel wordt collectief verschaft in gedeelde religie of ideologie. Zin van het geheel en zin voor het individu vallen samen.

Gezien het karakter van de samenwerking in de Amerikaanse kolonies, niet gericht op individuele belangen, maar op "Gemeinschaft" ingesteld, is de vraag of de uit de coöperatienoodzaak afgeleide behoeften zoals die zich manifesteren als afzonderlijke spanningsrelaties bij de ontwikkeling naar "Gesellschaft", eigenlijk al beantwoord. De aan deze afgeleide behoeften inherente spanningsrelaties werden in deze gemeenschappen niet ervaren, enige uitzonderingen t.g.v. "verstoringen", bijvoorbeeld door toetreding van nieuwe leden die zich niet aan de groep konden conformeren, daargelaten.

D. Ontplooiing.

Wanneer wij de Amerikaanse kolonies beoordelen naar de mate waarin zij behoeften hebben bevredigd, kunnen wij, afgezien van het onderdrukken van de sexuele behoefte, positief zijn. Veel minder positief kunnen we zijn als we de mogelijkheden bezien die de leden dezer gemeenschappen hadden om zich te ontplooien.

Zoals in hoofdstuk 1 reeds is geschreven, is ontplooiing een individuele aangelegenheid. Ontplooiing impliceert een element van kiezen, min of meer bewust. Ten aanzien van behoeftenbevrediging kan men ontplooiing opvatten als een individueel kiezen van de "middelen" die voor het individu leiden tot grotere gratificatie, omdat zij beter aansluiten bij zijn voorkeuren, capaciteiten of talenten. Uniformiteit staat deze vorm van ontplooiing in de weg, evenals dwang en manipulatie. Het individu moet vrij kunnen kiezen, bestaande gebruiken voor zichzelf ter discussie kunnen stellen, kunnen relativeren en eventueel verwerpen. Buiten de sfeer van het kiezen en handelen gericht op behoeftenbevrediging, speelt individuele vrijheid evenzeer een rol, zowel bij expressionele als

bij intellectuele ontplooiing. Expressionele ontplooiing houdt in, dat het individu spontaan, zonder onderdrukking, zich kan uiten in welke vorm dan ook, om impressies van zijn omgeving of ervaringen emotioneel te verwerken. Bij intellectuele ontplooiing moet hij de vrijheid bezitten om die impressies rationeel te verwerken, om tegenstellingen te ontdekken en tot uitdrukking te brengen, om nieuwe ideeën te ontwikkelen en om twijfels te mogen hebben.

In al deze vormen van ontplooiing zijn de Amerikaanse gemeenschappen tekort geschoten in de mogelijkheden die zij hun leden te bieden hadden. In het algemeen heerste uniformiteit, een saai en onveranderlijk levenspatroon, rigiditeit en dogmatisme. Met name bij de Shakers was het gehele leven gereguleerd, zelfs voor de meest onbenullige dagelijkse zaken bestonden regels die nageleefd moesten worden. Individualiteit werd gedood, te beginnen bij het handelen, maar met een terugslag op het denken en voelen. De oriëntatie op het hogere doel, religieuze verlossing, was hiervoor primair verantwoordelijk. Wetenschap en onafhankelijk denken konden het geloof in godsdienstige dogma's aantasten. Amusement en muziek, behalve psalmen, werden gezien als gevaarlijke "wereldse" zaken die afleidden van godsdienstige toewijding. Het ascetisme als uitdrukking van "gelijkheid voor God" garandeerde slechts "schaarstebevrediging" en uniformiteit. Nordhoff:

"(...) the communes I have visited do not appear to me to make nearly as much of their lives as they might. Most of them are ascetics, who avoid the beautiful as tending to sin; and most of them, moreover, out of the force of old habits, and a conservative spirit which dreads change, rigidly maintain the old ways."⁵

Hij noemt het onvoldoende aandacht schenken aan goede boeken, muziek, amusement en kunst, waaronder architectuur; "(...) and I believe this inattention to the higher and intellectual wants of man to be the main reason of their generally failing numbers."⁶

We hebben getracht hierboven een doorsneeschets te geven van de wijze waarop behoeftenbevrediging en ontplooiing in de Amerikaanse kolonies geschieden. Zoals altijd kunnen ook hier uitzonderingen worden aangewezen, waarbij een van de interessantste de gemeenschappen van de "Perfectionists", "Oneida" en "Wallingford", gesticht door John Humphrey Noyes, omvat. In deze gemeenschappen heersten geheel andere opvattingen t.a.v. velerlei zaken. Het sexuele taboe was afwezig, en zelfs werd een systeem van "Complex marriage" gepropageerd, een unieke combinatie van polygamie en polyandrie gericht op de opheffing van "zelfzuchtige liefde", de exclusieve relatie tussen twee personen. Het traditionele huwelijk werd door hen beschouwd als een vorm van eigendom van mensen, in strijd met de religieus geïnspireerde communistische ideologie. Ook bestond in deze gemeenschappen een veel grotere mogelijkheid tot expressionele en intellectuele ontplooiing: er werden muziek-, toneeluitvoeringen en discussies gehouden, en er was een grote bibliotheek aanwezig. De inventiviteit van de leden dezer gemeenschappen werd gestimuleerd om vele vormen van praktische toepassing te vinden. Kinderen werden aangemoedigd te studeren. Ook streefden zij ernaar uniformiteit en sleur te doorbreken, zoals in kleding, die een grotere variatie toeliet dan in andere gemeenschappen, maar ook in het werk; wisseling van arbeid vond plaats naar de voorkeur van de leden, terwijl "Those who have disagreeable tasks are more frequently changed than others."⁷ Ook werd aan de jongeren, zowel jongens als meisjes, meerdere vakken geleerd, "(...) thus make each master of several trades".⁸ Zij pareerden het gevaar van sleur met een gruwelijke hekel aan vaste regels:

"Thus they change their avocations frequently; they remove from Oneida to Willow Place, or to Wallingford, on slight excuses; they change the order of their evening meetings and amusements with much care; and have changed even their meal hours."⁹

Zij waren hierdoor goed in staat jongeren binnen de gemeenschap te houden; die jongeren die de gemeenschap verlieten, keerden vaak na enige tijd terug. Nordhoff wijst op het hoge ontwikkelingsniveau van de leden dezer kolonies, hun "high average of culture".¹⁰ Zij behoeften zich geenszins te overwerken of veel te ontfeggen. Ook was de aandacht voor het individu groter. Zij kenden een soort psychotherapie ter bestrijding van "overgevoeligheid" en lichamelijke ziekten met een psychische achtergrond.¹¹

De financieel-economische situatie van de gemeenschappen der "Perfectionists" was gezond. De afbraak van deze gemeenschappen is enerzijds te wijten aan het opgroeien van een nieuwe generatie in de gemeenschappen die in het vrije klimaat de religieuze basis ondergroef en zich "bekeerde" tot agnostici, anderzijds aan de voortdurende kritiek van de omgeving op de "immoraliteit" van het leven van deze kolonisten, hetgeen vooral betrekking had op het systeem van "complex marriage". De factievorming die van het eerste proces een gevolg was werd versterkt doordat sommige leden zelf ook aan de juistheid van "complex marriage" gingen twifelen. Er werd besloten terug te keren naar het traditionele huwelijk en het celibaat, terwijl twee jaar later ook het communisme werd opgegeven: de verschillende gezinnen gingen apart wonen en er werd een "joint-stock company", de "Oneida Community Limited", opgericht. Zo kwam een einde aan een van de meest "progressieve" Amerikaanse kolonies in de 19de eeuw, waarvan het succes voor een belangrijk deel mede afhankelijk is geweest van Noyes zelf, een man van grote morele moed en met grote intellectuele en organisatorische kwaliteiten.

De situatie in de gemeenschappen der "Perfectionists" was echter verre van karakteristiek voor die in de meeste der Amerikaanse kolonies, zeker voor wat betreft de meer stabiele daaronder. "Oneida" en "Wallingford" doen veel "moderner" aan, zowel in ideeën als in praktijk, dan de andere Amerikaanse gemeenschappen. Mede hierom zouden zij veel meer aandacht verdienen dan

hier geschonken kon worden. Juist van deze uitzonderingen onder de Amerikaanse kolonies, waarin ook aan ontplooiing, naast behoeftenbevrediging, ruime aandacht werd besteed, zou veel geleerd kunnen worden, o.a. in verband met de oorzaken van falen en slagen, wat relevant zou zijn voor gemeenschappen in de huidige maatschappij.

2. De Israëlische kibbutzim.

In het vorige hoofdstuk is gesteld, dat vooral "wereldse" motieven ten grondslag lagen aan de vestiging van kibbutzim. De stichters streefden naar de realisering van een "heilstaat" op aarde; economisch collectivisme en sociale gelijkheid waren de voornaamste doctrines, terwijl de "arbeidsmystiek"¹² en het ascetisme vooral onder invloed van de Duitse jeugdbeweging in het kibbutzleven zijn doorgedrongen.

A. De fysiologische behoeften.

De kibbutz biedt zijn leden grote economische zekerheid: niemand behoeft bang te zijn voor werkloosheid, armoede of verpaupering. In alle materiële behoeften wordt voorzien, terwijl ook de gezondheidszorg gratis is. Onder invloed van de Duitse jeugdbeweging bracht de eerste generatie "kibbutzniks" echter het ascetisme met zich mee, dat ervoor verantwoordelijk is dat luxe geweerd wordt. De eerste kibbutz-leden waren bereid een hard en arbeidzaam leven te leiden teneinde een rechtvaardige samenleving te realiseren waarin economische samenwerking i.p.v. concurrentie, en sociale gelijkheid i.p.v. een klassenmaatschappij zouden bestaan. "Luxe" was niet hun doel. Er zijn echter in de loop van het bestaan der kibbutzim steeds meer stemmen opgegaan die wèl naar meer luxe vroegen, mede onder invloed van de toegenomen welvaart in de omringende Israëlische maatschappij, waarvan de kibbutzim niet geïsoleerd zijn en daar ook niet naar streven. Hieronder zal nog worden ingegaan op de spanningen die met dit streven naar grotere luxe samenhangen.

De eerste kibbutz-leden experimenteerden met

nieuwe sociale relaties. Hun streven was erop gericht het gezin uit te bannen. Zij propageerden een vrije sexuele moraal. Het ingestelde systeem van "coeducation", het samen opgroeien van jongens en meisjes in dezelfde ruimten, waarbij ook slaapkamers en douche-gelegenheden werden gedeeld, was erop gericht een gemakkelijke omgang tussen beide sexen te realiseren en een vrije, "natuurlijke" houding t.a.v. sexuele zaken te doen ontstaan. Men is hier echter niet in geslaagd. Twijfels bij henzelf en invloeden van buitenaf zullen hierbij een rol hebben gespeeld. In ieder geval kan de sexuele moraal thans betrekkelijk puriteins genoemd worden, en bestaat er een neiging tot sexuele onthouding en repressie. "Normale" huwelijks- en gezinsverhoudingen worden steeds meer in ere hersteld, en tevens wordt sexuele omgang vóór het huwelijk afgekeurd. De experimenten van de voorouders zijn nu van een kwalijk odium vervuld.

Dat deze houding spanningen met zich meebrengt schrijft van de Lande in een artikel in Vrij Nederland ¹³:

"Dit betekent in feite, dat adolescenten sterke afweermechanismen moeten inzetten, die hen in conflict brengen met hun sexuele rijping. Het is dus oppassen geboden ten aanzien van erectie, masturbatie en menstruatie." Verder:

"Bettelheim,(...), spreekt over de lethargie, de passiviteit, de saaiheid van deze jeugd, als het om sexuele uitingen gaat, veroorzaakt door het in stand houden van de afweer."

Ten gevolge van het terugdringen van de rol der ouders in de opvoeding spelen sexuele complexen tussen kinderen en ouders een minder grote rol dan in het "normale gezin", zoals Rabin t.a.v. het Oedipus-complex aantoon¹⁴. Het is echter waarschijnlijk, dat de taboes zich verplaatst hebben. Rabin:

"These taboos apply primarily to members of the peer-group, with whom the contact is continuous for many years. The taboos are not unlike the brother-sister taboos in the conventional family."

It is probably due to this fact that there are few marriages between members of the same group in the Kibbutz. Such 'incestuous' relationships are avoided by marrying outside the group, often into another Kibbutz or by importation of a spouse from the city."¹⁵

Van onderdrukking in dezelfde mate als in de Amerikaanse kolonies is geen sprake. De sexuele behoefte wordt erkend, maar d.m.v. het normenpatroon sterk gereguleerd, gekanaliseerd.

B. De veiligheidsbehoeften.

Het probleem van het verschaffen van veiligheid aan de leden der kibbutzim kan niet los gezien worden van de positie van de staat Israël in het Midden-Oosten. Ook al neemt Israël een dominante positie in het gebied in, dit is geen voldoende basis voor een gevoel van veiligheid, zeker niet op langere termijn. Ongelijke verhoudingen in getallen en potentieel houden een gevoel van bedreiging in stand.

Zoals echter vaak het geval is, wordt het gevoel van bedreiging voor een groot deel gecompenseerd door interne solidariteit en wederzijdse offeringsgezindheid. De bedreiging heeft de norm van wederzijdse hulp en verantwoordelijkheid die van begin af aan in de ideologie van de kibbutz opgenomen is ("hakhara") versterkt. Interne spanningen meent men ook te kunnen weren door naar absolute gelijkheid te streven, eenieder dezelfde materiële positie te verschaffen en uitbuiting, concurrentie en egoïsme uit te bannen. Sociale klassen mogen niet bestaan. Toch zijn er wel subgroepen of "cliques" binnen de kibbutzim, zoals Spiro schrijft. Ook wordt er flink geroddeld en ruzie gemaakt. Dit bedreigt de solidariteit echter niet: een collectief superioriteitsgevoel tegenover de buitenwereld, de gemeenschappelijke ideologie, en de bedreiging van buitenaf zijn belangrijke factoren die de integratie bevorderen.¹⁶

De gemeenschappelijke ideologie is ook een factor die psychische zekerheid aan de kibbutz-leden verschaft. Bij het overweldigende van de "challenges"

die de eerste kibbutz-leden aanvaardden, bestond er geen enkele twijfel aan de juistheid der doelstellingen. Het lijkt erop, dat deze doelstellingen, idealen, niet meer dezelfde uitdaging kunnen vormen; het zijn thans meer geïnternaliseerde waarden zonder grote mobiliserende kracht dan aansprekende uitdagingen.

Het systeem van collectieve opvoeding schijnt op lange termijn geen nadelige invloed op de psychische en sociale ontwikkeling van de persoon te bezitten. Wel is er in de eerste levensjaren van het kind in de kibbutz een achterstand te constateren in de emotionele, intellectuele en psycho-sociale ontwikkeling in vergelijking tot kinderen die in een conventioneel gezin worden opgevoed, maar deze achterstand wordt in de loop der jaren geheel weggewerkt en in sommige gevallen in een voorsprong omgezet, zoals Rabin aantoonde. Dit is waarschijnlijk toe te schrijven aan het systeem van "multiple mothering": het kind wordt verzorgd door meerdere personen in de loop der jaren, waardoor er discontinuïteit in de opvoeding bestaat. De discontinuïteit, en daarmee samenhangend de grotere verscheidenheid aan stimuli waaraan het kind onderworpen is en die het op zeer jonge leeftijd nog niet kan verwerken, zijn verantwoordelijk voor de psychische onzekerheid van het kind en de genoemde achterstand in zijn ontwikkeling, zijn "responses" op uitdagingen. Deze collectieve opvoeding is echter óók verantwoordelijk voor de minder grote psychische problemen op latere leeftijd:

"From the very beginning attachments and ambivalences are less intense than in the ordinary family situation. Early emotional independence and self-reliance are characteristic of the growing kibbutz-child. Relative independence of intense and complicated emotional involvement with parental figures remains characteristic of the adolescent and the young man of the Kibbutz. Adolescence itself is not so much of a storm and stress period; the child need not struggle for his independence and identity - he gained them long before. Intrapsychic conflict, at this and other periods, of the kind

ultimately stemming from intrafamilial relationships is minimal. As a consequence, neurotic trends are relatively rare and insignificant."¹⁷

Ook al geeft zijn verleden, zijn opvoeding de kibbutznik dan geen grote aanleiding tot onzekerheid, de bedreigingen in de bestaande situatie en de vraag naar doelstellingen voor de toekomst doen dat wel. De bedreigingen liggen buiten de aard van de kibbutz als samenlevingsvorm, maar de vraag naar doelstellingen is een probleem dat zich met de ontwikkeling van deze samenlevingsvorm verbinden laat, zoals we hieronder zullen zien.

C. De behoefte aan coöperatie.

Het belang van een onaantastbaar geloof voor het in stand houden van of het creëren van een "Gemeinschaft", waarin samenwerking een "natuurlijk" element is, werd reeds benadrukt in het geval van de Amerikaanse kolonies. Spiro wijst erop, dat de ideologie der "aartsvaders" van de kibbutzim evenzeer een religieus karakter bezat op grond waarvan zelfopoffering en ascetisme mogelijk waren.¹⁸ In deze beginfase werden behoeften als die aan identiteit, erkenning, eigenwaarde, "belongingness" en zingeving niet individueel gevoeld en was de identificatie van het individu met de groep zó compleet, dat deze behoeften zich oplosten in de onvoorwaardelijke samenwerking tussen de leden der kibbutz. Deze verbondenheid, dit gevoel van één-zijn, was dermate sterk, dat de individuele belevingswereld werd opgeheven, en dat de emotionele beleving een groepskarakter had, hetgeen soms in "groepshysterie" uitmondde.

In het ontwikkelingsproces dat de kibbutzim sindsdien hebben doorgemaakt is dit sterke religieuze karakter van de ideologie aangetast en hebben de idealen der voorvaderen aan kracht moeten inboeten. De ideologie is weliswaar overgedragen aan latere generaties, maar de mobiliserende werking die er vroeger van uitging is voor een groot deel verloren gegaan. Waarschijnlijk ligt dit voor een groot deel aan het feit, dat tussen geïnternaliseerde waarden en daadwerkelijke betrokkenheid niet meer de uitdaging ligt

die zich aan de vestigers der kibbutzim voordeed. Veel is in de loop der jaren reeds bereikt, en ook al is de "heilstaat" dan niet volledig gerealiseerd, het "belangrijke werk" is voor een groot deel al gedaan. Wat er nog gedaan moet worden vereist niet meer dezelfde spankracht als voorheen. Uit ervaring opgedane kennis vergemakkelijkt nu het werken aan nieuwe projecten. Jongeren ervaren nu eerder de wereld buiten de kibbutz als een uitdaging. Andere redenen waarom mensen de kibbutzim verlaten, hebben te maken met de onvolkomen mogelijkheden tot ontplooiing binnen de kibbutz, waarop hierna zal worden ingegaan.

Het gevolg van de hierboven geschetste ontwikkeling is, dat veel kibbutz-leden prioriteit gaan leggen bij persoonlijke doeleinden op korte termijn. Rabin:

"Although concerned about long-range social goals, the Kibbutz subject's own goals are rather short-range, characterized by a short future time perspective."¹⁹

We zien ook een betrekkelijk geringe participatie in de besluitvorming binnen de kibbutz, hoewel er naar directe democratie gestreefd wordt.

De persoonlijke doeleinden liggen ten dele in het materiële vlak: als de kracht van idealen verzwakt dan wordt daarmee tevens de noodzaak van het ascetisme om deze idealen te verwezenlijken minder ingezien. De vraag naar meer luxe doet zich steeds meer gelden. De invloed van de omringende welvaartsstaat is hierbij ook niet weg te denken.

Voor een ander deel liggen de eisen op immaterieel terrein, en zouden we kunnen stellen, dat deze eisen met een verlangen naar grotere ontplooiingsmogelijkheden te maken hebben. We zullen dit in de volgende paragraaf behandelen.

Ondanks het verlies in de grote mobiliserende kracht van de oorspronkelijke ideologie kunnen we niet spreken van een afbraak van de samenwerkingsmentaliteit. Van scherpe onderlinge concurrentie is geen sprake; de geïnternaliseerde waarden van een ideaal, de "harmonische samenleving", waarin uit-

buiting, concurrentie en sociale ongelijkheid niet bestaan, veroorzaken schuldgevoelens als deze waarden worden geschonden. Ten gevolge van het systeem van "collective education" wordt de kibbutz-leden reeds van jongs-af-aan souplesse in samen-doen aangeleerd. De "aanpassing" in de kibbutz verloopt, afgezien van de problemen in de eerste levensjaren t.g.v. het systeem van "multiple mothering", erg goed. "There is considerable sensitivity about hostility and aggression in interpersonal relationships, which are generally well conducted and harmonious."²⁰

We krijgen daarom de indruk, dat de tendens naar een beklemtoning van persoonlijke doeleinden niet een gevolg is van een onbevredigd zijn van de samenwerkingsbehoeften, niet een enghartig egoïsme betekent als reactie op een gevoel dan "verloren-zijn". Het individu in de kibbutz voelt zich allerm minst verlaten of verloren. Rabin:

"A common goal, collective striving and group action give a sense of belongingness. The very structure of the Kibbutz society does not permit the isolation of the individual and the existential vacuum to become major phenomena."²¹

De grotere geldingsdrang van individuele doeleinden lijkt eerder verbonden te zijn met het streven naar ontplooiing, een streven dat naar zijn aard een individuele zaak is, en juist in de bevrediging der samenwerkingsbehoeften, gecombineerd met een ideologie die "het goede" hier op aarde wil bereiken, een vruchtbare bodem vindt.

D. Ontplooiing.

In de materiële behoeften wordt door de kibbutz-gemeenschap voorzien. In de aanvangsperiode der kibbutzim werd ernaar gestreefd particulier bezit ook t.a.v. "persoonlijke" goederen zoveel mogelijk terug te dringen. Dit streven werd gebaseerd op de ideologie, waarin sociale gelijkheid een belangrijke plaats inneemt. Het was dan ook gebruikelijk, dat giften welke door leden der kibbutz van buitenaf,

bijvoorbeeld van familie, ontvangen werden, aan de gemeenschap werden overgedragen.

De interpretatie van gelijkheid kwam dicht bij uniformiteit: de middelen die ter bevrediging van materiële behoeften dienden waren zoveel mogelijk gelijk voor alle leden der kibbutz. Dit bleek echter niet houdbaar. In de loop der jaren is het verlangen naar particulier bezit van persoonlijke goederen sterker geworden en is ook aan dit verlangen tegemoet gekomen. Rekening houden met individuele voorkeuren betekent niet het opgeven van de gelijkheids-gedachte; de interpretatie die aan gelijkheid gegeven wordt, verandert: het is niet meer uniformiteit die verlangt wordt, maar het tegengaan van grote ongelijkheden in bezittingen die leiden tot ongelijke kansen op ontplooiing of gebruik van anderen voor eigen doeleinden. De produktiemiddelen blijven in gemeenschapshanden.

Het verlangen naar meer privacy kan ook in verband gebracht worden met een streven naar bescherming van individualiteit en zelfstandigheid, voorwaarden voor ontplooiing. Interactie met anderen is weliswaar een noodzaak voor het kennen van jezelf en van de eigen capaciteiten, maar afzondering moet mogelijk zijn om zelfstandig de ervaringen te verwerken en te overdenken. Zelfstandig denken en kiezen kan bedreigd worden door een al te sterke sociale controle over alle levenssterreinen zoals dit bijna inherent is aan alle kleine gemeenschappen waaronder ook de kibbutz.

De "arbeidsmystiek" in de kibbutzim, de zeer hoge morele waarde die aan lichamelijke arbeid, vooral op het land, toegekend wordt, vormt een mogelijke bedreiging voor intellectuele ontplooiing. Intellectuele activiteit wordt eigenlijk niet als arbeid beschouwd en geniet weinig prestige. Wie alleen intellectuele activiteit verricht wordt met wantrouwen bekeken. Intellectuelen worden daarom gedwongen ook fysieke arbeid te verrichten. En ook al kan dit een grote kloof voorkomen tussen de mentaliteit van handarbeiders enerzijds en hoofdarbeiders anderzijds, en ook meer "complete" mensen (De "synthetic personality"²²) creëren, de verhouding in

nadruk op en waardering van beide vormen van activiteiten in de kibbutz is zeker te ongelijk.

In het algemeen kan men stellen, dat ook de dominantie van collectieve belangen in de kibbutz belangrijke grenzen oplegt aan de mogelijkheden tot individuele ontplooiing. Een hogere opleiding staat meestal pas open wanneer het "nut" voor de kibbutz daarmee gediend is. Het individu kan een dergelijke opleiding niet vrij kiezen: de beslissing wordt door de groep, in plenaire vergadering, genomen. Rabin:

"Some Kibbutz members who have indicated an interest and aptitude may be sent away for varying periods to nurses' training courses, special agricultural and engineering institutes, etc. provided the Kibbutz sees the need for such advanced instruction.

Special talent is recognized, particularly in the arts. Such talented persons may be given the opportunity for further study through private instruction from experts (as in music) or in advanced schools. Only exceptional talent is nurtured in this manner."²³

In het algemeen worden kinderen echter niet naar universiteiten of andere instituten voor hogere opleidingen gezonden. Zij worden opgeleid binnen de kibbutz voor posities die van belang zijn voor de gemeenschap. Er is natuurlijk wel differentiatie in de aard van die posities, en ook wordt er rekening gehouden met aanleg en voorkeuren, maar de grenzen der ontplooiingskansen zijn hiermee voor de overgrote meerderheid der kibbutz-leden gegeven.

Speciale vermelding verdient nog het "probleem der vrouwen" dat door Spiro wordt aangesneden. In het kader van de gelijkheidsgedachte paste het streven naar volledige emancipatie van de vrouw in het kibbutz-leven. Vrouwen konden in principe daarom op alle posities worden ingezet waar mannen werkten, vooral ook bij het veel prestige verschaffende, maar zware werk op het land. Dit leidde ertoe, dat de vrouwen zich in een concurrentiepositie voelden

t.a.v. de mannen: zij moesten zich "waar maken", tonen, dat zij in staat waren hetzelfde werk te doen als de mannen. In sommige takken van werk is hen dit inderdaad gelukt, produceerden zij soms zelfs méér dan mannen. Maar in het algemeen bleek, dat vrouwen fysiek minder opgewassen waren tegen vele vormen van zwaar werk. Het resultaat was, dat bepaalde taken tòch weer vooral door vrouwen werden verricht, zoals de verzorging van kinderen, het onderwijs, koken, wassen, schoonmaken e.d. In de kibbutz zijn deze "huishoudelijke" taken gecentraliseerd. Er wordt centraal gewassen, gemeenschappelijk gegeten, en de kinderen worden in gemeenschapsgebouwen verzorgd en opgevoed. De onvrede van veel vrouwen in de kibbutz richt zich vooral dáárop, dat zij nu meestal slechts één soort huishoudelijke taak verrichten op één van de posten waar deze verschillende taken centraal verricht worden. Deze vrouwen verlangen terug naar de situatie waarin zij individueel tegelijkertijd verschillende taken van het huishouden ter hand namen, m.a.w. naar het werk van de "gewone huisvrouw"! 24

Dit probleem is in feite te herleiden tot het algemene probleem van onvoldoende ontplooiingsmogelijkheden in de kibbutz. Het heeft geen zin de vrouw te "bevrijden van de slavernij van het huishouden", met welk doel de centralisatie van de huishoudelijke taken is geschiedt, als zij zich dan niet kan ontplooien op de wijze die zij wenst en waarvoor zij geschikt is. Zij wordt, om zich te moeten bewijzen onder het régime van de "arbeidsmystiek", gedwongen voor haar ongeschikte vormen van werk aan te pakken of om met "mindere baantjes" gencegen te nemen. Zolang ontplooiing in de kibbutz hoofdzakelijk wordt geïnterpreteerd in termen van harde fysieke arbeid bezitten de vrouwen t.o.v. de mannen een extra handicap om tot ontplooiing op andere manieren te geraken.

Tenslotte nog een woord over het systeem van opvoeding en onderwijs in de kibbutz. We hebben reeds gesproken over de nadelige gevolgen van het "multiple mothering" gedurende de eerste levensjaren van

het kind. Volgens de studie van Rabin heeft het collectieve opvoedingssysteem op lange duur echter geen schadelijke gevolgen voor de ontwikkeling van de persoon, integendeel:

"The Kibbutz ten year olds are judged to be at least as mature, as well developed intellectually and emotionally and, generally, as well adjusted as their peers in the ordinary family setting. In most instances, the indices we have employed even point to the superiority of the Kibbutz children in these areas." ²⁵

Verder stelt hij, dat deze trend gehandhaafd blijft bij de adolescenten en in de levensfase daarna.²⁶ Het is heel goed mogelijk uit het gebruikte citaat een konfliktsituatie voor de kinderen in hun verdere ontwikkeling af te leiden. Als zij "goed-aangepast" zijn en willen blijven, zullen zij de "arbeidsmystiek" onderschrijven en daarnaar leven. Maar het is óók heel waarschijnlijk dat zij, omdat zij intellectueel en emotioneel zo goed ontwikkeld zijn, zullen streven naar verdere ontplooiing, ook in die vormen waarvoor de kibbutz geen gelegenheid biedt. Zo kan de kibbutz personen voortbrengen voor wie zij zelf te klein wordt.

3. De kommunes.

Zoals in hoofdstuk 3 is gesteld, zijn de kommunes in deze tijd vooral een reactie op het "verloren-zijn" van het individu in de modern-industriële maatschappij, waarin produktie centraal staat en consumptie het opium is om dat te versluieren en om de pijnen van psychische problemen te verzachten. De kommunes treden deze problemen daarentegen openlijk tegemoet, willen een middel zijn om "vervreemding" of "psychische onderdrukking" op te heffen.

A. De fysiologische behoeften.

Ondanks het feit, dat er "consumptiekommunes" zijn, kunnen we in de meeste kommunes juist een kritische houding tegenover een "consumptiementaliteit" bespeuren. Vergroting van het materieel welzijn van de kommunards is niet het doel; hierin wordt juist een verdringen gezien van de belangrijke pro-

blemen op psycho-sociaal vlak, waarvan de bestrijding in de kommunes prioriteit geniet. Hun levenswijze kan echter niet ascetisch genoemd worden als wij die vergelijken met de levenswijze van veruit de meeste Amerikaanse kolonies in de vorige eeuw. De religieuze basis voor strenge zelfontzegging zoals bij deze kolonies ontbreekt bij de kommunes. Wèl wordt veelal matiging voorgestaan t.a.v. die produkten welke als "luke" worden beschouwd. Als deze produkten worden aangeschaft gebeurt dit meestal in enkelvoud: het gebruik ervan wordt door de gehele groep gedeeld. In het algemeen worden alle duurzame consumptieartikelen als gebruiksvoorwerpen beschouwd en niet aangeschaft uit prestigeoverwegingen.

In tegenstelling tot de Amerikaanse kolonies en de Israëliische kibbutzim bezitten de kommunes geen uitgebreid apparaat ter voorziening in eigen behoeften. Ook als zij zelf produktief werkzaam zijn is dit zelden voldoende om rond te komen. Meestal is het daarom noodzakelijk dat enige kommunards werken om voor inkomen te zorgen. In vergelijking met de Amerikaanse kolonies en de kibbutzim in Israël kunnen de kommunes economisch zwak genoemd worden. Het risico voor het individu wordt echter beperkt door de onderlinge solidariteit der kommunards en door matiging van en het delen in de consumptie.

Wijdverbreid is de opvatting dat in kommunes groepssex wordt bedreven. Het is dit in de kommunes aanwezig veronderstelde aspect dat hen in de belangstelling van de rechtse sensatiepers doet staan. In de praktijk ligt het even anders. In kommunes wordt er wèl naar gestreefd sexuele taboes te doorbreken en daarmee samenhangende frustraties op te heffen. Fundamenteel daarbij is de poging om af te komen van de idee dat een vrouw "bezit" is van de man. Een dergelijk idee wordt funest geacht voor de totstandkoming van werkelijk open kontakten tussen alle leden van de kommune en voor de emancipatie van de vrouw. Dit behoeft allermintst te betekenen, dat "iedereen met iedereen naar bed gaat". Integendeel, het blijkt dat in de meeste kommunes na verloop van tijd "paarvorming" vrij onvermijdelijk is, en dat kommunes die

"vrije seks" willen bedrijven grote interne spanningen oproepen en daaraan ten gronde gaan. De ervaringen in de Berlijnse Kommune 1 onderschrijven dat. In Kommune 2 was men tot de conclusie gekomen, dat de kommune juist een goede omgeving vormt voor bevredigende "paarvorming", omdat daarin door openlijke discussie "onzuivere" elementen in de exclusieve relatie worden geëlimineerd.

"Worin liegt dann zur Zeit die befreiende Wirkung der Kommune für die sexuellen Beziehungen? Unsere Erfahrungen dabei lassen sich in zwei Richtungen beschreiben: Das Zusammenleben in einer Gruppe schafft Voraussetzungen für ein befriedigenderes, länger dauerndes Liebesverhältnis zwischen zwei Menschen, was offenbar unserer Bedürfnisstruktur am gerechtesten wird. Es besteht eine grössere Chance für eine menschliche Beziehung, die nicht so sehr durch äussere Zwänge bestimmt und zementiert wird, sondern durch das Interesse an der Person des Partners, und wahrscheinlich auch weniger irrational zu lösen ist, wenn das sinnliche Interesse aneinander erlischt. Diese positive Wirkung resultiert daraus, dass die Verquickung der sexuellen Beziehung mit der Ökonomie und den sozialen Rollentrennungen im Haushalt und bei der Kindererziehung abgebaut wird. Darüber hinaus schafft die Gruppe eine günstige Randbedingung für befriedigende sexuelle Beziehungen, wenn sie die völlige Verstrickung der Partner in falsche Erwartungen und gegenseitige Schuldgefühle verhindert. Das geschieht schon dadurch, dass man sich kollektiv mit den auftauchenden Konflikten beschäftigt. Dadurch werden beide gezwungen, sich mit den Projektionen (Idealvorstellungen, Vater- und Mutterübertragungen) auf den jeweiligen Partner auseinanderzusetzen. (...) Der Beitrag der Kommune zur Befreiung der Sexualität ist also gewiss begrenzt. Doch sie kann hier wie auf den anderen Gebieten etwas entscheidendes leisten, wenn sie die Verdrängungen aufhebt und Schuldgefühle verringert."²⁷

Het zal uit dit citaat duidelijk zijn geworden, dat een

kommune niet geschikt is voor mensen die "sexuele uitspattingen" willen bedrijven, en dat het er in de kommune om gaat mensen te verlossen van frustraties en angsten die in een exclusieve relatie tussen twee personen een rol kunnen spelen. Het is niet tegen de "paarband" dat de kommune zich afzet, maar tegen het uitgroeien van een exclusieve sexuele relatie tot een benauwende bezits- en controleverhouding tussen beide partners, waardoor individuele vrijheid en ontplooiingsmogelijkheden worden beknot.

B. De veiligheidsbehoeften.

Aan fysieke bedreiging vanuit de sociale omgeving zijn de kommunes in de meeste gevallen niet méér of minder onderhevig dan mensen buiten de kommune. De repressie die de kommunebeweging ondervindt uit zich vooral in meer subtielere vormen dan in die van fysiek geweld, zoals o.a. in discriminerende wetgeving en grote problemen bij het vinden van geschikt onderkomen voor de kommune.

Nog groter zijn de problemen voor de kommunards echter bij de verwerving van psychische zekerheid. Door zich in vele opvattingen en praktijken buiten het heersende normen- en waardenpatroon te plaatsen zijn zij kwetsbaar voor vele vormen van morele afkeuring en negatieve sancties uit de sociale omgeving. In een kommune gaan wonen kan voor kommunards het verlies betekenen van affectie van ouders en vrienden.

Daarbij komt, dat kommuneleden zich ook niet ongestraft kunnen verzetten tegen het door henzelf geïnternaliseerde normen- en waardenpatroon. Deze "culturele ballast" is niet alleen een hinderpaal in de relaties tussen kommuneleden onderling, bijvoorbeeld waar het een concurrentiementaliteit en prestatiedrang ten koste van anderen met zich meebrengt, maar is ook een bron van schuldgevoelens, angsten en onzekerheid voor individuele leden.

In het algemeen kunnen kommunes ook niet bogen op een gemeenschappelijke religie of ideologie waaraan zij zich in een behoefte aan zekerheid kunnen vastklampen, zoals in het geval van de Amerikaanse kolonies en van de kibbutzim.

De solidariteit binnen de kommune kan natuurlijk wel gevoelens van "geborgtheid" geven, en het streven is er juist op gericht sterkere affectieve relaties te kweken op verschillende niveaus met meerdere personen, wat buiten de kommune vaak onmogelijk is. In de kommune is iemand niet om zijn rol of functie belangrijk, maar als totale persoon. Maar anderzijds is een kommune "geen soort sociale of psychologische kruk waarop iemand kan leunen in onze harde maatschappij".²⁸ Onzekeren kunnen in een groep van onzekeren geen zekerheid vinden. Zij moeten die zekerheid zelf in interactie met anderen ontwikkelen. Het doel is "psychologische bevrijding" van individuen, het creëren van zelfstandige, onafhankelijke wezens:

"(...) alleen mensen die in staat zijn deze eigenschappen bij zichzelf te ontwikkelen zullen in staat zijn te beantwoorden aan de talrijke eisen waarmee ze gekonfronteerd worden wanneer ze niet met één ander, maar met een hele groep mensen nauw samenleven." ²⁹

Hieruit blijkt, dat het leven in een kommune niet direkt zekerheid verschaft. De kommune kan slechts een betere achtergrond aan het individu geven om hem zekerheid te laten ontwikkelen.

C. De coöperatiebehoefte.

De kommunebeweging verzet zich tegen het egoïstisch individualisme dat in de modern-industriële samenleving domineert. Concurrentie en prestatiedrang ten koste van anderen, machtsmisbruik en het beschouwen van anderen als middelen, worden afgewezen. Veel individuen in deze maatschappij, ook als zij macht hebben over anderen, zijn als individu "verloren", eenzaam, op zichzelf teruggeworpen. Als individu verliest de mens in dit maatschappijtype zijn waarde, en gaat voor hem het overzicht over en de zin van samenwerking met anderen verloren. Werken wordt een noodzakelijk kwaad, en toevlucht wordt gezocht in een onbevredigbaar materieel verlangen, een egoïsme waarboven niet uitgestegen wordt tenzij het geweten incidenteel daartoe oproept.

In de kommune wordt getracht op de psychische problemen die deze situatie schept een antwoord te vinden. Het zoeken naar het werkelijke "ik", de identiteit, die men erkend wil zien en waaraan men zijn gevoel van eigen-waarde ontleent, geschiedt met behulp van psycho-analyse, meditatie of drugs. Men wil de maskers afleggen die men gedwongen wordt te dragen in een maatschappij waarin mensen verworden tot complexen van rollen. Daarmee samenhangend wil men trachten anderen werkelijk te leren kennen, om een hoger kommunikatieniveau te bereiken, een reëel gevoel van verbondenheid met elkaar ("belongingness"). Omdat een gemeenschappelijke ideologie of gedeelde interesse veelal ontbreekt geschiedt dit vooral door "die Entwicklung von Methoden, mit denen eine höhere Sensibilität gegenüber den Emotionen der anderen Gruppenmitglieder erreicht werden kann." ³⁰ Men doelt hier op zaken als groepstherapie en "sensitivity-training". Dit gaat niet zonder spanningen gepaard. Ingebouwde weerstanden vormen een barrière tegen het zichzelf prijsgeven. Deze weerstanden zijn "(...) ein Produkt der Erziehung und Unterdrückung der infantilen Emotionalität." ³¹ Maar ook als men er wel in slaagt openingen bij elkaar te vinden, ontstaan problemen: "(...) durch die Erweiterung in unserer Wahrnehmung der anderen vor allem deren Verletzlichkeit deutlich geworden war. Die Sensibilisierung hatte uns übersensibel gemacht" schrijven de kommunards van Kommune 2. ³²

Binnen de kommune bestaat lang niet altijd overeenstemming over de zin dezer praktijken. Sommigen beschouwen ze als een doel op zich, omdat zij tijdens het proces het werkelijke ego naderbij brengen en de communicatie met anderen verbeteren. Voor anderen moeten deze processen leiden tot het vrijmaken van energie waarmee kollektief politieke en maatschappelijke strijd geleverd wordt teneinde de samenleving te veranderen en daardoor de spanningsrelaties op te heffen waarop de kommunes een reactie zijn. Het konflikt tussen beide standpunten is in Kommune 2 een van de redenen voor het uiteenvallen van de kommune geweest. Gedeelde zingeving t.a.v. de activiteiten van de kommune was afwezig, zoals bij veel kommunes

het geval is.

Tenslotte wil ik er nog op wijzen, dat beide wegen naar integratie van kommuncleden, enerzijds het ontwikkelen van technieken voor het vergroten van de sensitiviteit voor elkaar, anderzijds gemeenschappelijke interessen of doeleinden, nog moeilijker te begaan zijn wanneer de kommunes heterogener van samenstelling worden. Thans zijn de meeste kommunes betrekkelijk homogeen van sociale samenstelling: de deelnemers vallen meestal in dezelfde leeftijdscategorie en bezitten een ongeveer gelijk opleidingsniveau. Dankzij deze homogeniteit kon Kommune 2 psycho-analyse toepassen. Het zal echter moeilijker zijn deze techniek te hanteren in een kommune waarvan veel of alle leden de daartoe vereiste psychologische kennis en verbale uitdrukingsvaardigheid missen. Ook zal het in een kommune met een heterogene sociale samenstelling moeilijker zijn gemeenschappelijke interessen te vinden. Toch vormt voor vele kommunes een heterogene samenstelling een doel, en wil men o.a. af van bejaardentehuizen, "vuilnisbelten" waarop "ouden van dagen" gestort worden nadat zij hun diensten aan de maatschappij bewezen hebben. In de kommune, daarentegen, zou iedere generatie die rollen kunnen vervullen waar ze het beste voor gekwalificeerd is. ³³

D. Ontplooiing.

Ontplooiing wordt veelal expliciet als doel gesteld door de kommunes, en dit is niet zo verbazingwekkend. Immers, de kommunes zijn vooral een reactie op de spanningen waaraan het individu onderhevig is, proberen zijn "psychische bevrijding" te bewerkstelligen. Het individu, in tegenstelling tot de situatie in de Amerikaanse kolonies en de Israëliische kibbutzim, is in de kommunes niet ondergeschikt aan de groep, maar staat centraal. Gewezen is reeds op het streven zelfstandige en onafhankelijke individuen voort te brengen. En ook al zou men dit kunnen zien als het verwerven van "negatieve vrijheid", als een opheffing van onzelfstandigheid en afhankelijkheid waaraan het individu thans onderworpen is, er bestaat ook vertrouwen in de kommune als een betere achtergrond voor het individu in zijn verlangen naar

"positieve vrijheid", "zelf-actualisatie" of ont-plooiing.

Uniformiteit wordt geschuwd en men tracht, binnen het kader van de totale mogelijkheden van de gehele groep, zoveel mogelijk rekening te houden met persoonlijke voorkeuren. Over de aanschaf van belangrijke artikelen wordt in de gehele groep overlegd en tracht men door discussie tot unanieme beslissingen te komen.

De kommune op zich is reeds een uitingsvorm van individuele vrijheid m.b.t. wie men als huisgenoten kiest, maar ook binnen de kommune is er vrijheid t.a.v. de aard en de intensiteit van de kontakten die men wil leggen. Natuurlijk is het vrijwel onvermijdelijk, dat de vaste bewoners van een kommune met elkaar overeenkomen wat voor soort relaties zij met elkaar zullen onderhouden, wat zij gezamenlijk zullen doen en welke orde en regelmaat er moeten heersen. In het algemeen zijn de kontaktmogelijkheden voor kommuneleden nog veel uitgebreider, omdat het gezamenlijk aantal vrienden en kennissen meestal erg groot is. Dwang tot kontakt is er echter niet: het individu maakt zelf uit in hoeverre het van de mogelijkheden gebruik wil maken. De mogelijkheden op zich zijn vooral belangrijk: zij zijn groter dan die van vele gezinnen.

In relatie tot de vrijwilligheid in het leggen van kontakten staat de mogelijkheid om binnen de kommune alleen te zijn. De behoefte om alleen te zijn wordt in vrijwel alle kommunes erkend. Ieder lid heeft een eigen kamer. Die kommunes, die "privacy", evenals "paarvorming", als een element van de kleinburgerlijke moraal beschouwden en poogden dit te elimineren, zijn aan een overdaad van spanningen tenonder gegaan. Het is moeilijk te bepalen welke mate van "privacy" een fundamenteel menselijke behoefte is. Culturele invloeden lijken wel een grote rol te spelen, en ook binnen de verschillende culturen is er grote verscheidenheid in de kracht waarin deze behoefte gevoeld wordt. Enerzijds zou men de behoefte aan "privacy" kunnen zien als een aftreksel van de "territoriumdrang" van de mens, anderzijds hangt het bestaan van deze behoefte vermoedelijk samen met de

bedreiging van de behoefte aan identiteit, de met het verlies van "Gemeinschaft" en het proces van individualisering ontstane gevoel van een mogelijke spanningsrelatie tussen individu en samenleving. Zoals ik reeds eerder geschreven heb, lijkt een mate van "privacy", de mogelijkheid om alleen te zijn teneinde invloeden te verwerken en zelfstandig na te denken en beslissingen te nemen, een voorwaarde voor ontplooiing. Juist de combinatie van deze mogelijkheid met die van veel en gevarieerde kontakten geeft grote kansen. Een kommunard merkt op:

"Persoonlijk houd ik veel van de eenzaamheid, als die voldoende gekruid is met tussenperioden van kontakt en samenzijn. Als ik alleen ben voel ik me het best, als ik als een koe kan liggen herkauwen op de impulsen van buiten." 34

Een ander gaat in op het feit, dat kommunebewoners zelden te vinden zijn in de traditionele kontaktmilieus als bijvoorbeeld verenigingsfeesten, cafés etc., omdat de kontaktbehoefte in de kommune zelf voldoende bevredigd wordt.

"Maar tegelijkertijd gebeurt er het positieve, dat de vele initiatieven die men als groep in staat is te ontplooien, een uitbreiding van het raakvlak met de buitenwereld tot stand brengen die voor een enkeling nooit te verwezenlijken zou zijn geweest. Je leert een hoop nieuwe mensen kennen, je houdt je met veel dingen bezig, waar je vroeger niet aan toe kwam." 35

Tot de dingen waartoe het individu in zijn kontakten met anderen in de kommune gebracht kan worden, behoren vele vormen van expressionele ontplooiing:

"Op juiste en effectieve manier gebruikt is de kommune zeer geschikt als uitgangspunt voor diskussies, voordrachten, gemeenschappelijke beoefening van schilder- en tekenkunst, happenings, theater van eigen vinding enz. Je zou zelfs gewoon kunnen zeggen dat kommunards meer cultuur hebben dan de minister van cultuur." 36

Evenzo biedt de kommune grote mogelijkheden voor intellectuele ontplooiingsvormen, individueel en kollektief. Intellectuele ontwikkeling in de kommune is niet in de eerste plaats gericht op het bereiken van een bepaalde positie, op het verwerven van prestige, op het "stijgen op de maatschappelijke ladder". Intellectuele ontplooiing in de kommune kan meer "vrijblijvend" zijn, analyserend om de analyse zelf, zoekend, in andere gevallen, naar antwoorden op belangrijke problemen of spontane vragen. In de "politieke communes" is de intellectuele ontplooiing vooral gericht op het verwerven van inzicht in sociale en politieke verhoudingen, teneinde deze te kunnen veranderen of te bestrijden.

Verworven kennis en inzicht wordt ook gebruikt bij de opvoeding van kinderen in de kommune. Deze opvoeding draagt een "anti-autoritair" karakter, waarin straffen en geweld geen plaats hebben. Dit betekent niet, dat het kind alles mag:

"Denn antiautoritair heisst nicht, die Kinder völlig sich selbst zu überlassen, sondern verhindern, dass die Autoritätshörigkeit in der Charakterstruktur verankert wird." 37

Het gaat erom het kind te leren:

"(...) sich mit Konflikten zwischen den eigenen Interessen und denen der Eltern auseinanderzusetzen und seine Bedürfnisse dann durchzusetzen, wenn die Eltern es aus Bequemlichkeit, Gewohnheit oder Egoismus verhindern wollen." 38

De aanwezigheid van meerdere opvoeders in de kommune is een factor die hierbij kan helpen: door rationele discussie tussen de opvoeders kunnen zij elkaar controleren.

Met deze opvoeding hoopt men kinderen groot te brengen die niet gehinderd worden door autoriteitsangst en daardoor zelfstandig en onafhankelijk kunnen handelen, en ook niet door schuldgevoelens in verband met repressie van sexuele interessen. Evenals in de kibbutzim zou in de kommune het nog zeer jonge kind problemen kunnen ondervinden t.g.v. "multiple mothering", discontinuïteit in de op-

voeding, samenhangend met het wisselend optreden van meerdere opvoeders, en aan een overmaat van impulsen die het niet verwerken kan. In het verslag van Kommune 2 worden drie voorwaarden genoemd voor het succes van de nagestreefde opvoeding:

1. Tenminste één van de ouders of een voor het kind gelijkwaardig persoon moet in de kommune leven en aan de opvoeding deelnemen.
2. Continuïteit en homogeniteit in de groep moet gegarandeerd zijn, waarbij onder het laatste een gemeenschappelijk kader wordt verstaan waarbinnen de activiteiten plaatsvinden.
3. Er moet regelmaat zijn voor dagelijkse zaken, zodat de kinderen de voornaamste punten in hun leven kunnen voorzien.³⁹

Hellemal zonder dwang kan zelfs ook de anti-autoritaire opvoeding niet verlopen, zoals in een brochure van Morannon wordt opgemerkt.⁴⁰ De anti-autoritaire opvoeding is vooral gericht tegen de dwang in de huidige opvoedingspraktijken die bevrediging van een aantal vitale behoeften van het kind in de weg staan en daardoor patogene werken. Als dwang gebruikt wordt moet deze aangewend worden tegen deze praktijken en om het kind te leren zich te verzetten tegen een maatschappij die deze praktijken noodzakelijk maakt. Een voorbeeld van die anti-autoritaire dwang is het sturen van kinderen naar anti-autoritaire kresjes en scholen opdat het geïsoleerd wordt van schadelijke invloeden op de opvoeding.⁴¹

4. Conclusies t.a.v. behoeftenbevrediging en ontplooiing in de besproken kleine gemeenschappen.

Het zal duidelijk zijn, dat er moeilijk gegeneraliseerd kan worden over de mate waarin, in de hier besproken gemeenschappen, behoeften bevredigd worden en kansen voor individuele ontplooiing bestaan. Dit heeft te maken met het feit, dat reeds in hoofdstuk 3 is genoemd, dat de motieven die aan de vestiging van deze gemeenschappen ten grondslag liggen, gevolgen hebben voor deze behoeftenbevrediging en ontplooiing.

We moeten tevens in gedachten houden, dat deze

motieven niet op zichzelf staan, maar een reflectie zijn van maatschappelijke ontwikkelingen en van de "tijdgeest" waarin zij leven. De achtergronden van de motieven, de "objectieve werkelijkheid" waaraan zij ontspruiten, conditioneert mede de mogelijkheden t.a.v. de behoeftenbevrediging en ontplooiing, en sterker nog, de mate waarin behoeften gevoeld worden, ontplooiing wordt opgevat en als belangrijk ervaren.

Zo kunnen we concluderen, dat de sexuele behoefte en de mogelijkheden tot individuele ontplooiing, zoals in hoofdstuk 1 opgevat, respectievelijk onderdrukt en beknot werden in de Amerikaanse kolonies als gevolg van het grote belang dat aan religie werd toegekend. Religieuze motieven verklaren het wegtrekken van secten uit Europa, waar zij vervolgd werden, vormden een rechtvaardiging voor het celi-baat en sexuele onthouding, en domineerden het gehele levenspatroon der kolonisten, waarin ontplooiing gelijk stond aan godsdienstige toewijding, "zuivering" en verheffing.

De kibbutz, als uitdrukking van het verzet tegen uitbuiting, concurrentie en vervolging, poneert economische collectivisme en sociale gelijkheid als steunpilaren van de nagestreefde "heilstaat". En ook al ligt dit ideaal op aarde, het ligt daarmee nog niet op het niveau van het individu, maar op dat van de gehele groep. Ten gevolge van deze prioriteit van gemeenschappelijke belangen komen individueel ervaren behoeften en individuele ontplooiing in de verdrukking. Ontstaan in een periode waarin psychische spanningsrelaties een grotere rol gaan spelen, besteedt men in de kibbutz toch nog weinig aandacht aan het spanningsveld tussen individu en gemeenschap, wordt het individu nog dermate één geacht met de gemeenschap, dat zijn ontplooiingskansen door gemeenschapsbehoeften begrensd worden.

In de kommune daarentegen krijgt het individu de nadruk, als reactie op zijn verloren positie in een maatschappij waarin instrumenten hun schepers beheersen, het individu vervreemdt van het-geen in en om hem is en zich verdrinkt in al waar-

mee hij ter consumptie overspoeld wordt. Niet materiële, maar immateriële behoeften, en ontplooiing, staan in de kommune voorop. Dit betekent niet, dat de "welvaart" in de kommunes minder groot is dan in de Amerikaanse kolonies of de kibbutzim, maar wel, dat hun economische basis in vergelijking tot deze gemeenschappen zwakker is. In de complexiteit van de modern-industriële maatschappij waarin zij verkeren, hebben zij ook geen alternatief te bieden voor maatschappelijke organisatie op mezo-niveau, als sleutel tussen individu en maatschappij. Deze gerichtheid op het individu geeft de grenzen aan van het huidige succes der kommunes. In het zoeken naar "bevrijding van het individu" kunnen zij min of meer slagen, en kunnen zij dat individu mogelijkheden tot ontplooiing bieden, maar het terrein van hun bewegingsvrijheid is zeer beperkt. De omgeving blijft ook aan hen de eisen stellen die zij verwerpen, en in de onontwikkeldheid van hun collectieve organisatie bezitten zij weinig defensiemechanismen en blijven zij kwetsbaar.

In hoofdstuk 6 zullen we ingaan op de problemen die de relaties met de omgeving voor de besproken gemeenschappen scheppen, en hun houding tegenover die omgeving. Zoals hierboven reeds even aangetipt conditioneert de omgeving van dergelijke gemeenschappen de wijze waarop behoeften bevredigd worden, de mogelijkheden tot ontplooiing, en uiteindelijk de levensvatbaarheid van de gemeenschappen.

Alvorens daartoe over te gaan zullen we in hoofdstuk 5 andere factoren bekijken die mogelijk op behoeftenbevrediging, ontplooiing en levensvatbaarheid van invloed zijn, namelijk de politieke organisatie van en processen binnen de besproken gemeenschappen. We zullen daarbij stuiten op vragen als de volgende: Hoe zijn de bevoegdheden t.a.v. de besluitvorming binnen de gemeenschappen verdeeld? Is er een dominerende persoon of klasse in de gemeenschappen? Hoe is het met de participatie van de leden der gemeenschap in de besluit-

vorming gesteld? Hoe stabiel zijn de gemeenschappen en van welke aard zijn de konflikten die zich manifesteren? Zijn de besluiten die genomen worden "voordelig" voor alle leden van de gemeenschap, m.a.w. in welke mate wordt gelijkheid nagestreefd en gerealiseerd? In hoeverre is de besluitvorming verantwoordelijk voor het falen of voortbestaan van de besproken gemeenschappen?

**SCHEMA VAN BEHOEFTENBEVERDIGING EN ONTPLOOIING
IN KLEINE GEMEENSCHAPPEN**

GEM. BEH.	AMERIKAANSE KOLONIES	KIBBUTZIM	KOMMUNES
FYS/: "materieel" "sexueel"	ascetisme oelibaat, repressie	ascetisme puritanis- me	eenvoud doorbreken van taboes
VEILIGHEID: 1. Fysiek 2. Sociaal 3. Psychisch	autarkie "broeder- schap" religie	sterke zelfst. economie "hakhara" ideologie	afhankelijk- heid van econ. omgeving solidariteit onzekerheid, "hier en nu"
COOPERATIE: 1. Identiteit 2. Verbondenheid 3. Zingeving	"Gemeen- schaft" "Gemeen- schaft" "Hierna- maals"	positie in groep collecti- visme, so- ciale ge- lijkheid "heilsta- at-ideologie"	"zoeken" d.m.v. drugs, medita- tie, etc. betere commu- nicatie, af- leggen van "maskers" zelfstandig individu, ont- plooiing
ONTPLOOIING: 1. "Kiezen", variatie 2. Expressio- neel 3. Ontdek- ken, in- tellectu- eel 4. Ontspan- ning	uniformi- teit, con- formisme religieus gericht, anders: "zondig" religieus dogmatisme "zondig"	individue- liteit on- dergeschikt kansen voor exceptioneel talent behoeften van gemeen- schap domi- neren arbeids- mystiek	individuali- teit de groep wordt gezien als goede "achtergrond" voor indiv. ontplooiing anti-prestatie moraal

HOOFDSTUK 5 - POLITIEKE ORGANISATIE VAN EN POLITIEKE PROCESSEN IN KLEINE GEMEENSCHAPPEN.

1. De Amerikaanse kolonies.

A. Politieke organisatie.

Het dominerend belang van religie in deze gemeenschappen drukt ook zijn stempel op hun politieke organisatie en de processen die zich daarbinnen afspelen. Men kan het sterker stellen: geloof en politiek vallen in de meeste dezer gemeenschappen samen, en zij kunnen daarom als theocratische systemen aangeduid worden.

"Religieuze zuiverheid", vroomheid en onberispelijkheid, of het bezit van speciale gaven die hen in een bemiddelende positie tussen God en gemeenschap plaatsen, vormen de belangrijkste factoren die leiders naar voren doen komen. Deze gaven moeten zich echter duidelijk manifesteren: personen met deze gaven moeten op de voorgrond treden, en het zijn daarom ook persoonlijkheidsfactoren die een additionele rol spelen. De leiders van deze gemeenschappen worden meestal als krachtige persoonlijkheden getypeerd. Nordhoff:

"The character of the leaders in a commune is of the greatest importance. In affects, in the most obvious manner, the development of the society over which they rule. The 'leading character' is sure to be a man of force and ability, and he forms the habits, not only of daily life, but even of thought, of those whom he governs - just as the father forms the character of his children in a family, or would if he did not give his whole life to 'business'." ¹

Deze figuren worden door Nordhoff en Holloway herhaaldelijk als autocraten beschreven, en zij rapporteren ook meningen die heersten over deze persoonlijkheden. Over "Father Rapp", leider van de "Harmony Society":

"It has often been reported that he was tyrannical and self-seeking; and that he chose his people from among the most

ignorant, in order to rule them." 2

"Father Rapp himself, described as tall, well-built, blue-eyed, and of a kindly disposition, was a benevolent autocrat." 3

Over Dr. Keil, leider van de Aurora en Bethel kolonies:

"Dr. Keil, the founder, is president over the community and autocrat." 4

"Keil was certainly patriarchal and autocratic, and there is no doubt that he held his followers together by the force of his own personality." 5

Over Beissel, stichter van de Ephrata-gemeenschap:

"(...) Sower, who had known Beissel since the early days in Germany, and had always respected him as a God-fearing man, began to suspect that the Father was becoming altogether conceited and dictatorial." 6

Thomas Lake Harris, stichter van de "Brotherhood of the New Life", ziet en erkent ook zijn machtspositie:

"Under the guise of a patriarchal socialism, he exacted absolute servitude from his followers, and wrote to Hinds, with a suave complacency that cannot be mistaken for mere ingenuousness, that 'in serving me these tender hearts believe they are also serving God, working for a kingdom of universal righteousness. They do not think (...) that I rule them, except as aiding to lift and direct them into a larger freedom, wisdom and purity.'" 7

Het waren echter niet altijd individuen aan wie een dergelijk grote macht toeviel of toegeschreven werd. Ook bij de Shakers en in de Zoar-gemeenschap bestond er een machtsconcentratie, maar deze was gebed in een institutioneel kader. Bij de Shakers was het een "Ministry", bestaande uit twee mannen

en twee vrouwen, dat in religieuze en wereldse zaken besliste, en dat zichzelf in stand hield door coöptatie:

"The Ministry are self-perpetuating; and they select and appoint all subordinates, being morally, but it seems not otherwise, responsible to the members." ⁸

En in Zoar waren het drie "trustees" die de dienst uitmaakten:

"They have unlimited power over all the temporalities of the society, but are bound to provide board, clothing, and dwelling for each member, 'without respect of persons'." ⁹

Het gevolg van deze machtsconcentratie in personen of instellingen was, dat er weinig door de grote meerderheid der leden van de Amerikaanse kolonies in het bestuur actief werd deelgenomen. Maar toch waren de leiders van deze gemeenschappen gebonden. Zoals Davies¹⁰ terecht opmerkt is leiderschap een relationeel begrip, waaraan twee kanten te onderscheiden zijn: de leider en zijn volgelingen of aanhangers, tussen wie interactie moet bestaan, wederzijdse invloed, om de leider tot leider, en de volgelingen tot volgelingen te maken. De leiders zijn net zo afhankelijk van hun volgelingen als zij van hem. Het zijn niet zozeer de kwaliteiten van de leider die hem tot leider maken, als wel de "response" die de perceptie van eigenschappen bij de volgelingen oproept, of deze eigenschappen nu werkelijk aanwezig zijn bij de leider of hem toegedicht worden. In leiders kunnen "ideale eigenschappen" worden geprojecteerd, eigenschappen die aanhangers zelf graag zouden willen bezitten. Zij zien de leider zoals zij zelf graag zouden willen zijn en identificeren zich daarom eerder met een ideaalbeeld dan met de werkelijke leider. En de leider kan deze wijze van steunverwerving slechts handhaven zolang hij aan het ideaalbeeld tegemoet blijft komen.

In het geval van de Amerikaanse kolonies bete-

kent dit, dat de leiders zich, méér nog dan de andere leden van de gemeenschap, zich voorbeeldig moesten gedragen volgens het heersende normen- en waardenpatroon dat op de religie geënt was en waarmee idealen omschreven werden. Ook de leiders moesten zich onderwerpen aan de regels die zij zelf vormden, teneinde de geloofwaardigheid in de juistheid van de regels niet aan te tasten. En in een kleine gemeenschap waar de leider in het centrum staat, voor iedereen zichtbaar en bereikbaar, is de contrôle op zijn gedrag uitermate stringent. We zien dan ook, dat de leiders van de Amerikaanse kolonies evenzeer handarbeid verrichtten als de andere leden der gemeenschap, en dat zij zelf meestal een nog ascetischer leven leidden dan de anderen. Juist hierdoor werd hun gezag versterkt, genoten zij groot aanzien, maar werden zij ook steeds meer in hun gedragsvrijheid beperkt.

Er zijn nog andere redenen te geven waarom de macht van deze leiders beperkt was en zij zich niet tot uitbuitende tyrannen konden ontwikkelen, samenhangend met de hierboven geschetste situatie:

- als gevolg van de heersende gelijkheidsgedachte in deze gemeenschappen was het voor de leiders onmogelijk om de grote mate van prestige die zij genoten om te zetten in materiële voordelen:
"(...) in a commune there is absolute equality. The leader is only chief servant; his food and lodgings are no better than those of the members."¹¹ Als er klassen bestonden in deze gemeenschappen dan waren die gebaseerd op verschillen in aanzien tussen de leden, voortvloeiend uit de mate waarin zij aan het godsdienstige ideaal beantwoordden. Deze verschillen leidden niet tot ongelijkheden in de materiële sfeer of in privileges, en mobiliteit tussen de klassen bleef als mogelijkheid bestaan, afhankelijk van de toe- of afname in de "vroomheid" van de levenswijze van de leden. Ook het bezit van bovennatuurlijke gaven, of het kunnen fungeren als "instrument" voor Goddelijke berichten, zoals bij de "Inspiration-

ists" in de Amanagemeenschap ¹², waren "assets" die prestige verschaften, en waarop leiders dan ook meestal konden bogen.

- vanwege de gedeelde, religieuze moraal in deze gemeenschappen moesten beslissingen voor iedereen moreel acceptabel zijn. Ondanks het feit, dat beslissingen door één of enkele personen genomen werden, ging daaraan een peiling vooraf om te zien of er algemene instemming met de beslissingen zou bestaan. Zonder unanimiteit t.a.v. de juistheid van een besluit werd dit als regel niet genomen, en werd er geprobeerd door discussies unanimiteit te verkrijgen. Ook in "Aurora", met de autocratische Keil aan het hoofd, gebeurde dit:

"When any vitally important change or experiment is contemplated, the matter is discussed by the whole community, and nothing is done without a general assent."¹³

Wel is het natuurlijk zo, dat de leiders, als mensen met groot gezag, eerder initiatief konden nemen tot het doen van voorstellen dan "mindere broeders", en dat er naar hen eerder geluisterd werd. Maar op eigen houtje beslissingen nemen konden zij niet.

- tenslotte was de steun die een leider van de leden der gemeenschap ontving mede afhankelijk van de mate waarin hij erin slaagde "de goederen te leveren". Ook als hij op zijn gezag beslissingen kon doordrukken, moesten deze in hun uitwerking geen schadelijke gevolgen hebben voor de economie, de collectieve welvaart van de gemeenschap. Nordhoff wijst op de noodzaak van bekwaamheden van de leiders op het vlak van organisatie en economie om een gemeenschap te laten slagen. Leiders die misbruik of wanbeheer pleegden werden hiervoor weldra gestraft met een verlies van prestige en verzet tegen hun beleid. In het algemeen viel het Nordhoff op, dat in de praktijk der gemeenschappen de meest

geschikte figuren snel naar voren komen. Hij spreekt over "The ease and certainty with which the brains come to the top."¹⁴

We kunnen op grond van de hierboven aangevoerde argumenten concluderen, dat de leiding in de Amerikaanse kolonies in het algemeen autocratisch genoemd kan worden in de zin, dat beslissingen door één persoon of door zeer weinigen genomen werden, maar dat dit géén grote ongelijkheden in de materiële sfeer ten gevolge had vanwege het heersende normen- en waardenpatroon, waaraan de leiding evenzeer onderworpen was als de andere leden van de gemeenschappen, gezien de directe, veelal informele, contrôle die door alle leden gezamenlijk op de handhaving van dat patroon uitgeoefend werd. Aansluitend daarop kunnen we ook zeggen, dat er in deze gemeenschappen geen grote ongelijkheden bestonden in de mogelijkheden om fundamentele behoeften te bevredigen of om tot ontplooiing, in zoverre het normen- en waardenpatroon dit toeliet, te komen. De grote mate van prestige die de leiders genoten kon slechts gehandhaafd worden ten koste van een nog grotere mate van ascetisme dan de andere leden zich moesten opleggen.

B. Stabiliteit en konflikten.

Vele pogingen tot het opzetten van gemeenschappen in Amerika zijn reeds snel mislukt als gevolg van zeer grote economische moeilijkheden, samenhangend met gebrek aan kapitaal, grote schulden, en onbekwaamheid van de leiding in economische zaken, alsook door het ontbreken van geschoolde arbeiders die onontbeerlijk waren voor de opbouw van de gemeenschappen.

Uit de pogingen die slaagden vloeiden echter meestal stabiele gemeenschappen voort, althans wanneer we spreken over de "typische" Amerikaanse kolonies, de kolonies waarin het religieuze aspect domineerde. We kunnen een aantal factoren noemen die tot deze stabiliteit bijdroegen:

- in de eerste plaats is dat de religieuze band tussen de leden van de gemeenschap. Het gemeenschapsgevoel dat daaraan verbonden was, werd

reeds in Europa, waar de leden van deze gemeenschappen als ketterse sekten vervolgd werden in de 16de en 17de eeuw, gevormd. Voortdurend werd deze band bevestigd d.m.v. rituelen, gezamenlijke diensten, vieren van godsdienstige feesten, religieuze kunstuitingen, de beleving van "openbaringen" en "inspiratie" bij leden van de gemeenschap, en door pogingen bekeerlingen te maken. Nordhoff meent, dat voor het in stand houden van de harmonie binnen een gemeenschap een dergelijke band noodzakelijk is, ook al behoeft zij niet religieus te zijn:

"(...) it is true that a commune to exist harmoniously, must be composed of persons who are of one mind upon some question which to them shall appear so important as to take the place of a religion, if it is not essentially religious; though it need not be fanatically held." ¹⁵

Het lijkt mij echter, dat juist door de grote frequentie van gemeenschappelijke activiteiten, van dag tot dag, de religieuze band een krachtiger integratiemedium is dan een ideologische band, waarbij collectieve "belijdenis" minder frequent geschiedt als in het geval van religie.

- op verschillende manieren is de religie ook aanknopingspunt om het individu "rustig te houden", om spanningen, innerlijke conflicten of gevoelens van onvrede met de omgeving of gang van zaken, te kanaliseren. Onder de "Rules for Daily Life" van de Amana-gemeenschap komt de volgende regel voor: "XIII. Bear all inner and outward sufferings in silence, complaining only to God; and accept all from him in deepest reverence and obedience." ¹⁶ Maar ook het veelvuldig biechten dat in deze gemeenschappen gepraktiseerd werd kan als "uitlaatklep" dienen. In het algemeen is de relativerende houding die in de religie schuilt t.a.v. "wereldse zaken", de verwachting van het "heil" ná in plaats van op deze wereld, niet bevorder-

lijk voor het scheppen van een mentaliteit waarmee spanningen kunnen worden omgezet in daadwerkelijke actie ter verandering van de situatie.

- de stabiliteit in deze gemeenschappen werd ook gehandhaafd door het feit, dat "afwijkingen", in gedrag of opvattingen, direct werden opgemerkt t.g.v. de stringente sociale contrôle en het totaal ontbreken van privacy, de mogelijkheid om alleen te zijn. Altijd was bekend waar iedereen zich bevond. Eten en werken werden gemeenschappelijk gedaan, terwijl ook de slaapkamers met meerderen gedeeld werden. De contrôle op elkaar ging echter nog verder: zij bestreek niet alleen het uiterlijke gedrag, maar ook het denken van de leden dezer gemeenschappen. Gedragsafwijkingen kunnen gezien worden als de manifestatie van andere meningen of als een verzwakking van de heersende normen en waarden in de betreffende persoon. Het uitoefenen van kritiek op gedrag of ideeën van personen binnen de gemeenschap is in de Amerikaanse kolonies dan ook een gemeenschapszaak geweest. In "Oneida" en "Wallingford", de kolonies der "Perfectionists", bestond het systeem van "mutual criticism", dat in verschillende variaties ook in andere gemeenschappen aanwezig was. In dit systeem kon iedereen door ieder ander binnen de gemeenschap "uitgenodigd" worden om een "zitting" te ondergaan waarbij hij door een groep personen, een gehele familie of een speciaal daartoe ingestelde commissie, bekritiseerd kon worden op zijn gedrag en "afwijkingen". Tevens werden dan "aanbevelingen" tot beterschap aan de betreffende persoon gedaan. De "zitting" kon een bijzonder pijnlijke aangelegenheid voor het slachtoffer zijn: er werd geen kritiek gespaard. Nordhoff merkt op: "(...) it is useful as a means of eliminating uncongenial elements, and also to train those who remain into harmony with the general system and order."¹⁷ Het is waarschijnlijk, dat het op deze manier aan de kaak stellen van personen naar twee kanten werkte: niet alleen kon het slachtoffer weer op het rechte pad gebracht worden, maar ook konden twijfels en ervaren span-

ningen bij de critici onderdrukt worden door ze te projecteren in de "afwijkende" persoon en tegen hem stelling te nemen.

- een andere reden waarom deze gemeenschappen veelal stabiliteit verkregen was, dat oppositionele elementen die niet meer "ingepast" konden worden, uit de gemeenschap werden gestoten en daardoor verder ongevaarlijk bleven. Die konflikten welke zich in deze gemeenschappen hebben voorgedaan werden meestal op deze manier, door het vertrek van enkelingen, maar soms ook hele groepen, "opgelost".
- een laatste factor die ik wil noemen voor het verklaren van de stabiliteit van deze gemeenschappen is hun sociale samenstelling. Wat dit betreft was er variatie tussen de gemeenschappen, en deze variatie lijkt mede een rol gespeeld te hebben bij het bepalen van de overlevingskansen van de kolonies. Veruit het grootste deel van de leden der Amerikaanse kolonies bestond uit mensen van eenvoudige komaf: boeren en arbeiders. Nordhoff:

"You look in vain for highly educated, refined, cultivated, or elegant men or women. They profess no exalted views of humanity or destiny; they are not enthusiasts; they do not speak much of the Beautiful with a big B."¹⁸

Holloway, sprekend over het ascetisme in de gemeenschappen, sluit daar op aan:

"Such disadvantages, however, did not trouble the stolid peasants and unintellectual working men who, partly on account of this very capacity for simplicity and austerity, were the most succesful communists." En:
"Intellectuals, on the other hand, found the austerity that was enforced upon them by economic conditions a trial hard to bear; and if they attempted to place culture and amusement before hard work and financial security, they were almost invariably faced with disaster."¹⁹

Dit laatste was het lot van o.a. "New Harmony", de gemeenschap van Owen, en van de "Phalanxes", opgezet volgens de ideeën van Fourier, gemeenschappen waarbinnen intellectuelen een grote rol speelden, en waar, waarschijnlijk niet toevallig, ook de religieuze band welke hierboven als de belangrijkste stabiliserende factor werd genoemd, ontbrak. Het is niet alleen de afkeer van vele intellectuelen t.a.v. fysieke arbeid, leidend tot een zwakke economische basis van de gemeenschap, die verantwoordelijk is voor dit falen. Men kon, zoals in de meeste Amerikaanse kolonies gedaan werd, arbeiders van buitenaf aantrekken om bepaalde werken te verrichten. Het zijn vooral de "ideologische" konflikten die tot het uiteenvallen van deze gemeenschappen met een groot percentage intellectuelen geleid hebben.

We zijn hiermee direct gekomen op de factoren die de stabiliteit van deze gemeenschappen ondergraven hebben. Zoals hierboven geschetst spelen problemen voortkomende uit de sociale samenstelling van de gemeenschappen een belangrijke rol. Als ideologie en kennis, zoals Marx en Mannheim betogen, afhankelijk zijn van de sociale positie waarin een persoon zich bevindt, dan zal in een gemeenschap van personen met een uiteenlopende sociale achtergrond ook verscheidenheid aan meningen en inzichten bestaan. Dit wordt ten dele door de ervaringen in de Amerikaanse kolonies bevestigd. De grote sociale homogeniteit in veel van deze gemeenschappen loopt parallel aan gedeelde religieuze opvattingen, een gedeelde "context" en gedeelde zingeving. "New Harmony" daarentegen, gevestigd in 1825 door Robert Owen, is tenonder gegaan t.g.v. de enorme sociale heterogeniteit onder de leden, die noch door religie, noch door politieke overtuiging aan elkaar gebonden werden, "(...) unless it was a determination to take advantage of Owen's faith in the human race", schrijft Holloway.²⁰ Owen zelf blijkt hier de enige bindende kracht geweest te zijn.

Sociale homogeniteit en sociale heterogeniteit zijn in deze gevallen gepaard gegaan met religieuze

homogeniteit, respectievelijk ideologische verdeeldheid. Ideologische verdeeldheid kan echter ook bestaan wanneer de gemeenschap alléén uit intellectuelen is samengesteld. Dit doet de vraag rijzen of gemeenschappen waarin zelfstandig denken toegelaten of gepropageerd wordt in de ideologie dezelfde band kan vinden als in de religie van die gemeenschappen waarin zelfstandigheid onderdrukt is. De collectieve benadrukking van de gemeenschappelijke band, zoals die d.m.v. frequente diensten, rituelen, feesten etc. in de laatste soort gemeenschappen plaatsvindt, wordt in de eerste soort gemeenschappen, zoals de "Icaries" van Cabet, waarin vele "rebels against all discipline"²¹ voorkwamen, vervangen door discussies:

"Discussion, in fact, of one sort of another, occupied every spare moment of their lives, and soon resolved itself into dissension between two parties, roughly divided between the young and the old."²²

Het lijkt mij dan ook, aansluitend op een eerdere opmerking, dat ideologie, mits gepaard gaande aan zelfstandigheid, minder in staat is voor een gemeenschap een band te scheppen dan religie. Vóór deze stelling pleit, dat acht van de negen succesvolle gemeenschappen die Holloway beschrijft, in overeenstemming met de naar voren gebrachte feiten door Nordhoff, konden steunen op een gedeelde religie²³, terwijl tevens gezegd moet worden dat beide schrijvers het belang van dit feit over het hoofd zien.

Een consequentie die uit het grote belang van de religie als integratieve factor in veel Amerikaanse gemeenschappen te trekken valt is ook, dat het tanen van de religie verantwoordelijk moet worden gesteld als een zeer belangrijke, zo niet de belangrijkste, reden voor het verval van deze gemeenschappen. Hiervoor zijn inderdaad aanwijzingen te vinden. Één ervan is het vrijwel ophouden van de "religious revivals" in de Amerikaanse samenleving later in de negentiende eeuw, waardoor de toeloop

naar deze gemeenschappen, die gezien het celibaat in veel ervan voor voortbestaan of groei afhankelijk waren van toetreding van nieuwe leden van buitenaf, sterk afnam. Dit geldt met name voor de Shakers. Op de oorzaken van de "secularisatie" in de Amerikaanse samenleving wil ik nu niet verder ingaan, al lijkt het wel, dat deze oorzaken te maken hebben met het proces van economische ontwikkeling, en daarmee samenhangend, van wetenschap en techniek. Ook in de kolonies zelf zien we een verband tussen economische situatie en stabiliteit. Een gezonde economische basis werd reeds genoemd als voorwaarde voor het voortbestaan van de kolonies, en dat lijkt vanzelfsprekend: als de leden dreigen de hongerdood te sterven zullen zij ieder voor zich trachten elders bestaanszekerheid te verwerven, hetgeen uit ervaringen met mislukte vestigingspogingen is gebleken. De gemeenschappen die economisch gezien slaagden, bouwden in de loop der jaren een steeds grotere collectieve welvaart op. Het is niet onwaarschijnlijk, dat met de groei van deze welvaart de noodzaak van ascetisch leven, dat religieus gemotiveerd was, minder werd ingezien. De ervaringen van de Shakers, voor lange tijd exponenten van het ascetisme, worden door Holloway in dit verband vermeld:

"Wealth, mainly vested in land and out-farms on which the Shakers employed hired labour, may also have contributed to the introduction of more liberal ideas and conventions, and to a weakening of the spiritual authority of the Church. Whatever the causes, the effects were evident: hired labour was employed more and more, even on home farms; small luxuries began to appear; and extreme religious fervour became rare."²⁴

Het verzet tegen de traditionele levenswijze kwam vooral van de jongere generaties, terwijl de ouderen zich behoudend opstelden. De conflicten die hieruit voortvloeiden hebben zeker het verval van deze gemeenschappen versneld. Ik denk hierbij vooral aan de ervaringen in "Oneida" en in "Bishop Hill"²⁵.

Tenslotte zou men nog kunnen aanvoeren, dat, gezien de grote dominantie van één persoon in menige Amerikaanse kolonie, de stabiliteit werd aangetast zodra deze persoon wegviel. Dit kan echter niet zonder meer ~~me~~gesteld worden. Er is reeds gewezen op het bestaan van een hecht normen- en waardenpatroon in de religieuze gemeenschappen, een patroon waaraan ook de leider onderworpen was en dat ook na zijn dood de band tussen de leden in stand hield. Nordhoff zegt hierover:

"Of all, only two societies remain under the guidance of their founders; though it may be said that the Amana Communes have still the advantage of the presence among them of some of the original leading members. The common assertion that a commune must break up on the death of its founder would thus appear to be erroneous."²⁶

Wèl moet men hier in gedachten houden, dat Nordhoff het uitsluitend heeft over de religieuze gemeenschappen. Het is waarschijnlijk dat in die gemeenschappen welke niet door religie ondersteund werden, de rol van de leider als integrerende factor belangrijker was, zoals bijvoorbeeld de rol van Owen in "New Harmony". Ook zal de rol van de leider in de religieuze gemeenschappen van centraal belang zijn geweest in de periode van het "religieuze verval" en de daarmee samenhangende konflikten binnen deze gemeenschappen. We moeten de rol van de leiders van al deze gemeenschappen echter altijd blijven beschouwen binnen het totaal van factoren die tot het ontstaan en het uiteenvallen van deze kolonies geleid hebben, en die voor een belangrijk deel buiten de invloedssfeer van een enkele persoon liggen.

Ik hoop duidelijk gemaakt te hebben, dat ook t.a.v. de politieke organisatie van en de politieke processen in de besproken Amerikaanse gemeenschappen de rol van de religie van buitengewoon groot belang is geweest, evenzeer als bij de mogelijkheden tot behoeftenbevrediging en ontplooiing binnen deze gemeenschappen. De religie is m.i.

de voornaamste factor geweest zowel t.a.v. het ontstaan als t.a.v. het uiteenvallen van het grootste deel der Amerikaanse kolonies. Tevens heeft deze dominerende religie zijn stempel gedrukt op de politieke organisatie van en processen in deze gemeenschappen. Politiek was hier geen onafhankelijke variabele, maar een variabele die gebed was in een patroon van relaties waarin de godsdienst centraal stond.

2. De Israëliische kibbutzim.

A. Politieke organisatie.

Als uitvloeisel van een ideologie waarin economisch collectivisme en sociale gelijkheid opgenomen waren, werd er in de eerste kibbutzim naar gestreefd leiders te ontberen. Dit ideaal bleek al snel niet te realiseren, met als gevolg dat men naar een vorm van politieke organisatie ging zoeken die de principes van collectivisme en gelijkheid zo weinig mogelijk zouden schenden.

Het systeem dat gerealiseerd werd draagt sterk het karakter van de "town meeting". Wekelijks worden er vergaderingen belegd waaraan alle leden van de kibbutz kunnen deelnemen. Er worden niet alleen directe, praktische problemen aan de kaak gesteld, maar ook de beleidsvorming op langere termijn. Men zou kunnen zeggen, dat de "town meeting" de wetgevende en controlerende bevoegdheden bezit.

De uitvoering van het door de volksvergadering uitgestippelde beleid wordt overgelaten aan verschillende commissies en individuen. Er zijn onder meer commissies voor: economische planning, werkverdeling, onderwijs, veiligheid. Zij zijn vergelijkbaar met de departementen in het Nederlandse systeem. De leiding van deze commissies en de vervulling van andere belangrijke taken berust bij een aantal "officials", waarvan enkele belangrijke zijn: de "manager of the economy", de "treasurer", de "Kibbutz-secretary" en de "work-assigner". Daarnaast zijn er nog een aantal "voormannen" op de verschillende terreinen verantwoordelijk. Zij staan direct naast de uitvoerende arbeiders, nemen gewoon deel aan de da-

gelijke arbeid.

Ondanks deze organisatie en de grote mogelijkheden voor alle leden der kibbutz om in het bestuur te participeren, is de interesse voor actieve deelname aan de besluitvorming gering. Spiro merkt op, dat minder dan 50% van de volwassenen de wekelijkse volksvergaderingen bezoekt.²⁷ In het vorige hoofdstuk hebben we ook al gezien, dat persoonlijke doeleinden op korte termijn het leven van de kibbutz-leden, althans het merendeel, beheersen.

Vanwaar deze geringe interesse om te participeren? Een belangrijke factor is ongetwijfeld de verzwakking van de mobiliserende kracht van de ideologie, samenhangend met het feit, dat "al veel bereikt is", waardoor deze ideologie onvoldoende een "uitdaging" vormt voor jongeren; zij hebben de ideologie geïnternaliseerd en beschouwen de erin opgenomen waarden als vanzelfsprekendheden.

Een andere factor die de participatie ongunstig beïnvloedt is de geringe mate van prestige die aan politieke en politieke ambten in de kibbutz verbonden is. Fysieke arbeid is de voornaamste bron van prestige in deze gemeenschap, terwijl intellectuele en organisatorische bezigheden eigenlijk niet als arbeid beschouwd worden en daardoor minder prestige opleveren. Er wordt dan ook gepropageerd om deze laatste vormen van activiteit met fysieke arbeid te combineren.

De verdeling van capaciteiten over de leden der gemeenschap is een derde factor die participatie van allen uitsluit. In de loop der jaren bleken bepaalde personen méér dan anderen in staat om de verschillende functies goed te vervullen. Op grond van hun capaciteiten werden zij dan jaren achtereen op dezelfde functies gekozen, ondanks het verlangen naar een zo groot mogelijke rotatie in de bezetting van functies. Daardoor is de uitvoerende macht in de kibbutz steeds aan eenzelfde groep personen toegefallen. In de kibbutz die Spiro beschrijft was het vooral de categorie der "veteranen" waaruit deze machthebbers gerecruteerd waren.

Wat zijn de gevolgen van deze ongelijke machtsverdeling voor de kansen op bevrediging der behoeften

en op ontplooiing van de leden der kibbutz?

Net als in het geval van de Amerikaanse kolonies kunnen we opmerken, dat de ongelijke machtsstructuur géén negatieve gevolgen heeft voor de niet-leiders in de gemeenschap. Ook hier zijn er een aantal contrôlemechanismen te onderscheiden waardoor de machthebbers zich niet kunnen ontwikkelen tot uitbuitende despoten:

- in de eerste plaats is er de gelijkheidsideologie die inhoudt, dat de leiders geen recht hebben op materiële voordelen of op privileges. Zij zijn aan dezelfde ascetische levenshouding gebonden als de andere leden.
- in samenhang daarmee is er de geringe afstand die in deze gemeenschap, zoals in alle kleine gemeenschappen, tussen leiders en niet-leiders bestaat. Het gedrag van de leiders is voor de anderen in de gemeenschap direct zichtbaar; de sociale contrôle die alle leden op elkaar uitoefenen omvat ook de leiders.
- voorts zijn er institutionele garanties die machtsmisbruik tegengaan. Belangrijk zijn in dit verband de wekelijkse volksvergaderingen waarop alle grieven geuit kunnen worden, de volledige vrijheid van meningsuiting die gegarandeerd wordt, en de rotatie van ambten, of, als dit laatste niet altijd geschiedt, zoals hierboven vermeld, tenminste de mogelijkheid tot roteren, de periodieke herziening van de bezetting van een ambt.
- tenslotte zorgen interne conflicten en spanningen binnen de groep leiders ervoor, dat zij geen blok vormen tegenover de niet-leiders. De cohesie binnen de leidersgroep is niet altijd sterk, zodat individuen binnen deze groep afhankelijk kunnen zijn van de steun der niet-leiders op de wekelijkse "town-meeting" om het beleid zoals zij dat wensen, door te kunnen zetten.

We kunnen concluderen, dat vanuit de politieke organisatie van de kibbutz geen extra hinderpalen

worden toegevoegd aan die, welke reeds in het normen- en waardenpatroon bij de mogelijkheden tot ontplooiing, aanwezig zijn. Het individu is ondergeschikt aan de groep, collectieve belangen domineren en prevaleren boven individuele wensen. De leiders zijn evenzeer onderworpen aan dit patroon als de niet-leiders. Zij kunnen zich geen extra of betere middelen **verschaffen** om hun materiële behoeften te bevredigen of om een betere grondslag voor ontplooiing te scheppen. De gelijkheidsideologie en de contrôle op de handhaving van gelijkheid in de praktijk door alle leden der kibbutz onderling, verhinderen dit.

B. Stabiliteit en conflicten.

De conflicten die zich in de kibbutz manifesteren zijn voor een groot deel terug te voeren op een vermindering van de ideologische vitaliteit, waardoor inzet, zelfopoffering en ascetisme minder vanzelfsprekend worden, verlangens naar grotere luxe en meer privacy hun intrede doen, en de relatie tussen groep en individu tot een spanningsrelatie kan uitgroeien. Weerstand tegen veranderingen heeft tot uittreden geleid, hetgeen op achterblijvers een demoraliserend effect ten gevolge had. Er bestaat teleurstelling, ondanks het vele dat bereikt is, over de resultaten van jarenlange inzet en activiteit. Met name bestaat deze teleurstelling ten aanzien van het uitblijven van de "heilstaat", een staat waarin zich een "nieuwe mens" zou voordoen.²⁸ Ontevredenheid en spanningen, ruzies en naijver vormen ook onderdelen van het kibbutz-leven.

Ondanks deze problemen, en ondanks de stagnatie in de groei van de kibbutzim, lijkt deze gemeenschapsvorm niet meer weg te denken uit de Israëli-sche samenleving. Redenen voor de aantrekkingskracht van de kibbutz, verantwoordelijk voor de stabiliteit, zijn: de economische zekerheid die zij haar leden te bieden heeft, nog lang niet altijd een vanzelfsprekende waarde buiten de kibbutz, de gevoelens van verbondenheid en gemeenschappelijke oriëntatie, het "hakhara" en de ideologie, aanknopingspunten voor identiteit, groepsbesef en zingeving, collectieve activiteit, coöperatie, waardoor het individu geen

gevoelens van verloren-zijn ontwikkelt, geen "existentieel vacuüm".

Andere factoren die tot het voortbestaan van de kibbutz bijdragen zijn, evenals in de Amerikaanse kolonies, de grote kracht van de openbare mening, die met de geringe mogelijkheid tot privacy, afwijkingen onderdrukt en daardoor conserverend werkt. Ook gemeenschappelijke ceremonies en feesten zijn middelen die de integratie van de groep bewerkstelligen. Voor de kibbutz-leden geldt tevens, dat het besef "anders en beter" te zijn dan mensen uit hun omgeving, hen op elkaar doet terugvallen.²⁹ Ook de gemeenschappelijke ervaringen, de relatieve isolatie tijdens de opbouwfase, en de bedreigingen vanuit de omgeving, geven de kibbutzim voldoende achtergrond om zich te kunnen stabiliseren. Om verder uit te groeien zullen de kibbutzim echter grotere kansen aan het individu moeten geven om zich te ontplooien. De betekenis van het begrip gelijkheid in hun ideologie zal nog losser moeten komen te staan van de oorspronkelijk nagestreefde uniformiteit, en meer in de richting moeten gaan van het creëren van gelijke kansen aan alle individuen om zich te ontplooien. Het is het verlangen naar grotere ontplooiingskansen dat achter de eisen tot grotere "luxue" en meer privacy steekt: mogelijkheden tot variatie, kiezen op individuele basis, en tot zelfstandigheid zijn voorwaarden voor ontplooiing van het individu. Beslissingen op het persoonlijke vlak zullen door het individu zelf genomen moeten kunnen worden, niet door de groep.

3. De communes.

A. Politieke organisatie.

Politiek in de communes draagt een geheel ander karakter dan in de Amerikaanse gemeenschappen of de kibbutzim. Is in deze laatste gemeenschappen politiek voor een belangrijk deel gestructureerd, en daardoor duidelijk zichtbaar, in de communes is politiek veel minder grijpbaar en waarneembaar. Politieke organisatie en processen zijn hier veel min-

vastgelegd in formele regels en procedures. Er bestaan geen ambten waarin personen gekozen worden en er bestaat geen openlijke verdeling van bevoegdheden.

Toch is politiek iets wat niet aan kommunes voorbijgaat. Ook in deze leefgemeenschappen moeten besluiten worden genomen die het wel en wee van de deelnemers raken. Wat de kommunes daarom onderscheidt van de hiervoor besproken gemeenschappen is niet de afwezigheid van politiek, maar de vorm waarin politieke structuren en processen gestalte krijgen.

Van fundamenteel belang voor de anderssoortige politiek in de kommunes is de houding die zij tegenover het individu aannemen. Was zowel in de Amerikaanse gemeenschappen als in de kibbutzim het individu van ondergeschikt belang t.o.v. de groep, in de kommunes staat het individu centraal, vormt het het uitgangspunt voor al wat er in de kommune gebeurt. De ~~n~~gestreefde doeleinden in de kommune liggen op een ander niveau dan die van de Amerikaanse gemeenschappen en de kibbutzim. Niet buitenpersoonlijke zaken van een "hogere orde", zoals religie, of met een sociaal of economisch karakter, vormen de uitgangspunten waarop kommunes steunen, maar een personalistische oriëntatie, een zoeken naar het werkelijke ego, een ontdekken van individualiteit, innerlijke kracht en zingeving, tegenover de hinderpalen van een "belast verleden" en een vervreemdende omgeving, is wat het kader vormt voor het doen en denken in de kommune.

De erkenning van individualiteit en het streven naar individuele bevrijding en ontplooiing worden gecombineerd met het minimaliseren van het gezag in de kommune. Het individu wordt in zijn streven naar bevrijding en zelfontplooiing reeds geremd door geïnternaliseerd gezag, het tijdens de opvoeding verworven "Über-Ich". Zijn achtergrond is er een van verboden, taboes, complexen en verdringing. De maatschappelijke orde, de politieke, sociale en economische organisatie, legt hem eveneens beperkingen op, hinderen hem in de verwezenlijking

van zijn individualiteit. Minimalisering van het gezag in de kommune en benadrukking van eigen verantwoordelijkheid en individualiteit moeten een tegenwicht vormen voor de geïnternaliseerde en de externe druk, de negatieve reactie van de omgeving op het kommuneleven. Tevens is afwezigheid van onderdrukking in de kommune voorwaarde voor individualiteit en ontplooiing. Het groepsleven mag slechts dienen als achtergrond voor die individualiteit en ontplooiing, als steun in het streven naar bevrijding van de druk van twee kanten, van binnen en van buiten.

Het is dan ook niet verwonderlijk te zien, dat in de kommunes alle beslissingen die voor alle leden van belang kunnen zijn door de gehele groep worden genomen. De stem van ieder lid van de groep is van gelijk gewicht als die van ieder ander.

"Iedere belangrijke beslissing zal net zolang doorgepraat moeten worden totdat er algehele konsensus over ontstaat. De besluitvorming is aan de groep. Zo zal bijvoorbeeld de gehele groep er achter moeten gaan staan, wanneer iemand het leven van de kommune wil gaan delen. Die éne stem tegen aansluiting zou bij toetreden een goed funktionieren van de groep aanzienlijk bedreigen."³⁰

Dit streven naar consensus is in de kommune relatief gemakkelijker te realiseren dan in de Amerikaanse gemeenschappen of in de kibbutz vanwege de veel kleinere omvang van de kommunes, maar wordt weer bemoeilijkt door de veel grotere nadruk op zelfstandigheid i.p.v. conformisme in de kommune.

Het gevolg van het participeren van eenieder in de besluitvorming is, dat ieder zich meer verantwoordelijk voelt voor de tot stand gekomen besluiten, en zich dan ook eerder voor hun uitvoering zal inzetten dan wanneer men niet aan de tot standkoming heeft meegewerkt. Hieruit is ook te verklaren, dat sanctionering van de gezamenlijk opgestelde regels niet plaatsvindt of niet nodig is. Politiek in de kommunes drijft op de zelfstandig-

heid en verantwoordelijkheid van alle leden. Ontbreekt een van deze beide elementen dan zal het leven in de kommune praktisch vastlopen en zullen ook de doelstellingen niet gerealiseerd kunnen worden.

Het hier geschetste beeld van de politieke organisatie van de kommune is eerder ideaaltypisch dan dat het de realiteit volledig dekt. Ook al wordt er in kommunes naar gestreefd dit beeld te realiseren, de praktijk toont aan dat dit niet altijd wordt bereikt, hetgeen een van de gronden is voor het veelvuldig uiteenvallen van kommunes.

Een van de factoren die de uitbanning van het gezag in de kommunes in de weg staan is de reeds genoemde autoriteitsangst. In het bestaande opvoedingssysteem zijn eerbied en vrees voor het gezag elementen die kinderen ingegoten krijgen en waaruit vrees voor zelfstandigheid en verantwoordelijkheid resulteren. We zien dan ook, dat familieverhoudingen in de kommunes op subtiele wijze terugkeren. De sterkere persoonlijkheden in de kommune worden tot "vaderfiguren" wier mening met gezag wordt gerespecteerd, ook al vindt er discussie plaats. Het geïnternaliseerde "Über-Ich" wordt dan niet afgebroken en vervangen door zelfstandigheid, versterking van de kracht van het ego, maar van karakter veranderd en omgevormd tot een groeps-"Über-Ich", een informeel patroon van normen en waarden dat dominant is in de groep onder invloed van de krachtigste persoonlijkheden en op subtiele wijze gesanctioneerd wordt in de mate van toegang tot en acceptatie door anderen in de groep.

Een andere bron van het terugkeren van autoriteit in de kommune is de aard van de activiteit die verricht wordt. Ook al ontbreekt in verreweg de meeste gevallen een gemeenschappelijke economische activiteit, dan toch ontwikkelt zich in de kommune een patroon van bezigheden waaraan de groep "opgehangen" wordt. Ontbreekt dit geheel, dan is er onvoldoende groepsbinding en zal de kommune snel uiteenvallen. In deze gedeelde activiteit zullen echter bepaalde personen méér uit-

blinken dan anderen, zullen de capaciteiten niet evenredig verdeeld zijn. Zo was het in Kommune 2 vooral belangrijk over een goed uitdrukkingsvermogen te beschikken en inzicht te hebben in psychologische theorieën, aangezien groepsdiscussies en groepstherapie hier de middelen waren die werden gebruikt bij het streven naar individuele bevrijding. Het waren vooral twee mannelijke leden van de groep met een academische opleiding die domineerden en op grond van hun kennis en goed verbaal uitdrukkingsvermogen gezag afdwongen. Wél moet echter worden gesteld, dat dit gezag op redelijke gronden berustte, voortdurend getoetst kon worden, en ook openlijk ter discussie werd gesteld. De verwerving van privileges of een betere materiële positie dan anderen werd hierdoor onmogelijk gemaakt.

In het algemeen kan men stellen, dat de gevoeligheid van kommunards voor gezagstendenties groot is, in de zin dat zij zich bewust zijn van hun streven naar zelfstandigheid en individualiteit en iedere aanval daarop pareren. De vrouwen in Kommune 2 die zich niet capabel voelden om goed aan de discussies deel te nemen, ontweken deze om onaantastbaar te blijven. Mogelijkheden tot machtsmisbruik binnen een kommune kunnen vrijwel uitgesloten worden geacht en zijn ook volledig in strijd met de doelstellingen van de kommune. Juist het opheffen van macht en gezag die zelfstandigheid en ontplooiing van het individu in de weg staan, vormt de zin van het bestaan van de kommune. Dit blijkt overduidelijk uit de wijze waarop men kinderen in de kommune opvoedt, namelijk op de reeds besproken anti-autoritaire wijze.

B. Stabiliteit en conflicten.

Konflikten binnen de kommune kunnen niet worden opgelost door het opleggen van een regeling door een interveniërende instantie. Tevens is de groep te klein om bestaande conflicten te kunnen omzeilen of te negeren. Bij ieder conflict wordt de gehele groep betrokken, en moet ook door de gehele groep naar een oplossing worden gezocht. Het leven in de

kommune wordt daardoor zowel tot een openhartige alsook tot een erg vermoeiende zaak. Juist in hun streven naar individuele bevrijding en ont-plooiing d.m.v. het groepsleven worden de leden van een kommune gekonfronteerd met de complexen, zwakheden en fouten van elkaar. Zich bewust van elkaars problemen en proberend daarmee rekening te houden worden veelal spontane reacties onderdrukt en gevoelens opgekropt. Frustraties kunnen hierdoor worden gecumuleerd totdat een uitbarsting volgt. Een dergelijke uitbarsting kan voor de kommune opluchtend werken, maar als blijkt dat zij het gevolg is van onverzoenbare tegenstellingen, kan zij evenzeer het einde van de kommune betekenen. De kans op dit laatste en ook de daartoe aanleiding gevende groei van frustraties en overgevoeligheid is groter naarmate de aandacht van de kommune meer naar binnen gericht is, en minder gevangen wordt door een gedeelde activiteit naar buiten waarin allen zin ervaren. Dit laatste is een belangrijke integratieve factor voor de kommune, vormt een verlichting van de psychisch enorm belastende activiteiten van zelf-onderzoek, het analyseren van het eigen verleden en dat van anderen om te proberen de wortels van complexen en frustraties te localiseren en uit te trekken. Aan het ontbreken van een dergelijke "afleidende" collectieve activiteit en de als gevolg daarvan tot een ondraaglijk hoog peil oplopende overgevoeligheid is Kommune 2 tenslotte ten gronde gegaan. Een evenwichtige verdeling tussen interne en externe activiteit lijkt voor het voortbestaan van de kommune van groot belang.

4. Conclusies t.a.v. de interne politiek in kleine gemeenschappen.

We zullen proberen uit het hiervoor besprokene enige verschillen en overeenkomsten in de interne politieke structuren en processen van de onderzochte gemeenschappen te destilleren.

Om met de overeenkomsten te beginnen kunnen we vaststellen, dat in deze gemeenschappen leider-

schap voorkomt. Dit is in dit verband géén platitute, omdat aanvankelijk in de kibbutzim en ook in de kommunes gestreefd werd naar uitbanning van het leiderschap. In de Amerikaanse gemeenschappen daarentegen werd het bestaan van leiders nooit aangevochten: het werd als natuurlijk en ook als noodzakelijk geaccepteerd dat er leiders optraden.

Het streven in de kibbutzim leiders te ontberen bleek op praktische gronden niet houdbaar. Alleen al vanwege de ongelijke verdeling van kennis, capaciteiten en interessen en de noodzaak praktische problemen op te lossen, traden weldra personen naar voren die op specifieke terreinen excelleerden, daardoor gezag verwierven en een leiderspositie toegeschreven kregen.

Hoewel in de kommunes deze "technische" aanleiding tot leiderschap minder sterk aanwezig is, aangezien de meeste kommunes geen zelfstandige economische activiteit verrichten ter voorziening in het levensonderhoud van de leden, blijken ook hier personen op de voorgrond te treden die op basis van persoonlijkheidsfactoren en bekwaamheden respect bij andere leden van de groep afdwingen.

We kunnen daarom in het algemeen stellen, dat de ervaringen in deze gemeenschappen weinig bevestigend zijn voor hen die streven naar uitbanning van gezag in een samenleving. De hier gevonden resultaten leveren extra bewijs voor de stelling dat gezag in iedere samenlevingsvorm onvermijdelijk is.

Wel is het van groot belang te zien, dat het leiderschap in deze gemeenschappen, formeel en informeel, onderworpen is aan sterke restricties. In de drie soorten besproken gemeenschappen zijn de leiders, veel meer dan in een nationale gemeenschap, onderhevig aan directe contrôle door de gehele groep. De leiders zijn voor iedereen duidelijk in hun gedragingen zichtbaar en gemakkelijk bereikbaar. Hun activiteiten kunnen zich niet achter gesloten deuren afspelen. Iedere beslissing die van belang is voor het leven van de groep moet reeds vóórdat zij genomen wordt aan de groep worden voor-

gelegd, omdat het effect van die beslissingen meestal direct in de gemeenschap ervaren wordt en daarom ook snel eisen tot verantwoording ten gevolge zal hebben. Aan de sterke contrôle die in deze gemeenschappen door de leden op elkaar wordt uitgeoefend kunnen ook de leiders zich niet onttrekken. Zij danken hun positie juist aan het feit, dat zij exponenten zijn in hun gedrag en overtuiging van het heersende normen- en waardenpatroon in de groep. Besluiten die tegen dit normen- en waardenpatroon indruisen zullen op zijn minst hun leiderspositie weldra onmogelijk maken en zijn daarom vrijwel ondenkbaar. Een voortdurende toetsing van het handelen en de overtuiging van de leiders aan de openbare mening van de gemeenschap waarvan zij leiders zijn is als voorwaarde voor stabiel leiderschap dan ook onvermijdelijk. We kunnen stellen, dat de responsiviteit van de besluiten welke door de leiders in deze gemeenschappen genomen worden, of door hen geïnspireerd zijn, groot is. Voor handhaving van hun positie is het voor de leiders in deze gemeenschappen van levensbelang voortdurend voeling te houden met hetgeen er in de groep leeft. Het gevaar van "vervreemding" tussen leiding en achterban is in deze gemeenschap veel geringer dan in een nationale gemeenschap, waar de afstand tussen regeerders en geregeerden veel groter is en onpopulaire besluiten veelal niet direct noodzaken tot aftreden.

De openheid van het politieke proces in deze gemeenschappen wordt ook bevorderd door het feit, dat "politiek achter gesloten deuren" voor de leiders geen persoonlijke voordelen met zich mee kan brengen, naast de bijna praktische onmogelijkheid van een dergelijke politiek. Het gevaar van corruptie in de besproken gemeenschappen is vrijwel nihil. Onder de heersende gelijkheidsideologie en als gevolg van de directe zichtbaarheid van hun gedrag kunnen de leiders zich niet veroorloven zichzelf te bevoordelen boven anderen. Eerder wordt van hen verwacht dat zij een voor-

beeldige levenswijze zullen volgen. Zij kunnen zich niet, onder de ascetische mentaliteit waarin in al deze gemeenschappen geleefd wordt, te buiten gaan aan zelfbevoordeling. Dit is misschien ook een van de redenen waarom politieke functies, met name in de kibbutz, weinig begeerd worden.

In het algemeen kan men stellen dat de vrijheid van handelen van de leiders in deze gemeenschappen veel meer beperkt is dan die van leiders in nationale staten. De veel directer band met de achterban impliceert een sterkere contrôle op hun handelen. Niet alleen is het hen onmogelijk zich te begeven buiten het kader dat met het heersende normen- en waardenpatroon gegeven wordt, maar ook kunnen zij veel gemakkelijker voor incidentele beslissingen binnen dat kader ter verantwoording worden geroepen. Er behoeft dan ook weinig vrees te bestaan dat deze leiders zich kunnen ontwikkelen tot uitbuitende tirannen of despoten, zeker waar in het waardenpatroon de gelijkheidsideologie, zoals in de besproken gemeenschappen, is opgenomen.

Een verschil tussen de besproken gemeenschappen heeft betrekking op de houding die tegenover het leiderschap wordt aangenomen. Ook al is leiderschap in al deze gemeenschappen, formeel of informeel, onvermijdelijk gebleken, dit houdt niet in dat er ook gelijk over de positie van de leiders gedacht wordt. In de Amerikaanse gemeenschappen wordt het leiderschap als natuurlijk en noodzakelijk ervaren, sterker nog, het wordt positief gewaardeerd. De leiders zijn hier, of worden gezien als, personen met kwaliteiten die door de gemeenschap hoog worden gewaardeerd, en de leiders worden daarom met groot respect tegemoet getreden. In deze gemeenschappen is er sprake van ongelijkheid in prestige. Dit is niet het gevolg van het feit dat deze personen bestuursposities bekleden; zij kunnen die posities bekleden alleen vanwege hun persoonlijke kwaliteiten, m.a.w. het prestige is niet aan de positie verbonden. De posities als zodanig worden niet hoog gewaardeerd, en er worden geen privileges of materiële voordelen aan ver-

bonden. Onder de heersende gelijkheidsideologie wordt ook geen recht toegekend om die voordelen op grond van persoonlijk prestige toe te eigenen. Men zou in dit verband over de leiders kunnen spreken als werkelijk "eersten onder gelijken".

Er is reeds opgemerkt, dat in de eerste kibbutzim gestreefd werd naar het ontberen van leiderschap. Dit gebeurde zowel op grond van ideologische motieven als op grond van de vrees dat leiderschap altijd corruptie met zich meebrengt. Toen technisch leiderschap onvermijdelijk bleek is dit formeel geaccepteerd en werden posities gecreëerd die officieel leiderschap impliceren. Het wantrouwen tegenover politiek en macht is echter gebleven. De leiders worden alleen gezien als technische specialisten die op grond van hun bekwaamheden de posities bekleden en prestige genieten. Aan leidersfuncties als zodanig wordt geen enkel prestige toegekend. In de kibbutz is de aard van het werk dat men doet bepalend voor de mate van prestige die men geniet, niet het feit dat men deze of gene positie bekleedt.

Nog sterker is de negatieve houding tegenover leiderschap in de communes. Leiding en gezag worden door de kommunards gezien als zaken die fundamenteel in strijd zijn met hetgeen men wenst te bereiken, namelijk zelfstandigheid, vrijheid, individualiteit. Wie gezag accepteert ontkent daarmee zijn verantwoordelijkheid voor zichzelf, laat zijn vrijheid beperken om zelf uit te maken wat men wil om individuele ontplooiing mogelijk te maken. Het wordt gezien als een aantasting van het ego, de individualiteit. Het leven in de kommune is er juist op gericht de leden te bevrijden van het gezag, dat identificatie van het werkelijke ego en de ontmaskering van het "Über-Ich" in de weg staat. Formeel leiderschap zal dan ook nooit in communes erkend worden, ook al zullen in de praktijk sterke persoonlijkheden in de groep als "voortrekkers" fungeren. Leiderschap en gezag worden uitermate negatief gewaardeerd, maar zijn aanwezig in informeel-stimulerende vorm.

Een ander verschil tussen de besproken gemeenschappen bestaat t.a.v. de mate van participatie van de leden in het politieke proces. In de Amerikaanse gemeenschappen is in het algemeen sprake van een zeer geringe participatie: het initiatief berust bij de leiders, terwijl de overige leden de besluiten al dan niet accepteren. De leiders trachten de mening van de meerderheid te peilen alvorens met beslissingen te komen, terwijl die meerderheid een afwachtende houding aanneemt. Pas als blijkt dat de besluiten de wensen van de meerderheid niet weerspreken komt er een proces van reactie op gang, hetgeen in een herziening van de besluiten kan resulteren. In het algemeen worden de besluiten echter "in de geest van de gemeenschap" genomen en dan ook met respect geaccepteerd.

In het "town-meeting"-systeem van de kibbutz bestaan veel grotere mogelijkheden voor de leden om te participeren. Toch blijkt ook hier dat de participatiegeneigdheid betrekkelijk gering is. Spiro merkt op, dat de wekelijkse volksvergaderingen door minder dan vijftig procent van de betrokkenen bezocht worden. Dit zal ten dele veroorzaakt worden door het feit dat veelal technische problemen aan de orde komen, problemen waarvoor zich maar een deel van de kibbutzniks interesseert. Voor een ander deel zal dit het gevolg zijn van het reeds eerder opgemerkte feit, dat veel leden persoonlijke problemen en doelstellingen op de voorgrond stellen, en het verband tussen deze problemen en die van de gemeenschap waarin zij leven niet herkennen. Slechts kwesties die tot "issues" in de gemeenschap worden, zoals discussies over de verruiming van het budget voor de consumptiegoederensector, trekken meer mensen op de vergaderingen. Het is in ieder geval belangrijk te constateren dat in deze gevallen de mogelijkheid bestaat voor iedereen in de gemeenschap om te participeren.

In de communes is de graad van participatie t.o.v. de beide andere typen gemeenschappen veel hoger. Dit is vooral een gevolg van het feit dat

t.g.v. de veel kleinere omvang van dit gemeenschapstype het onderscheid tussen "private problems" en "public issues" wegvalt. De kommune is dan ook niet zo'n "complete" gemeenschap als de Amerikaanse kolonies of de kibbutzim. "Public issues" vallen buiten dit type gemeenschap, maar wel zijn alle problemen die zich aan de groep voordoen voor alle individuen van direct belang, evenals andersom. De kommune is in de huidige situatie veeleer een alternatief voor het gezin dan voor een maatschappelijk stelsel. Ook voor de kommune blijven de "public issues" van de grotere gemeenschap waarvan zij deel uitmaken, bestaan, en kunnen zij zich niet aan die problemen onttrekken. De grote participatie van alle leden der kommune hangt samen met het feit, dat alle problemen binnen de groep of die de groep van buitenaf raken niet ontvlucht kunnen worden zonder het groepsleven direct in gevaar te brengen. In de kleine omvang van de kommune kunnen spanningsrelaties niet genegeerd worden, op straffe van ondermijning van het groepsleven.

Voor wat betreft de stabiliteit van de besproken gemeenschappen kunnen verschillen en overeenkomsten opgemerkt worden. De verschillen hebben betrekking op de mate waarin de gemeenschappen samengebonden worden door een "collectieve overtuiging". In de Amerikaanse gemeenschappen is de rol van de religie, zoals reeds meerdere keren naar voren gebracht, van dominerend belang. Religie is hier de belangrijkste integratieve factor, is de determinerende grens tussen de gemeenschap en de omgeving. De leden worden van dag tot dag d.m.v. gemeenschappelijke diensten, praktijken etc. aan hun gemeenschappelijke aard herinnerd. In dit hoofdstuk is al eerder vermeld op welke andere manieren de religie ook aanknopingspunt is ter versteviging van de gemeenschap en hoe zij een conserverende werking bezit.

In de kibbutz speelt een wereldse ideologie, gericht op de vestiging van een "heilstaat" op aarde, een belangrijke rol bij de integratie van de gemeenschap. Juist echter vanwege het seculiere

karakter van deze band, het wegvallen van "het mysterie" waarvoor de groep zich als geheel geplaatst ziet, de directe toetsingsmogelijkheden van de ideologie aan de praktijk van het leven in de kibbutz, en het geringer aantal aanknopingspunten als in het geval van religie voor "collectieve rituelen" waarin de band bevestigd wordt, maken de ideologie echter tot een minder sterke integratieve factor voor gemeenschapsintegratie.

Het gemis van een gedeelde religie en i.h.a. ook van een gemeenschappelijke ideologie maken de communes veel kwetsbaarder dan de beide andere gemeenschapsvormen. Konflikten op persoonlijk vlak kunnen van doorslaggevende betekenis zijn voor het uittreden uit de kommune. Wat de kommunards bijeen houdt is niets anders dan het feit dat zij in de groep een response vinden voor hun persoonlijke behoeften en problemen, of omdat zij in de groep een goede mogelijkheid zien om zichzelf te ontplooien. Zien zij deze voordelen niet meer, dan is er niets wat hen nog langer in de kommune houdt, noch overwegingen op economisch, noch op politiek, noch op ideëel vlak. Willen communes een grotere mate van stabiliteit bereiken, dan zal het onvermijdelijk zijn dat zij hun leden buiten het persoonlijke vlak kunnen binden, bijvoorbeeld in een zinvolle gemeenschappelijke activiteit.

Wat de stabiliteit in de drie soorten gemeenschappen bevordert, is de behoorlijk sterke sociale contrôle die door de leden van de groep op elkaar wordt uitgeoefend. Afwijkende meningen en unconventionalele handelingen vallen i.h.a. direct op en wekken reacties op uit de groep. Waarschijnlijk is deze factor, gezien het meestal ontbreken van iets als een "geloofsband", in de kommune minder belangrijk dan in beide andere gemeenschapstypen. Dat deze vorm van contrôle in de kommune echter niet geheel wegvalt blijkt uit het ontstaan van een groeps-"Über-Ich" in dit gemeenschapstype, iets waarop al eerder in dit hoofdstuk gewezen is.

De stabiliteit van de besproken gemeenschappen wordt niet alleen bepaald door interne factoren. De relatie tot de omgeving, de reactie van de omgeving op het bestaan van deze gemeenschappen, de praktische mogelijkheden die de omgeving voor hun existentie biedt, evenals de houding die de leden dezer gemeenschappen tegenover de omgeving aannemen, zijn mede van groot belang. Op deze interactieve elementen in de relatie tussen deze gemeenschappen en hun omgeving wordt in het volgende hoofdstuk ingegaan.

POLITIEKE ASPECTEN VAN KLEINE GEMEENSCHAPPEN			
GEM. ASP/	AMERIKAANSE KOLONIES	KIBBUTZIM	KOMMUNES
BESTUUR, LEIDING	autocratisch, dominerende persoonlijkhe- den	technisch, domineren van "vete- ranen"	informeel
PARTICI- PATIE	gering, con- ditionele passiviteit	"town- meeting", mogelijkhe- den niet ten volle benut	groot; di- recte be- trokkenheid bij al het groepsge- beuren
WAARDERING LEIDERSCHAP	positief	wantrouwen	afwijzend, be- klemtonen van indiv. ver- antwoordel.
STABILITEIT	groot, voor- al t.g.v. re- ligie, gem. activiteiten en sterke soc.contrôle, econ. onafh.	groot, door econ. zeker- heid, gem. ideologie, activiteit- en, sterke soc.contrôle, externe bedreiging	zwak, t.g.v. afwez. van "geloofsband", econ. basis, gem. activ. Bevorderd door groeps-"Über- Ich"
KONFLIKTEN	vooral door verzwakken van relig. ondergrond	vooral door verzw. van ideologie en streven naar grotere ontpl.mog.	vooral door persoonlijke factoren en ontstaan van "overgevoelig- heid"
RESPONSIVI- TEIT LEI- DERSCHAP	groot, t.g.v. de geringe afstand tussen de leiders en andere leden; de sterke sociale contrôle strekt zich ook over de leiders uit, die daardoor weinig "vrijheid van handelen" hebben. Door de heersende <u>gelijkheidsideolo- gie</u> kunnen zij zich geen materiële voordelen of privileges toekennen.		

HOOFDSTUK 6 - KLEINE GEMEENSCHAPPEN EN HUN OMGEVING.

In de relatie tussen de kleine gemeenschappen die hier besproken zijn en hun omgeving, spelen vier punten een belangrijke rol. Dat zijn:

1. Het afwijkende normen- en waardenpatroon dat in deze gemeenschappen heerst.
2. Preoccupatie met interne aangelegenheden en i.h.a. een negatieve houding ten aanzien van deelname aan het politieke proces dat zich in de omgeving afspeelt.
3. Het streven naar hervorming van de omgeving langs niet-politieke wegen.
4. De economische positie van de gemeenschappen.

Ad 1 - Het afwijkende normen- en waardenpatroon.

Zoals in hoofdstuk 3 reeds werd aangegeven, vormen de hier besproken gemeenschappen en "uto-pische ideeën" een reactie op de in hun tijd bestaande maatschappelijke orde. De in iedere maatschappelijke orde opgesloten spanningsrelaties zijn voor sommigen aanleiding om te streven naar een systeem waarin de ervaren spanningsrelaties niet zullen optreden.

In de loop der geschiedenis krijgen verschillende soorten spanningsrelaties een ander gewicht. Wanneer religieuze conflicten het leven domineren, worden religieuze motieven de belangrijkste ondergrond voor activiteiten die gericht zijn op de vestiging van een orde waarin deze conflicten opgeheven worden. Als economische onderdrukking, uitbuiting en schrijnende ongelijkheden grote groeperingen tot slavernij en bedelstaf brengen, doen ideeën over een harmonische samenleving, waarin coöperatie concurrentie vervangt en gelijkheid in de plaats komt van uitbuiting, hun intrede, en zetten aan tot activiteiten die de realisering van deze ideeën beogen. Wanneer het individu ten onder dreigt te gaan in bureaucratie, zakelijkheid, vereenzaming en afstomping, zijn er mensen die wijzen op behoeften en mogelijkheden van het individu, en zullen zij trachten een kader te scheppen waarin de verhef-

ving van het individu op de voorgrond staat.

We kunnen stellen, dat de hier besproken gemeenschappen zich afzetten tegen bepaalde aspecten in het hen omringende systeem of in het systeem dat zij ontvlucht zijn, en wel juist die aspecten die de grootste spanningsrelaties oproepen. Hun houding is een negativerende: zij ontkennen de waarde van een systeem waarin deze spanningsrelaties het leven onverdraaglijk maken.

Deze houding kan in het algemeen echter niet ongestraft ingenomen worden. Kritiek op de bestaande orde en de daaraan verbonden heersende normen en waarden zal negatieve reacties oproepen bij die groeperingen die hun belangen verbonden zien aan die bestaande orde. De kracht van de reacties zal afhangen van de mate waarin de bedreiging gevoeld wordt door de heersende groeperingen. Het in paragraaf 2 te bespreken punt houdt meestal in, dat deze bedreiging veelal niet zo groot geacht wordt, althans niet direct. We zien dan ook geen radicale uitroeiing van deze gemeenschappen plaatsvinden. Ze worden tot op zekere hoogte getolereerd, en het zijn vooral andere factoren dan politieke onderdrukking die het einde van deze gemeenschappen veroorzaken.

De "straf" die deze gemeenschappen moeten ondergaan is subtieler, maar daarom niet minder kwetsend. Het is het bestempeld worden tot "outcasts", het als "afwijkend" en daardoor vreemd en minderwaardig beschouwd worden in de heersende publieke opinie. Het effect hiervan zal sterker zijn naarmate het voor de leden van deze gemeenschappen moeilijker is zich aan hun verleden te onttrekken. Het breken met geïnternaliseerde waarden en normen brengt schuldgevoelens met zich mee die onder invloed van een voortdurend negatief reagerende omgeving in leven worden gehouden. Ter compensering van deze gevoelens achten de leden van deze gemeenschappen zich graag superieur aan mensen in hun omgeving of oude omgeving. Deze zelfverheffing moet de langzaam op te bouwen nieuwe

ego-identiteit beschermen. De leden van de gemeenschap verwachten elkaar's steun hierin. Dissidenten onder "dissidente groepen" worden binnen deze groepen daarom fel bestreden, vaak feller dan zij die tot de bestaande orde behoren en boven wie men zich verheven wil achten.

Een ander onderdeel van de "straf" die op het afwijken van het heersende normen- en waardenpatroon staat, is het verlies van faciliteiten, omdat deze voornamelijk gericht zijn op de realisering van doeleinden die aan de bestaande orde inherent zijn. Zo zal het onderwijs niet in overeenstemming zijn met de afwijkende normen en waarden van de kleine gemeenschappen en gaat de tolerantie niet zo ver, dat middelen aan deze gemeenschappen beschikbaar worden gesteld om het onderwijs te organiseren voor hen zelf, naar afwijkende inzichten. Ook in het vinden van een geschikte plaats voor de gemeenschap zal weinig of geen hulp worden geboden en zal eigen inventiviteit een oplossing moeten brengen.

Anderzijds kunnen we in deze gemeenschappen meestal een streven constateren naar autarkie: men wil zelf de faciliteiten voortbrengen die noodzakelijk zijn om in eigen levensonderhoud te voorzien.

Zo niet intentioneel, dan toch in de praktijk, is isolatie heel snel het lot van deze gemeenschappen. Het organiseren van een "alternatieve gemeenschap" roept zoveel problemen op, groter en complexer naarmate deze gemeenschap meer een "totaal leven" mogelijk moet maken, dat de aandacht al gauw op interne aangelegenheden gefixeerd wordt. Bovendien, naarmate het normen- en waardenpatroon méér afwijkt van dat van de omgeving en daarmee ook de negatieve reacties uit de omgeving sterker zijn, wordt isolatie gehanteerd als een wapen om zich te beschermen. Hoe groter de afstand die men bewaart tot de omgeving, hoe geringer de kans is dat die omgeving zich aan het bestaan van de gemeenschap stoort en maatregelen neemt om haar bestaan ongedaan te maken.

Ad 2 - Interne gerichtheid en onverschilligheid
t.a.v. het politieke proces.

Centraal in het denken der filosofen achter de "utopische gemeenschappen" staat het wantrouwen in de politiek. Zij geloven, dat politiek een "sme-
rige zaak" is, corrumpeert, en geen plaats is voor
eerlijke personen die streven naar de realisering
van een rechtvaardige samenleving. Enige uit-
spraken mogen dit illustreren:

"At court you can't keep your opinions to
yourself, or merely connive at other people's
crimes. You have to give open support to deplor-
able policies, and subscribe to utterly
monstrous resolutions. If you can't show
enough enthusiasm for a bad law, you'll
be taken for a spy or even a traitor. Be-
sides, what chance have you got of doing
any good, when you're working with colleagues
like that? You'll never reform them - they're
far more likely to corrupt you, however ad-
mirable a character you are."¹

Aldus Thomas More, die in "Utopia" verkapt kri-
tiek levert op het politieke systeem in zijn tijd
en de activiteiten van koningen, en daarnaast
een rechtvaardige gemeenschap schetst. Ruim 400
jaar later schrijft een andere filosoof van de
kleine gemeenschappen:

"You can't make progress toward the Good Life
by political action! Not under any current
form of government! You must operate upon
another level entirely. What you need is a
sort of Nonpolitical Action Committee: keep
out of politics and away from government
except for practical and temporary purposes.
It's not the place for men of good will or
vision." En:

"All that can ever be done by way of 'improve-
ment' is to wrest power from one group and
transfer it to another. It's never possible
to plan and carry out experiments to in-

investigate the better use of power or how to dispense with it altogether. That would be fatal. Governments must always be right - they can't experiment because they can't admit doubt or question."²

Hoewel deze uitspraken afkomstig zijn van schrijvers die niet zelf betrokken waren bij het opzetten van "alternatieve gemeenschappen", liggen de hier naar voren gebrachte ideeën eveneens ten grondslag aan de filosofie van de stichters der besproken gemeenschappen. Het opbouwen van een geheel nieuwe samenleving buiten de bestaande, wordt gezien als het enige middel, bij het verwerpen van politieke wegen, om het "Goede Leven" te realiseren. Politici, slechts op macht belust, zullen nimmer dat "Goede Leven" kunnen brengen. Het zwaartepunt moet gelegd worden bij eigen activiteit en eigen verantwoordelijkheid om een beter leven te realiseren. Beter "buiten" dan "van onderaf" kan men proberen een maatschappij te creëren die de bestaande vervangt.

Er schuilt optimisme in deze visie, naast cynisme. Het optimisme is gebaseerd op een geloof in eigen kracht en kunnen, een ongebroeid zelfvertrouwen. Een grandioze uitdaging, die van een totale opbouw van een nieuwe samenleving, wordt aangenomen. Dit zou niet mogelijk zijn bij een gebrek aan geloof in eigen kunnen, in zelfvertrouwen en hoop. Passiviteit en berusting, apathie die ieder initiatief tot verbetering van de eigen situatie in de weg staat, verschijnselen die normaliter meerderheden van bevolkingen kenmerken, zijn deze gemeenschapsbouwers onbekend. Daarnaast getuigt hun visie echter ook van cynisme, van wantrouwen tegenover ieder die wèl via het politieke proces het "Goede Leven" tracht te realiseren. Óók revolutionairen, zij die frontaal stelling nemen tegenover de bestaande orde en deze met geweld omver willen werpen, worden ervan verdacht machtswellustelingen te zijn die, zodra zij de macht oververd hebben, allereerst zullen denken aan het consolideren van de eigen positie, desnoods ten

koste van de idealen uit naam waarvan zij de revolutie bedreven.

Zelfvertrouwen en wantrouwen in politiek en politici zijn factoren die idealisten tot gemeenschapsbouwers maken. Zij richten al hun energie op het realiseren van een samenleving waarin hun idealen tot praktijk worden. Het nieuwe model is voor hen veel belangrijker dan het systeem dat zij in de steek laten. Problemen die zich bij de opbouw voordoen, verdringen de problemen in de samenleving waaruit zij gevlucht zijn. Het succes van de nieuwe gemeenschap staat voorop, dan pas worden de relaties met de omgeving weer belangrijk.

Het hier geschetste beeld betreft vooral de bouwers aan de meer "complete" gemeenschappen, de Amerikaanse kolonies en de kibbutzim. De Amerikaanse kolonies zijn het resultaat van het streven van godsdienstige secten, gevlucht voor de onderdrukking vanwege hun ideeën en praktijken. Zij wilden "met rust gelaten worden" en in die rust nieuwe gemeenschappen opbouwen die zouden stoelen op hun religieuze waarden en normen. Zij hadden geen enkele interesse in de politieke processen van de "Nieuwe Wereld", streefden naar zo groot mogelijke onafhankelijkheid en autarkie. Dit heeft hen soms in moeilijkheden gebracht met de Amerikaanse overheid, met name in dienstplichtkwesties. In het algemeen werden zij echter met rust gelaten. Als gevolg van hun isolement, niet alleen fysiek, maar ook in hun religieuze "zuiverheid", bezaten zij weinig mobiliserende kracht om anderen tot verzet op te roepen, en vormden daarom geen politiek gevaar.

Hoewel de kibbutzim zich in theorie niet willen isoleren van de omgeving, is het in de praktijk zo, dat interne problemen het leeuwendeel van hun aandacht vergen. Het streven is er op de eerste plaats op gericht het leven van de bewoners der kibbutz te verheffen. Wantrouwen in politiek en politici heeft ook zijn weerslag op de politieke organisatie van de kibbutz zelf, tot uitdrukking komend in het

lage prestige dat aan politieke ambten verbonden is en de mechanismen die ter contrôle van de bestuurders zijn ingevoerd. De situatie in het Midden-Oosten en het beklemtonen van de verbondenheid door het jood-zijn, zowel door de joden in Israël als door de hen stigmatiserende omgeving, maakt het de kibbutzim echter vrijwel onmogelijk zich van hun omgeving te isoleren. Het is waarschijnlijk deze situatie die de neiging tot het naar binnen gericht zijn ondanks een afwijzen van isolatie, compenseert.

In de kommunes is het de sterke gerichtheid op individuele bevrijding en ontplooiing, tegen de achtergrond van het groepsleven, die vrijwel alle aandacht opeist. Hoewel sommige kommunes politieke kommunes genoemd kunnen worden omdat zij zich keren tegen de bestaande politieke orde en streven naar verandering of omverwerping daarvan, ziet men ook in deze gemeenschappen in de praktijk een preoccupatie met interne en persoonlijke problemen. Dit is heel sterk het geval geweest bij Kommune 2, voortspruitend uit de revolutionaire studentenbeweging in Berlijn, waar de kommune geacht werd een betere achtergrond te zijn voor het individu in zijn strijd tegen het politieke systeem. Het oplossen van persoonlijke problemen en het opheffen van frustraties zou sterkere revolutionairen opleveren. Van begin tot einde dezer kommune hebben de interne, persoonlijke problemen echter het leven gedomineerd en is men aan politieke activiteit niet toegekomen. Om dan nog maar te zwijgen van vele andere soorten kommunes, die iedere politieke interesse missen en "slechts" fungeren als vervangers van de vroegere "Grossfamilien", waarin ieder individu zich eerder prettig en veilig voelt, en waar individuele doeleinden voorop staan, min of meer harmonieus interacterend met die van anderen. Ook bij de kommunes kan men in het algemeen spreken van een zekere mate van isolatie, zo niet sociaal dan wel politiek, en van een wantrouwen in politiek en politici. Vooral omdat kommunes minder "compleet" zijn dan de Amerikaanse gemeenschappen en de kib-

butzim, meestal een economische basis missend en betrekkelijk klein van omvang, zijn zij veel meer dan de andere typen gemeenschappen afhankelijk van de omgeving en daarom ook minder in staat om zich te isoleren.

Ad 3 - Hervorming van de omgeving langs niet-politieke wegen.

Deze kleine gemeenschappen zijn de levende uitdrukking van het cliché: "Verbeter de wereld en begin bij jezelf". In de filosofie die achter deze visie schuilt is verandering van de realiteit niet onmogelijk, op voorwaarde dat het individu zich kan bevrijden van de dwang van zijn omgeving. De realiteit voor het individu is niet de realiteit van een politiek systeem. Politiek is onbeheersbaar of corrumpeert. Maar wat wèl te beïnvloeden of te veranderen is, is de realiteit van de eigen situatie, de eigen levenswijze. Alleen voor déze situatie kan en moet men zelf de grootste verantwoordelijkheid dragen.

De ideologie die aan de hier besproken gemeenschappen, en in het algemeen aan alle "utopische stelsels" ten grondslag ligt, is de rechtvaardiging van de praktijk van isolatie zoals die aan deze gemeenschappen wordt opgedrongen en ook wel door hen wordt gekozen. Isolatie is noodzakelijk om zichzelf en het nageslacht te beschermen tegen "slechte invloeden" van buitenaf, en om het ideaal zonder verstoringen te kunnen realiseren.

Men zou dit tot een egoïstische houding kunnen bestempelen, als een gebrek aan verantwoordelijkheidsbesef voor het ellendige lot van hen die in de verdoemde omgeving achterblijven, ware het niet, dat stichters en bewoners van deze gemeenschappen zich verlaten op andere wegen dan die der politiek om het door hen te realiseren of gerealiseerde ideaal aan anderen over te brengen. Het zijn de wegen van voorbeeld, succes en missie. Men hoopt door het geven van een voorbeeld van een andere levenshouding en -wijze anderen los te weken van vastgeroeste denkpatronen en bewust te

maken van de relativiteit van hun bestaanswijze. Door hard te werken, interne problemen zoveel mogelijk uit de weg te ruimen, en succes te boeken in materieel en immaterieel opzicht, hoopt men te demonstreren dat dit alternatief ook werkelijk realiseerbaar en aantrekkelijk is. En als er door de omgeving niet spontaan voldoende belangstelling voor deze punten wordt getoond, neemt men de taak op zich om zelf aan anderen duidelijk te maken, in woord en geschrift, dat de gekozen weg naar een beter of het "Goede Leven" leidt.

Het is op deze manieren dat Amerikaanse gemeenschappen, kibbutzim en communes hebben getracht of nog trachten zich uit te breiden om uiteindelijk de gehele maatschappij te omvatten. Men vertrouwt erop de "cellen" te vormen van waaruit nieuwe cellen ontstaan, terwijl de oude afsterven, zodat tenslotte een nieuw weefsel het oude zal vervangen. Het is een oriëntatie die uitgaat van de oppervlakkigheid, naast de slechtheid, van het politieke gebeuren, en de condities die aan dat gebeuren ten grondslag worden geacht te liggen, bewerkt. Het is in de eerste plaats een oriëntatie op de individuele mens, op de mens in zijn totale wezen en verantwoordelijkheid, in de hoop daarmee massa's te bekeren. Het is een "techniek" die ook door missionaire religies is en wordt gebruikt.

Het afsterven van de Amerikaanse gemeenschappen, het stagneren van de kibbutzim, en de geringe aandacht van de massa der bevolking in de westerse wereld voor de communes tonen aan, dat deze gemeenschappen niet erg succesvol zijn in het veranderen van de wereld naar hun model. Dit gebrek aan succes is zeker mede toe te schrijven aan de gevolgde praktijken ter beïnvloeding van de omgeving. In het volgende hoofdstuk zullen we de beperkingen hiervan behandelen, in het kader van het aangeven van een aantal belangrijke oorzaken die het falen van deze kleine gemeenschappen kunnen verklaren.

Ad 4 - De economische positie der gemeenschappen.

De kwetsbaarheid van een gemeenschap is groter naarmate zij economisch meer afhankelijk is van haar omgeving. Die gemeenschappen die er naar streven in het klein de structuur van een nieuwe samenleving op te bouwen, ongehinderd door de beperkingen van de oude, zoals de Amerikaanse kolonies en de kibbutzim, proberen dan ook een hoge zelfvoorzieningsgraad te bereiken. In de Amerikaanse gemeenschappen werd deze hoge mate van autarkie inderdaad bereikt. De eigen voedselvoorziening was ruim voldoende, terwijl de ambachten bloeiden. De kwaliteit van de "industrieprodukten" van deze gemeenschappen was veelal zo goed, dat zij gewilde produkten waren in de omgeving. Overigens bestond er vrijwel geen handel met het omringende land. De economische positie van de gemeenschappen die de moeilijke opbouwperiode hadden volbracht was zo sterk, dat aan handel geen enkele behoefte bestond. De leden dezer gemeenschappen genoten in economisch opzicht volkomen zekerheid.

Welvaart is echter een relatief begrip: wat deze Amerikanen als rijkdom zagen, zouden wij nu misschien als armoede beschouwen. De vele moderne industrieprodukten waarover wij nu kunnen beschikken, al of niet aan werkelijke behoeften tegemoetkomend, moesten zij missen. Maar zelfs in hun tijd benutten deze gemeenschappen niet alle mogelijkheden: zij legden zich, onder invloed van een ascetische levenshouding, beperkingen op en lieten zich niet in met de "verspillingen" die in hun ogen in het zich industrialiserende Amerika gedaan werden. Materiële produktie was voor hen slechts een middel, een middel tot geestelijke verheffing. Stijging van de materiële welvaart vormde geenszins een doel op zich.

Ook de kibbutzim weten hun leden economische zekerheid te bieden, ook al is de zelfvoorzieningsgraad per kibbutz lager dan in het geval der Amerikaanse kolonies en wordt er veel meer onderling, en met de omgeving, gehandeld. Ook hier beperkt

een ascetische levenshouding de vraag naar goederen, ook al kunnen we, het is reeds eerder opgemerkt, steeds meer eisen horen tot wat meer "luxe". Een gevolg hiervan zal zijn, dat nog meer economische relaties met de omgeving aangeknoopt worden, omdat het produktieapparaat der kibbutzim niet op de produktie van deze "luxe" goederen is ingesteld. Toch hebben de kibbutzim wat dit betreft meer mogelijkheden dan de Amerikaanse gemeenschappen. Hun onderlinge banden zijn namelijk veel sterker, hetgeen ook het opbouwen van een sterke collectieve economische positie mogelijk maakt, bijvoorbeeld door participatie in de Israëlische industrie, zoals dat ook door de Israëlische vakbeweging, de "Histadrut", gedaan wordt.

De kommunes bezitten een veel zwakkere economische basis dan de Amerikaanse gemeenschappen en de kibbutzim. Er zijn landbouw-kommunes die naar een vrij grote mate van zelfstandigheid in de voedselvoorziening neigen, maar in het algemeen zijn de kommunes aangewezen op interactie met de omgeving om in hun levensonderhoud te kunnen voorzien. Ook als men in de kommune collectief werkzaamheden ontplooit, bijvoorbeeld tijdschriften en brochures uitgeeft, blijft de economische positie onzeker, omdat de afzet niet gegarandeerd is en de afhankelijkheid van sympathiserende en welwillende buitenstaanders groot is. Kommunards zijn ook vaak gedwongen om een baantje buiten de kommune te zoeken om in het levensonderhoud te kunnen voorzien.

Nu is de kommune minder een micro-model voor een nieuwe samenleving dan de Amerikaanse gemeenschappen of de kibbutzim. Haar doelstellingen liggen veel meer op het niveau van het individu, op het gebied van individuele bevrijding en ontplooiing. Deze dingen worden vooral in niet-materiële termen opgevat, en men streeft veelal naar direkte oplossingen en resultaten. Ik heb de indruk, dat daardoor economische aspecten van minder belang worden geacht, temeer als dit zoeken naar individuele bevrijding en ontplooiing gecombineerd wordt met een anti-consumptiementaliteit. Materiële problemen

gaan echter ook aan de communes niet voorbij, en ik geloof dat zij zeker in collectief verband naar oplossingen moeten streven om een sterkere economische positie op te bouwen, daardoor hun kwetsbaarheid voor invloeden uit de omgeving vermindere- rend en hun zelfstandigheid vergrotend.

In dit hoofdstuk zijn vier aspecten van de relaties tussen de hier behandelde gemeenschappen en hun omgeving besproken. Zoals bemerkt zal zijn, geven deze relaties mede de mogelijkheden en onmogelijkheden van deze gemeenschappen aan om zich van voortbestaan te verzekeren en eventueel uit te groeien in de omgeving. Maar ook in de vorige hoofdstukken zijn dingen maar voren gebracht die deze mogelijkheden en onmogelijkheden, maar dan vooral vanuit de interne organisatie en processen, mede beïnvloeden. In het volgende hoofdstuk zal ik proberen het een en ander te integreren, de oorzaken van falen en slagen van deze gemeenschappen aan te geven, en tenslotte de vraag trachten te beantwoorden wat voor kansen kleine gemeenschappen in onze huidige maatschappij bezitten.

HOOFDSTUK 7 - DE KANSEN OP SUCCES.

In dit hoofdstuk zullen we proberen een overzicht te geven van de belangrijkste factoren die een rol spelen bij het falen en slagen van de besproken kleine gemeenschappen. Ook zal getracht worden na te gaan wat de kansen op succes voor een kleine gemeenschap van enigerlei aard in de modern-industriële maatschappij zijn.

1. Falen en slagen van kleine gemeenschappen.

We zullen een aantal factoren noemen die in dit verband van belang zijn. De volgorde waarin ze genoemd worden geeft niet de mate van belangrijkheid weer. Voor de besproken kleine gemeenschappen bezitten deze factoren verschillend gewicht, samenhangend met de tijd en omgeving waarin zij zich bevinden.

Factoren die een rol spelen bij het falen of stagneren van de besproken gemeenschappen zijn:

1. De conceptie die aanwezig is over de mens, zijn behoeften en mogelijkheden. Soms wordt er uitgegaan van een mensopvatting die bevrediging van fundamentele behoeften in de weg staat of ten dele toestaat. Meestal wordt een ervaren spanningsrelatie opgeheven, maar in het streven naar die opheffing worden opvattingen en middelen gehanteerd die nieuwe spanningsrelaties oproepen. Uit de initiële spanningsrelatie(s) wordt een ideaal afgeleid dat wordt tot een model waarin mensen geperst worden. Daardoor staat niet de mens centraal, maar een star model dat in het belang van de mens wordt geacht. Zo trachtte men in de Amerikaanse kolonies de mens te passen in een model dat godsdienstige zuiverheid en verheffing garandeerde en optimale zingeving nabij kwam, maar tegelijkertijd de sexuele behoefte onderdrukte en ook de ontplooiingsmogelijkheden sterk beperkte. Dit laatste vooral komt ook voor in de Israëliëse kibbutzim, waar de mens moet passen in een model van een ideale, wereldse heilstaat, waarin een harmonieus groepsleven centraal staat.

2. Interne konflikten en spanningen. Deze zijn voor een deel te herleiden tot de onder 1. genoemde factor, maar ook aan de "import" van heterogeniteit in de sociale samenstelling van de leden der gemeenschap, waardoor een gemeenschappelijke band minder stevig is of zelfs ideologische tegenstellingen binnen de gemeenschap aanwezig zijn. Wanneer een gedeeld, onbetwistbaar "geloof", religieus of anderszins, ontbreekt, worden "praktische" of persoonlijke zaken snel aanleiding tot allerlei konflikten. Dit temeer indien het toetreden tot de gemeenschap een breuk betekent met heersende normen en waarden die geïnternaliseerd zijn, waardoor onzekerheid en schuldgevoelens ontstaan. In de Amerikaanse kolonies en in de communes is het belang van een "geloofsband" voor de integratie van de gemeenschap het meest duidelijk naar voren gekomen.
3. Het ontbreken van een goede economische basis. Vele pogingen tot het vestigen van kolonies in Amerika zijn mislukt omdat deze basis niet bereikt werd. Dat de mens "bij brood alleen" niet leeft wordt waarschijnlijk pas duidelijk als hij brood heeft. Die gemeenschappen welke min of meer onafhankelijk van de omgeving een nieuwe samenleving willen opbouwen, zullen de primaire fysiologische behoeften en bescherming tegen gevaren uit de omgeving op het eerste plan zetten. Of zij slagen hangt niet alleen af van de mogelijkheden die de omgeving biedt, maar evenzeer van de capaciteiten der gemeenschapsleden. De pogingen in Amerika die faalden, werden meestal ondernomen door weinig praktisch ingestelde personen, idealisten en intellectuelen die neerkeken op fysieke arbeid of daartoe onbekwaam waren: "ontwikkeld", maar "ongeschoold". Collectieve, ook economische, activiteit kan ook de integratie tussen de leden van een gemeenschap bevorderen. Dit is vooral van belang als de gemeenschapsband op andere gronden niet zo sterk is. Gelijke ervaringen zijn dan een substituumiddel om verbondenheid te creëren.

4. Het isolationisme. Dit isolationisme houdt in het negeren van de politieke realiteit, een realiteit die niettemin de mogelijkheden van voortbestaan en uitgroeien van deze gemeenschappen sterk beïnvloedt. Men kan een vraagteken zetten achter de effectiviteit van de "missionaire" middelen die deze gemeenschappen gebruiken om zich uit te breiden. Wereldreligies hebben hun status niet alleen te danken aan hun missionaire kracht, de mate waarin zij mij mensen "aansloegen", een snaar raakten, maar evenzeer aan de inschakeling van macht en geweld. Waar religies hun aanhang zagen groeien, werden zij geadopteerd als staatsgodsdiensten, door kerkelijke leiders geïnstigeerd of door wereldlijke leiders gehanteerd, en verder met macht en geweld verbreid, nationaal en internationaal. Dat dit spanningen heeft veroorzaakt tussen kerk en staat en in veel gevallen de integriteit van de religie en de religieuze leiders heeft aangetast, valt niet te ontkennen, maar het is wèl een factor geweest bij het uitgroeien van secten tot nationale en internationale geloofsgemeenschappen. Het "zuiver" willen blijven, niet besmet willen worden door de omgeving, en het hartgrondig wantrouwen in politiek en politici, staat bij deze gemeenschappen een uitgroeien naar dezelfde status als de grote godsdiensten in de weg.

De a-politieke houding betekent niet alleen, dat deze gemeenschappen geen middelen gebruiken om uit te groeien, maar ook, dat zij veelal middelen moeten ontberen die hun voortbestaan mede beïnvloeden. Dit geldt met name voor de communes, die door het gebrek aan politieke bundeling geen invloed kunnen uitoefenen over de toewijzing van faciliteiten die voor de realisering van hun doelstellingen van groot belang zijn, met name op het terrein van onderdak, maar ook dat van onderwijs.

Gegeven het feit, dat kleine gemeenschappen

voortkomen uit een omgeving waartegenover zij kritisch staan, en waarvan zij afwijken in normen en waarden, is het voor hen van belang, zolang zij zich niet volledig los kunnen maken van die omgeving en zich aan de invloeden ervan kunnen onttrekken, om invloed uit te oefenen op het heersende normen- en waardenpatroon teneinde de druk van buitenaf te verminderen. Ook invloed in het politieke systeem is daarbij van groot belang, al was het alleen maar om represailles die tegen hen gericht zijn op grond van hun "afwijken" te kunnen verhinderen.

Tenslotte kunnen we nog twee factoren noemen die ook tot het falen van deze gemeenschappen bijdragen, maar, veel moeilijker dan de andere factoren, door deze gemeenschappen beïnvloed kunnen worden, uitgaande van hun doestellingen. Deze factoren zijn:

5. Het gevaar van de gelijkheidsgedachte van deze gemeenschappen voor de leiders van het omringende politieke systeem. We hebben gezien, dat leiderschap ook in deze gemeenschappen bestaat, maar dat het, mede ten gevolge van de heersende gelijkheidsideologie in alle besproken gemeenschappen, geen consequenties heeft in de vorm van privileges of materiële voordelen. Bovendien moet het zich bewegen binnen het normen- en waardenpatroon van de kleine gemeenschap, **met** als gevolg minder vrijheid van handelen voor de leiders en direct gevaar voor hun positie als zij buiten dit patroon treden. Dit type leiderschap, geënt op de gelijkheidsgedachte, wijkt fundamenteel af van het type leiderschap dat bestaat in die gemeenschappen waaruit deze kleine gemeenschappen voortkomen. In die grotere gemeenschappen zijn leiders niet "eersten onder gelijken", maar "meer gelijk dan anderen", zijn **aan** hun posities privileges en materiële voordelen verbonden, en bezitten zij een grotere "vrijheid van handelen", gegeven de minder directe contrôle, om te doen wat zij willen, ook al gaat dat in tegen de wil van een groot deel der leden

van de gemeenschap waarvan zij leider zijn.

De verschillen in opvattingen en praktijken t.a.v. het leiderschap tussen deze kleine gemeenschappen en het hen omringende systeem kunnen resulteren in repressie van de kleine gemeenschappen, gegeven de ongelijkheid in machtsverhoudingen, zodra deze gemeenschappen streven naar verbreiding van hun opvattingen in deze. Dat deze repressie geen scherpe vormen aanneemt, maar eerder bestaat in het onthouden van faciliteiten en discriminerende wetgeving, vloeit voort uit de reeds besproken instelling van deze gemeenschappen, hun isolatie en oriëntatie op interne problemen, waardoor zij door leiders van het omringende systeem als een te verwaarlozen gevaar beschouwd worden.

6. Ontwikkelingen in de omgeving. Een zeer belangrijke factor die het uiteenvallen of stagneren van deze kleine gemeenschappen mede verklaart, is het feit, dat hun bestaansgrond door ontwikkelingen in de omgeving ondergraven kan worden. Als een uiting van dominerende spanningsrelaties in een maatschappij in een bepaalde periode staan deze gemeenschappen niet alleen. Zij vormen één van de vele mogelijk denkbare reactievormen op de spanningsrelaties, en wel een reactie die betrekkelijk geïsoleerd staat van andere reacties. Deze andere reacties op de dominerende spanningsrelaties kunnen, in hun totaliteit, een ontwikkeling in de omgeving ten gevolge hebben die in de richting gaat van een vermindering of opheffing van de spanningsrelaties. Zo is uit de strijd voor godsdienstvrijheid en de op emancipatie van godsdienstige gemeenschappen gerichte stromingen een klimaat gegroeid waarin godsdienstvrijheid een realiteit is. Tevens is het belang van godsdienstige tegenstellingen, o.i.v. het proces van industrialisatie, afgenomen en heeft er ook secularisatie plaatsgevonden. Door deze processen is de bestaansgrond van de Amerikaanse kolonies, godsdienstige vrijheid, zuiverheid en toewijding, ondergraven, droogde de stroom van nieuwe leden op, en kwam aan deze gemeenschappen langzaam maar zeker een eind.

Zo heeft ook het terugdringen van schrijnende ongelijkheid en openlijke uitbuiting, o.i.v. de activiteiten van vakbonden, de **acties** van arbeiderspartijen, en de ontwikkelde technieken ter beheersing van de economie en het voorkomen van crises die massa's aan de rand van het bestaansminimum brengen, naast een stijgend welvaartsniveau in het algemeen, die spanningen verminderd welke een aanleiding vormden tot het ontstaan van de kibbutzim. Ook al heeft deze ontwikkeling niet geresulteerd in een vermindering van de ongelijkheden in politieke en economische macht, en zijn de verschillen in welvaart niet minder groot geworden, tóch heeft zij tot gevolg gehad dat spanningen als gevolg van ongelijkheid en concurrentie als minder groot ervaren worden, terwijl nieuwe spanningsrelaties, die eerder te maken hebben met de aanwezigheid dan de afwezigheid van materiële welvaart, hun intrede doen. Maar op de opheffing van deze nieuwe spanningsrelaties zijn de kibbutzim niet of vrijwel niet ingesteld, waardoor de groei in hun ledental stagneert.

In de modern-industriële maatschappij zijn het de communes die als kleine gemeenschappen de in deze maatschappij als primair ervaren spanningen, die te maken hebben met het verlies van identiteit, verbondenheid en zingeving, trachten op te heffen. Het is echter niet ondenkbaar, dat andere reactievormen op deze spanningsrelaties, zeker die welke economische en politieke consequenties bezitten, in het totale verband van een samenleving meer effect zullen resulteren in de vermindering of opheffing van deze spanningsrelaties. Hierbij kan vooral gedacht worden aan het streven naar reorganisatie binnen bedrijven teneinde alle werknemers daarin plezieriger te laten werken, het streven naar decentralisatie van besluitvorming en "inspraak" teneinde de positie en betekenis van het individu te verheffen, vermindering van de werktijd en het zoeken naar "zinnvolle vrijetijdsbesteding", alsmede het experimenteren met nieuwe woonvormen waarmee de isolatie van het individu

of van het gezin doorbroken kan worden. Het directe verband tussen deze andere reactievormen dan de kommune en de "politieke en economische realiteit", maakt deze tot aantrekkelijker middelen ter opheffing van ervaren spanningen dan de kommune, zeker naarmate deze meer naar binnen georiënteerd is en weinig externe effecten heeft. Als "eilandjes", betrekkelijk geïsoleerde verschijnselen, kunnen communes, door de ontwikkelingen in de omgeving evenzeer hun aantrekkingskracht verliezen en stagneren, zoals de Amerikaanse kolonies en de kibbutzim.

Ondanks deze zes factoren die belangrijk zijn voor het verklaren van het verval en stagneren van de besproken Amerikaanse kolonies, de kibbutzim en de communes, hebben deze kleine gemeenschappen zich lange tijd kunnen standhouden en/of bestaan nog. Er zijn Amerikaanse kolonies die meer dan 150 jaar bestaan hebben, terwijl de kibbutzim, ondanks de stagnatie, nog niet direct op het punt van verdwijnen staan. De communes daarentegen bezitten, hoewel niet als verschijnsel, maar wel afzonderlijk, in het algemeen een veel geringere continuïteit.

Waardoor is de stabiliteit, en daarmee continuïteit, van de besproken kleine gemeenschappen beïnvloed? We zullen hier een aantal factoren noemen, die al eerder, expliciet of impliciet, naar voren zijn gebracht. Het zijn:

1. Een goede economische basis, d.w.z. een niveau van ontwikkeling dat tot op grote hoogte de bevrediging der materiële behoeften van de leden der gemeenschap garandeert. Dit betekent, dat de gemeenschap naar een hoge zelfvoorzieningsgraad neigt. Hierdoor wordt een gevoel van zekerheid in het leven geroepen. Als afgeleide factoren voor een goede economische basis zou men verder kunnen noemen: de aanwezigheid van competent economisch en organisatorisch leiderschap, naast bereidheid en praktisch kunnen, samenhangend met de sociale samenstelling van de gemeenschap, om die economische basis te reali-

seren en in stand te houden. Deze condities waren vooral bij de Amerikaanse kolonies en de kibbutzim aanwezig, veel minder bij de communes.

2. Het bestaan van een "geloofsband" tussen de leden van de kleine gemeenschap, van religieuze of ideologische oorsprong. Het bestaan van een dergelijke band blijkt mede afhankelijk te zijn van de sociale samenstelling van de gemeenschap, in die zin, dat sociale homogeniteit gemakkelijker tot het bestaan van een gemeenschappelijke overtuiging leidt. Op basis van deze "geloofsband" kunnen "zinvolle" activiteiten ondernomen worden, welke op zich weer de verbondenheid van de leden van de groep aan elkaar versterkt. Ook in deze tonen de communes zich zwakker dan de Amerikaanse gemeenschappen en de kibbutzim: de individuele oriëntatie met de groep als achtergrond betekent nog niet de aanwezigheid van een hechte groepsband, terwijl heel vaak geen gemeenschappelijke activiteiten ontplooid worden die de integratie van de groep tegenover de buitenwereld bevorderen.
3. Een niet-revolutionaire instelling tegenover de omgeving. De al of niet bewuste tendens tot isolatie schept een afstand tussen deze gemeenschappen en hun omgeving, waardoor in de omgeving, en met name bij de leiders van het omringende politieke systeem, geen vrees ontstaat voor een bedreiging van eigen normen en waarden, en positie. Hierdoor wordt de kans geringer, dat de omgeving zal overgaan tot stappen welke duidelijk gericht zijn op het elimineren van de "afwijkende" kleine gemeenschap. Zoals reeds eerder beschreven is, belemmert deze isolatie echter ook de kansen tot het uitgroeien van deze gemeenschappen. Naarmate méér aan de andere voorwaarden voor stabiliteit wordt tegemoet gekomen, kan de kleine gemeenschap juist door isolatie haar voortbestaan reken, zonder uit te groeien.
4. De heersende gelijkheidsideologie. Deze is een van de voorwaarden voor het voorkomen van ongelijke materiële en immateriële omstandigheden voor

verschillende leden van de gemeenschap. Een ideologie welke ongelijkheid in principe goedkeurt, biedt grote kansen voor het ontstaan van dermate grote ongelijkheden, dat spanningsrelaties worden opgeroepen welke het voortbestaan van de gemeenschap bedreigen. De erkenning van het recht van alle leden van een gemeenschap op gelijke kansen om behoeften te bevredigen en zich te ontplooien is een beginvoorwaarde voor het voorkomen van dergelijke spanningen. Dit recht op gelijkheid wordt in alle drie soorten besproken gemeenschappen erkend, met dien verstande, dat het in de Amerikaanse gemeenschappen en kibbutzim nogal eens zodanig wordt geïnterpreteerd, dat uniformiteit van de leden vereist wordt, hetgeen nieuwe spanningen oproept.

5. De sterke sociale contrôle. Deze is niet alleen van belang voor het stabiliseren van het normen- en waardenpatroon, omdat "afwijkingen" vrijwel direct worden opgemerkt en "geëlimineerd", ofwel door sanctionering ("mutual criticism"), ofwel door het totaal verwijderen van de opposanten uit de gemeenschap, maar ook voor het realiseren van de gelijkheidsideologie. De leiders van de gemeenschap, formeel of informeel, kunnen zich ook niet aan de sterke sociale contrôle onttrekken. Onder de directe "zichtbaarheid" van hun gedrag en het gemak waarmee zij bereikt kunnen worden, worden zij als "vooraanstaanden" nog eerder "gecontroleerd" dan anderen, waardoor zij zelf de heersende normen en waarden, waaronder gelijkheid, strikt moeten naleven, op straffe van het verlies van hun positie bij overtreding. Zij kunnen zichzelf daarom geen materiële voordelen of privileges toekennen. Juist in een systeem waar gelijkheid als waarde is opgenomen, zal het bestaan van ongelijkheden spanningen oproepen. De sterke sociale contrôle die zich ook over de leiders van de besproken gemeenschappen uitstrekt, functioneert als aanvullende voorwaarde voor het realiseren van gelijkheid, waardoor de kans op het ontstaan van gevoelens van absolute

of relatieve deprivatie, en de daarmee opgeroepen spanningen, afneemt. Gegeven het heersende normen- en waardenpatroon betekent de directe "toegankelijkheid" tot de leiders dan ook een grotere kans op responsief leiderschap, leiderschap in overeenstemming met de wensen van de groep.

Met alle genoemde factoren, zowel die welke het falen als die welke de stabiliteit van de besproken kleine gemeenschappen beïnvloeden, kunnen we waarschijnlijk het wel en wee van deze gemeenschappen wat beter begrijpen. Ons doel ligt echter verder. We willen weten of een kleine gemeenschap in enigerlei vorm een uitweg kan bieden voor de spanningen waaraan mensen bij het leven in de modern-industriële maatschappij onderworpen zijn. En dit niet alleen. We schetsten in hoofdstuk 2 de mogelijke ontwikkeling van de modern-industriële maatschappij naar een soort "Brave New World", en we vroegen ons af of het stichten van kleine gemeenschappen een alternatief voor deze ontwikkeling zou kunnen bieden. In de tweede paragraaf van dit hoofdstuk zullen we deze vraag behandelen. Omdat de kommune als realiteit in de modern-industriële maatschappij aanwezig is, zullen we bij de beantwoording van van de gestelde vraag de kommune als uitgangspunt nemen, waarbij we ons echter mogelijke ontwikkelingen van dit kleine gemeenschapstype zullen voorstellen.

2. De kommune als reddingboot?

We hebben in hoofdstuk 3 gezien, dat de kommune een reactie vormt op de vele spanningen waaraan het individu in de modern-industriële maatschappij onderhevig is, en die hem "verloren" doen zijn: zijn werkelijke identiteit blijft hem onbekend, hij weet niet aan wie of wat hij verbonden is en verliest de "zin" van zijn bestaan ("existentieel vacuüm"). Zijn leefklimaat wordt gekenmerkt door: massa's, bureacratisering, verzakelijking, vereenzaming, ééndimensionaliteit, afstomping, passiviteit, neurosen, zinledigheid, verslaving aan drugs

en medicijnen, toenemende criminaliteit, milieu-verontreiniging en verkeerschaos, om maar enkele elementen uit het leven in dit maatschappij-type te noemen. Daardoor wordt de bevrediging van vele fundamentele behoeften van de mens bedreigd.

In hoofdstuk 4 hebben we geprobeerd te schetsen in welke mate de kommune aan de fundamentele behoeften van de mens tegemoet komt. We kunnen constateren, dat in de kommunes concurrentie vervangen is door solidariteit en affectie, dat er pogingen worden ondernomen om de eenzaamheid te doorbreken door te trachten maskers af te leggen, de onderlinge communicatie te verbeteren en meer begrip van elkaar te krijgen. Tevens wordt in de kommune de waarde van het individu beklemtoond, en wordt ernaar gestreefd al die barrières, complexen en frustraties weg te nemen die zijn volledige ontplooiing in de weg staan. Maar anderzijds hebben we vastgesteld, dat de kommunard niet uit zijn onzekerheid verlost is, dat hij zijn identiteit eerder zoekt dan gevonden heeft, dat verbondenheid met anderen en zingeving binnen de kommune moeilijk gerealiseerd worden bij het ontbreken van een gemeenschappelijke ideologie en van gemeenschappelijke activiteit. En ook al zijn kommunards tevreden met een "eenvoudig leven", toch kunnen zij zich niet onafhankelijk van de economische realiteit opstellen, en zijn zij, ter tegemoetkoming aan de eisen der eerste levensbehoeften en om een basis te leggen voor hun ontplooiing, afhankelijk van participatie in het omringende economische systeem of van transacties daarmee. Zolang kommunes gedwongen zijn in het omringende economische systeem deel te nemen, m.a.w. economisch afhankelijk zijn, zullen hun leden de spanningsrelaties die in dit systeem bestaan en de gevolgen ervan blijven ervaren: zij kunnen zich niet volledig onttrekken aan kwetsbaarheid, zakelijkheid, zinloos ervaren werk, lange werkdagen, dienstbaarheid en onmondigheid t.a.v. de heersende economische principes als winst- of produktiemaximalisatie, het vergroten van het marktaandeel en het efficiënt produceren. Ook

kunnen zij zich niet, zeker in Nederland, onttrekken aan de massa's, milieuverontreiniging en verkeerschaos. Tevens bezitten zij, bij afwezigheid van een organisatie die de krachten bundelt en een primaire gerichtheid op interne problemen, geen invloed op de besluitvorming in het ook hen beheersende politieke systeem, en missen zij de kracht om zich politiek onafhankelijk te maken teneinde de eigen waarden beter te kunnen realiseren. In het geheel dat de levens- en ont-plooiingskansen van mensen bepaalt, is de kommune even machteloos als het individu.

Kommunes in deze vorm verzachten slechts de gevolgen van de organisatie van en processen in de modern-industriële maatschappij. In een "onvolledige vlucht" proberen zij zich te beschermen tegen de hardheid, zakelijkheid, eenzaamheid, zinloosheid en machteloosheid waaraan individuen in deze maatschappij onderworpen zijn. Zij laten de bronnen van de spanningen onaangetast en blijven voor een belangrijk deel die spanningen ervaren, afhankelijk als zij zijn van hun omgeving. Het leven in deze gemeenschappen krijgt daardoor een tweeslachtig karakter: men streeft naar het opheffen van spanningen, maar mist de instelling en middelen om ze op te heffen of volledig te ontvluchten. De kommunes bieden hun leden niet de mogelijkheden om, door voor het leven in hun gemeenschappen te kiezen, een "totaal ander leven" te leiden, zoals in de Amerikaanse gemeenschappen het geval was en tot op zekere hoogte ook in de kibbutzim het geval is. Zij ontberen vooral de economische en politieke structuren en processen die hun afwijkende normen- en waardenstelsel ondersteunen moeten. Zij kunnen daardoor niet hetzelfde evenwicht tussen de verschillende aspecten van het leven en een "totale transformatie" realiseren als de laatstgenoemde typen gemeenschappen, en zijn daarom ook minder stabiel dan deze. Onzekerheid over "het betere leven" in de kommune, gebondenheid aan het omringende systeem en de tweeslachtigheid van de kommune, maken deze gemeenschap voor

velen weinig aantrekkelijk, en een avontuur voor hen die "nog niet gebonden zijn" en "weinig te verliezen" hebben.

De Amerikaanse kolonies en de Israëliische kibbutzim waren uitingsvormen van reacties op ervaren spanningsrelaties, die in deze gemeenschappen, als alternatieven voor de maatschappij waaruit zij voortkwamen, opgeheven werden. De stabiele Amerikaanse gemeenschappen en de kibbutzim hebben stabiliteit kunnen verwerven door een "totale", sociale, economische en politieke, aanpassing van structuren en processen aan de gestelde waarden. Dit "evenwicht" was de consequentie van het primair stellen van bepaalde waarden en/of behoeften, primair geworden door de mate waarin zij genegeerd of met voeten getreden waren. Ondanks dit "evenwicht" zijn de Amerikaanse kolonies tóch ten gronde gegaan en stagneren de kibbutzim. Voor een belangrijk deel is dit, zoals eerder beschreven in dit hoofdstuk, toe te schrijven aan ontwikkelingen in de omgeving, verbonden met de geringe invloed die zij daarop konden uitoefenen, alsook aan de "enge" oriëntatie op enige "primaire" waarden en/of behoeften, waardoor andere behoeften en ontplooiingsmogelijkheden in de verdrukking kwamen, nieuwe spanningen oproepend.

Hoewel "evenwicht", de aanpassing van de verschillende sferen van het leven aan elkaar na verandering in één ervan, door de ervaringen van de Amerikaanse kolonies en de Israëliische kibbutzim, geen voldoende voorwaarde lijkt te zijn voor het voortbestaan van de gemeenschap, is het wel een noodzakelijke voorwaarde voor het realiseren van de primaire waarden van de gemeenschap. De realisering van deze waarden zal niet kunnen plaatsvinden in een situatie waarin het gedrag door "onaangepaste structuren en processen" voortdurend wordt afgeleid van deze waarden, of zelfs dwingt tot het tegenwerken van hun realisering. De communes zullen niet kunnen slagen in hun doelstelling de "bevrijding en ontplooiing van het individu" te realiseren, zolang politieke, econo-

mische en sociale factoren aanwezig blijven die in fundamenteel contrast staan tot deze waarden. Het gevaar dat de kommunes bedreigt is een "enge" oriëntatie in tweeledige zin: niet alleen in de betekenis van het primair stellen van waarden als "bevrijding" en "ontplooïing" ten koste van het tegemoetkomen aan bepaalde fundamentele behoeften, maar ook al in de zin van het negeren van structurele, "totale" aanpassingen aan deze waarden.

Het negeren van deze aanpassingen houdt niet alleen in, dat de kommunes geen activiteiten verrichten om zich minder kwetsbaar, minder afhankelijk van de omgeving, te maken, maar óók, dat zelfs de visie ontbreekt op de aanpassingen die daarvoor noodzakelijk zouden zijn. In de litteratuur over kommunes wordt vrijwel geen woord gezegd over de economische mogelijkheden en politieke organisatie van kommunes. Wáár kommunes economisch bezig zijn of politiek bedrijven geschiedt dit niet op basis van een theorie over het uitbouwen van kommunes teneinde de maatschappelijke organisatie op hun waarden af te stemmen, of door een model voor "totale verandering" te bieden, maar incidenteel, vrijblijvend en geïsoleerd. Iedere kommune die deze activiteiten bedrijft heeft daarmee voornamelijk de eigen situatie op een bepaald moment voor ogen. Bundeling van economische en politieke activiteiten door kommunes vindt niet plaats.

Op grond van de constatering van bovengenoemde feiten, kunnen we zeggen dat kommunes in de huidige opzet zich niet kunnen onttrekken aan alle spanningen die zich in de modern-industriële maatschappij voordoen, en ook geen weg bieden naar een ingrijpende verandering van die maatschappij. Zij zijn veel eerder alternatieven voor het gezin, kunnen in veel gevallen waarschijnlijk beter dan het gezin de effecten van de spanningsrelaties in deze maatschappij verzachten, hoewel altijd slechts ten dele, voortvloeiende uit de afhankelijkheidsrelatie die tot de omgeving blijft bestaan, een onvolledige isolatie, en het niet in staat zijn om de bronnen van de spanningen te elimineren. In deze opzet is

de kommune misschien een reddingboot voor weinigen, maar dan wel een lekke.

Zouden kommunes echter in een gewijzigde opzet tóch niet, zoals de Amerikaanse kolonies en de kibbutzim, een "totaal ander leven" voor hun leden kunnen betekenen? Zouden zij geen visie kunnen ontwikkelen, aansluitend op de bestaande realiteit, om zich uit te bouwen tot een werkelijk alternatief voor de modern-industriële maatschappij en het toekomstbeeld dat deze in zich draagt? Kunnen kommunes onafhankelijke economische en politieke strcuturen opbouwen die voor de realisering van hun doeleinden vereist zijn?

In het Kommuneboek schetst een kommunard een ontwikkeling van de kommunes in dertien stadia:

"Voor mijn plezier zet ik eens achter elkaar:

1. Over kommune-idee wordt gediscussieerd.
2. Met de kommune-idee wordt geëksperimenteerd.
3. Afwachtende, tamelijk chaotische fase.
4. Er ontstaan absolute kommunes (het eigendomsrecht valt weg).
5. Er ontstaan producerende kommunes.
6. Ze krijgen last met de maatschappij.
7. De problemen worden overwonnen. Chaotische periode.
8. Er zijn nu zoveel soorten kommunes dat ze allemaal samen gezien kunnen worden als zichzelf bedruipend. Vanuit het gezichtspunt van de staat in de kommune een 'staat in de staat' geworden en van nu af aan is er een open strijd die pas eindigt als er alleen nog maar kommunes zijn.
9. Een fase van omvattende koördinering.
10. De eerste volautomatische kommune-fabriek wordt opgericht. Deze fabriek bestaat louter uit machines die de produktie overnemen.
11. Er zijn voldoende automatische kommune-fabrieken om in de onmiddellijke behoefte van de kommunes te voorzien.

12. De kommunes kunnen vrij de taken die ze wensen door de machines laten verrichten.
13. De mens heeft zijn vrijheid gekregen van het materiële en kan vrij rondgaan zonder van alles te moeten. Hij zal bevrijd zijn van duizendtallen jaren slavernij."¹

Dit is een van de zeldzame bespiegelingen vanuit kommunesferen over de mogelijke of wenselijke ontwikkeling van de kommunes. Het feit, dat deze kommunard deze zaken eens "voor zijn plezier" op een rijtje heeft gezet, is veelzeggend: het getuigt meer van dagdromerij dan van een serieuze analyse. Er kunnen zeer vele vragen bij een dergelijke bespiegeling geplaatst worden, waarvan een van de belangrijkste zou kunnen zijn: waarom zou een dergelijke ontwikkeling plaatsvinden, m.a.w. wat zijn de krachten of factoren die zo'n ontwikkeling waarschijnlijk maken? Het lijkt "als vanzelf" te zullen plaatsvinden.

Uit de ontwikkeling van de modern-industriële maatschappij zoals we die in hoofdstuk 2 schetsten valt eerder een ander toekomstbeeld te destilleren dan dat van een kommune-maatschappij. In een tijd van produktie in miljoenen investerende ondernemingen, zich fuserend en concentrerend, lijkt een kleine, zichzelf bedruipende gemeenschap, een atavisme. Bij een groeiende verwevenheid van economische en politieke activiteiten en belangen in internationaal verband lijkt een kleine, autonome politieke eenheid, een "staat in de staat", neer te komen een geestesprodukt van politieke naïveteit, blindheid voor werkelijke machtsverhoudingen. Een streven naar het realiseren van deze "eilanden" komt over als een oproep "terug" te keren "naar de natuur", misschien een diepe wens van velen, maar té ver van door mensen opgebouwde "onnatuurlijke realiteit" om noch reëel te kunnen klinken.

Toch wordt "de kleine gemeenschap" niet door iedereen als een verouderd verschijnsel, ongeschikt voor deze tijd, beschouwd. Er zijn ook niet-kommu-

nards die, juist in het licht van de ontwikkeling- en die in de modern-industriële maatschappij plaatsvinden, kleine, min of meer autarkische, gemeenschappen als noodzakelijk en bijna onvermijdelijk beschouwen. Zij zien in economische- en bevolkingsgroei, milieuverontreiniging, uitputting van natuurlijke bronnen en sociale ontwrichting verschijnselen die het ontstaan van kleine gemeenschappen tot voorwaarde voor overleving maken. In de "Blauwdruk voor Overleving" van de Raad voor Milieudefensie² wordt decentralisatie, economisch, politiek en sociaal, gekoppeld aan het terugdringen van economische en bevolkingsgroei, noodzakelijk voor het realiseren van een stabiele maatschappij, die overleving garandeert. In de "Blauwdruk" worden vier redenen voor decentralisatie aangegeven:

1. In een kleine gemeenschap zullen de mensen zich door gemeenschapsgevoel en de openbare mening laten leiden, zodat niet, zoals nu, steeds meer dwang gebruikt moet worden om noodzakelijke besluiten uit te voeren, regels te handhaven en ontwrichting tegen te gaan.
2. Economische decentralisatie, die technisch mogelijk is, zal de produktie weer naar de gemeenschap toebrengen, zodat de industrie geen eigen leven meer kan leiden, werken en plezier verenigd kunnen worden en de scheiding tussen welvaart en welzijn opgeheven wordt.
3. Het individu voelt zich door de toenemende centralisatie steeds meer bedreigd, en kan waarschijnlijk alleen nog in een kleine gemeenschap zichzelf zijn, en een consumptieve oriëntatie verliezen door de gemeenschapszin, gezelligheid, afwisseling en verantwoordelijkheden die hij in een kleine gemeenschap vinden kan.
4. Mensen in kleine dorpen en steden veroorzaken veel minder milieuverontreiniging per hoofd van de bevolking dan in grote steden.³

Deze overwegingen zijn op zich misschien juist. Maar zij impliceren daarom nog geen noodzakelijke ontwikkeling in de zin dat het historische proces geen andere keuze toelaat. De schrijvers van de "Blauwdruk" achten de door hen geschetste ontwikkeling noodzakelijk, omdat zij deze wenselijk achten. Zij geven zeven fasen aan waarin de vorming van een "stabiele en in alle opzichten duurzame maatschappij, waarin de mensen optimale voldoening zullen vinden"⁴, gerealiseerd zou kunnen worden. Zij geven hiermee technische mogelijkheden van realisatie weer. Of deze mogelijkheden ook benut zullen worden, hangt af van politieke factoren. De schrijvers beseffen dit kennelijk ook wel. Zij menen, met de leden van de "Club van Rome", dat het programma gerealiseerd kan worden door "...regeringen, groot-industriëlen en vakbonden van de feiten te overtuigen en hen tot dienovereenkomstige acties te bewegen in de tijd die ons nog ter beschikking staat."⁵ Aan de andere kant wordt direct hiervóór de weigerachtigheid van diezelfde regeringen naar voren gebracht:

"De regeringen weigeren zonder uitzondering de hierop betrekking hebbende feiten onder ogen te zien of zij instrueren hun wetenschappelijke medewerkers zodanig, dat de ernst van de feiten wordt verdoezeld. Zij nemen om welke reden dan ook (Onderstropping door mij, T.B.) geen enkele corrigerende maatregel die ook maar enig werkelijk duurzaam effect zou kunnen hebben."⁶

Uit dit citaat blijkt, dat de opstellers van de "Blauwdruk" evenzeer "utopisten" zijn in de gebruikelijke zin van het woord als andere bouwers van "ideale gemeenschappen". De realiseerbaarheid van een plan is namelijk niet alleen afhankelijk van technische factoren, maar evenzeer ook van politieke, en de schrijvers geven blijk van politieke naïveteit te verwachten dat een weigerachtige regering "overtuigd" zou kunnen worden zonder zelf enig inzicht te hebben in de redenen

voor die weigerachtigheid.

De kleine gemeenschappen waarover in de "Blauwdruk voor Overleving" wordt gesproken, zouden in de visie van de schrijvers pas in een van de laatste fasen van de ontwikkeling naar een stabiele maatschappij gevestigd moeten worden. Zij vormen meer een geïntegreerd onderdeel van het einddoel van de ontwikkeling dan een middel om die ontwikkeling te doen plaats hebben. Daarom biedt dit rapport weinig houvast voor hen die de communes zouden willen uitbouwen tot kleine gemeenschappen die in staat zouden moeten zijn binnen de eigen grenzen de spanningen die in de omgeving hun oorsprong vinden op te heffen, en eventueel de wegen te vormen waarlangs die omgeving in zijn totaliteit veranderd kan worden.

Nu is het misschien nog onrealistischer te verwachten dat er kleine, politiek, economisch en sociaal onafhankelijke, gemeenschappen kunnen worden opgezet die een weg naar "totale verandering van de maatschappij" kunnen realiseren, dan te menen dat regeringen "overtuigd" zouden kunnen worden. Op grond van onze analyse van het falen der Amerikaanse gemeenschappen en het stagneren der kibbutzim kunnen we, naast specifieke omstandigheden in de modern-industriële maatschappij, vele factoren noemen die tegen een pleidooi voor het uitbouwen van communes tot dergelijke kleine gemeenschappen ingebracht kunnen worden. We noemen het gevaar van het opzetten van starre modellen waarin mensen geperst worden. Daarmee samenhangend het ontstaan van nieuwe spanningen, interne conflicten en een uitsluitende gerichtheid op interne problemen. Voorts het kwetsbaar blijven voor invloeden vanuit de omgeving, waarschijnlijk steeds meer naar mate het interne succes groter wordt, omdat dan een bedreiging van dominerende belangen en leiders in de omgeving zou kunnen plaatsvinden, daardoor repressie oproepend. Ofwel het, door isolatie, onaangetast laten van de bronnen van de span-

ningsrelaties in het omringende systeem, waardoor nooit een uitbouw naar een "totale verandering van de maatschappij" zal plaatsvinden en het gevaar van het langzaam "doodbloeden" van deze kleine gemeenschappen ontstaat. Ook bestaat de mogelijkheid, dat andere reactievormen op de ervaren spanningsrelaties meer succes in hun opheffing zullen hebben, daardoor de kleine gemeenschappen "achterhalend", tot relikwieën van het verleden makend. En dan zijn er bovendien de "praktische" problemen om economisch levensvatbare kleine gemeenschappen, zekerheid en een minimumniveau van materiëel welzijn aan de leden biedend, te realiseren, mogelijk tegen politieke, economische, en in een land als Nederland ook ruimtelijke, weerstanden in.

Als een kleine gemeenschap, evenmin als de kommune, geen weg kan zijn naar een maatschappij die de spanningen van een modern-industriële maatschappij opheft, moeten we deze samenlevingsvorm dan maar vergeten, afdoen als een hersenschim of een teken van heimwee naar het verleden?

We kunnen niet a-priori stellen, dat het leven in een kleine gemeenschap voor de mens slecht zou zijn of door hem als onplezierig ervaren wordt. Misschien benauwt de sterke sociale controle hem, maar dit is mogelijk meer een gevolg van het heersende normen- en waardenpatroon dan van de aandacht voor zijn doen en laten op zich. "Stadtluft macht frei", maar ook eenzaam, hard, zakelijk, onpersoonlijk, onzeker, neurotisch, ongezond, ziek en wat eerder dood.

Men zou zich daarom de vestiging van kleine gemeenschappen als doel kunnen stellen, zoals in de "Blauwdruk voor Overleving" als onderdeel van een stabiele maatschappij gebeurt. Wil men dit doel levensvatbaar laten zijn, dan zal rekening gehouden moeten worden met de factoren die de Amerikaanse gemeenschappen en kibbutzim deden falen en stagneren, en met de factoren

die hun voortbestaan bevorderden. In het algemeen zou men deze factoren onder de termen "openheid" of "flexibiliteit" kunnen samenbrengen. "Openheid" en "flexibiliteit" betekenen het aansluiten op veranderingen, beperkingen of nieuwe mogelijkheden betekenend, in de omgeving, en het aanpassen van structuren en processen aan de ontwikkeling die de leden der gemeenschap zelf doormaken. Iedere vorm van starheid, hoewel misschien integrerend en stabiliserend op korte termijn, is desastreus voor het voortbestaan op lange termijn.

In de tweede plaats houdt het streven naar de kleine gemeenschap als doel in, dat de structuren en processen bestreden dienen te worden die de realisering ervan in de weg staan. Als een uiting van het verlangen naar het opheffen van spanningen, zal het streven naar de realisering van kleine gemeenschappen het aanpakken betekenen van fundamentele zaken: de economische en politieke verhoudingen, naast het normen- en waardenpatroon, die het karakter van de modern-industriële maatschappij bepalen en er het "leefklimaat" onleefbaar maken.

Het zou te ver voeren indien ik hier een beeld zou gaan schetsen van een maatschappij die m.i. gerealiseerd zou moeten worden. In de eerste plaats is dit hier niet als doelstelling opgenomen. En in de tweede plaats zou dan juist weer het gevaar van "starre modellenbouw" ontstaan.

Wat waarschijnlijk duidelijk is geworden is het volgende: het uitbouwen van communes tot grotere, maar nog "kleine" gemeenschappen, zou waarschijnlijk zeer weinig perspectief bieden, afgezien van hun realiseerbaarheid nu, op het uit de weg ruimen van de spanningsrelaties die in de modern-industriële maatschappij aanwezig zijn. Zij zijn niet de meest aangewezen wegen om een "totale transformatie", de bronnen der spanningsrelaties opheffend, te realiseren, al kunnen zij misschien een essentieel onderdeel uitmaken van een getransformeerde maatschappij via andere wegen, hoewel de preciese plaats, vorm en taken van deze

kleine gemeenschappen op dit moment niet is te voorzien.

Rest ons nog de vraag hoe we de bestaande kommunes moeten zien. We hebben vastgesteld, dat zij een tweeslachtig karakter bezitten: met één been in, en met het andere been buiten deze samenleving staan. Hierdoor kunnen zij de spanningen die in de modern-industriële maatschappij bestaan, niet volledig ontvluchten. Ook zijn kommunes niet in staat om de bron van deze spanningen te bestrijden. Dit wordt ook door kommunards ingezien:

"In een kommune kan je alleen iets veranderen aan je eigen leefsituatie, echt de maatschappij veranderen kan je daar niet mee".⁷

"Fundamenteel zijn de produktie-verhoudingen, en die verander je niet door in een kommune te gaan leven."

"Als er een omwenteling komt, dan komt die niet van kommunes of andere elite-groepen, maar uit buurten en bedrijven."⁸

We hebben ook naar voren gebracht, dat een uitbouwen van kommunes tot grotere, maar nog "kleine", min of meer geïsoleerde, zelfstandige gemeenschappen, strevend naar "totale transformatie" en het direct opheffen van spanningsrelaties, weinig perspectief biedt voor verandering van een gehele samenleving.

De bestaansgrond voor kommunes moet dan ook niet ver gezocht worden. Het leven in een kommune kan een een aangenamer karakter hebben dan het alleen of in gezinsverband wonen. Het kan "verzachtend" zijn t.a.v. de spanningen waaraan een mens in deze maatschappij onderhevig is en die ook het traditionele gezinsverband onder hoogspanning zetten. Maar het is niet méér dan dat. Kommunes kunnen vergeleken worden met leichte reddingboten waarvan de gaten niet gedicht kunnen worden: de invloed vanuit de omgeving kan niet gekeerd worden, en langzaam maar zeker loopt de boot vol, worden de kommunards nat. Bovendien hebben ze al eens in het water gelegen. Het leven in de

kommune blijft voortdurend de druk van de omgeving voelen, zij het wat minder sterk. Voor de leden ervan is dit waarschijnlijk plezierig, maar het kan ook bedwelmend werken:

"Inderdaad kan kommune-leven je steunen en helpen, maar het kan je ook kwasi gelukkig en tevreden maken, dan wordt je onwerkzaam en vergeet je steun aan de strijd voor een betere wereld voor iedereen." ⁹

Misschien is het niet juist van "kwasi gelukkig" te spreken. De ervaring van het gelukkig-zijn zou reëel kunnen zijn. Beter is het te spreken over kwetsbaar geluk, kwetsbaar door een omgeving die het gemakkelijk kan breken. Kwetsbaar ook doordat men zich kan afvragen of een vorm van gelukkig-zijn die in schrill contrast staat met het ongeluk van anderen geen schuldgevoelens zal oproepen.

Het tweeslachtige karakter van het kommune-leven biedt echter weinig uitzicht op lange perioden van tevredenheid. Juist hierdoor kunnen kommunards zich bewust worden van hun kwetsbaarheid. Door zich niet uitsluitend te richten op interne aangelegenheden, zou de "pijn-stillende" kommune een stimulans kunnen zijn voor het ontplooiën van activiteiten die gericht zijn op de bronnen van de spanningsrelaties, ofwel door leden afzonderlijk, ofwel door groepen kommunards of communes. In deze zal de kommune geen beslissend element zijn, maar wèl een bijdrage kunnen leveren.

Voor de toekomst kan een kommune voorts nog waarde bezitten, naast andere gepraktiseerde of "ideale" kleine gemeenschappen, door de elementen die zij in zich draagt. We hebben gezien, dat in de besproken kleine gemeenschappen immateriële behoeften en ontplooiing tot waarden worden verheven die in de structuur van deze gemeenschappen eerder bevredigd worden dan in de totale, omringende maatschappij. Ook zijn de politieke structuren en processen in deze gemeenschappen

in deze immateriële waardenpatronen ingebed, dat van hen geen zelfstandige bedreiging voor het totaal van behoeften der mensen in de gemeenschap uitgaat: politiek is hier niet verbonden met ongelijkheid in materiële beloningen, met privileges, met geheimhouding, bureaucratie of samenzweringen. Politiek in deze gemeenschappen betekent niet de afwezigheid van leiderschap, maar de aanwezigheid van gezag, overwicht berustend op redelijkheid en instemming, en van responsief leiderschap, waarbij de in de gemeenschap heersende waarden door leiders worden nagestreefd of gerealiseerd, daartoe constant gestimuleerd door de geringe afstand die tussen hen en de andere leden van de gemeenschap bestaat.

Kommunes, of meer uitgebouwde kommunes, zouden, met deze elementen in zich, de bouwstenen kunnen zijn voor een nieuwe maatschappelijke orde. Hierin ligt, naast hun "pijnstillende werking", hun grote waarde. Als middel om beslissende veranderingen **teweeg** te brengen in de bestaande maatschappelijke orde en de bronnen van heersende spanningsrelaties weg te nemen, zijn zij ongeschikt.

KORTE SAMENVATTING EN CONCLUSIES.

Kleine, "utopische", gemeenschappen, als uitingvorm van spanningen die in een maatschappij aanwezig zijn, ontwikkelen zich, als zij gerealiseerd worden, door een overwegende aandacht voor interne aangelegenheden, tot doelen op zich. Zij worden modellen, waarin de spanningsrelaties die aanleiding tot de gemeenschappen waren, min of meer opgeheven worden, in betrekkelijke isolatie van de omgeving. De mens, met zijn fundamentele behoeften en ontplooiingsmogelijkheden, wordt in deze modellen geperst, ten koste van nieuwe spanningsrelaties. Wat aan de ene kant gewonnen wordt, gaat aan de andere kant verloren. De politieke organisatie van deze gemeenschappen wordt bepaald door de waarden die worden nagestreefd, en levert géén extra hinderpalen op voor de bevrediging van fundamentele behoeften of de kansen op ontplooiing. De isolatie van deze gemeenschappen biedt weliswaar een zekere bescherming, voorkomt represailles die uit het "afwijken" van de omgeving kunnen voortvloeien, maar doet evenzeer de mogelijkheden tot uitbreiding en het uitoefenen van invloed teniet. Ook kan de bestaansgrond door ontwikkelingen in de omgeving, als gevolg van andere reactievormen op de ervaren spanningsrelaties, ondergraven worden.

Op grond van de gevonden resultaten kunnen we concluderen dat:

- kommunes in de modern-industriële maatschappij zonder uitbouw tot onafhankelijke, min of meer autarkische, gemeenschappen, niet in staat zijn om de spanningsrelaties waaraan ook hun leden onderhevig zijn, volledig op te heffen. Wel kunnen zij hun leden een zekere "verzachting" van die, of bepaalde, spanningen bieden.
- een uitbouwen van kommunes tot grotere gemeenschappen, soortgelijk aan de Amerikaanse gemeenschappen in de 18de en 19de eeuw en aan

de Israëlische kibbutzim, het gevaar van intern gericht zijn en het oproepen van nieuwe spanningen door het vormen van mensen naar de eisen van een bepaald model, met zich meebrengt.

- communes, geïsoleerd of uitgebouwd tot een onafhankelijke, collectieve organisatie, niet zelfstandig de fundamentele veranderingen in hun omgeving kunnen realiseren die nodig zijn om de ervaren spanningsrelaties volledig op te heffen.
- communes, of kleine gemeenschappen in enigerlei vorm, wèl een bijdrage kunnen leveren tot het realiseren van die fundamentele veranderingen mits zij voortdurend interacteren met de omgeving en zich niet isoleren.
- kleine gemeenschappen, in een andere maatschappelijke orde, waarin de bronnen van de heersende spanningsrelaties niet meer bestaan, misschien wèl de bouwstenen van die maatschappelijke orde kunnen zijn, daarin hun waarden realiserend. Op dit moment kan men niet voorzien op wat voor wijze kleine gemeenschappen in een dergelijke maatschappij geïntegreerd kunnen zijn, welke structuren zij zullen bezitten en welke processen zich daarin zullen afspelen. Het gevaar van het opzetten van modellen in deze is, dat alweer mensen "ingepast" moeten worden waardoor nieuwe spanningen worden opgeroepen.

NOTEN.

HOOFDSTUK 1 - MENSELIJKE NATUUR EN INSTINCTEN.

1. Zie: Freud, Das Unbehagen in der Kultur.
2. Kropotkin, Mutual Aid. Dit werk is vooral een reactie op een artikel van T.H.Huxley: "Struggle for Existence", 1888.
3. Maslov, Motivation and Personality, p. 118.
4. Fromm, De Angst voor Vrijheid, p. 137.
5. Davies, "Violence and Agression: Innate or not?".
6. Maslov, Motivation and Personality, p. 27.
7. Er zijn schrijvers, die menen dat menselijk gedrag nog steeds primair door instincten bepaald wordt. Zie o.a. Desmond Morris, The Naked Ape.
8. Kwant, Sociale Filosofie, p. 130 e.v.
9. I.v.m. de problematiek van de "basic human needs" zijn vooral de in de literatuurlijst opgenomen werken van Maslov, Davies, Fromm, Etzioni, Erikson en Morris geraadpleegd.
10. Maslov, Motivation and Personality, p. 35-36.
11. Morris, The Naked Ape, p. 32-33.
12. Morris, The Naked Ape, p. 34-35.
13. Maslov, Motivation and Personality, p. 36.
Ook: Davies, "Violence and Agression: Innate or not?", p. 617-618.
14. Dahrendorf, Pfade aus Utopia, p. 128 e.v.
Erikson, Childhood and Society, 32-33.
15. Nauta, Kritische ethiek, p. 84 e.v. Hij spreekt van een "micro-moraal", slechts geldend binnen de groep.
16. Kropotkin, Mutual Aid, p. 218.
17. Kropotkin, Mutual Aid, p. 361-362.
18. Josso, Groepstraining, De Volkskrant, 23 oktober 1971.
19. Maslov, Motivation and Personality, p. 50.
20. Maslov, Motivation and Personality, p. 50.
21. Maslov, Motivation and Personality, p. 49.
22. Maslov, Motivation and Personality, p. 2-3.
23. Maslov, Motivation and Personality, p. 2-3.
24. Etzioni noemt "repeated gratification" zelfs

- als één van de "basic human needs", zie The Active Society, p. 625.
25. Erikson, Childhood and Society, p. 205.
 26. Maslov, Motivation and Personality, p. 229-239.
 27. Fromm, De Angst voor Vrijheid, p. 196.
 28. Maslov, Motivation and Personality, p. XIII.
 29. Fromm, De Zelfstandige Mens, p. 51-102.
 30. Fromm, The Sane Society, p. 62-64; De Zelfstandige Mens, o.a. p. 68, 134 en 158.
 31. Erikson, Childhood and Society, 243-246; p. 252-255; p. 259-261.
 32. Maslov, Motivation and Personality, p. 74; p. 155-157; p. 160-162; p. 171-174.
 33. Het kernthema van het boek van Fromm: De Angst voor Vrijheid.
 34. Zie vooral: Marcuse, One Dimensional Man.
 35. Zoals in Huxley's Brave New World; zie p. 24.
 36. Kenniston, "Scarsdale", p. 224-227.

HOOFDSTUK 2 - DE MODERN-INDUSTRIELE MAATSCHAPPIJ, EEN TOEKOMSTBEELD, EN EEN DERDE ALTERNATIEF.

1. Fromm, De Angst voor Vrijheid; De Zelfstandige Mens; The Sane Society.
2. Kenniston, the Uncommitted.
3. Marcuse, One Dimensional Man.
4. Etzioni, The Active Society.
5. Kenniston, the Uncommitted, hoofdstuk 11, vooral p. 298 e.v.
6. Huxley, Brave New World.
7. Huxley, Brave New World, p. 173.
8. Orwell, 1984.
9. Huxley, Brave New World, p. 179.
10. Huxley, Brave New World, p. 179.
11. Huxley, Brave New World, p. 15 en p. 179-187.
12. Huxley, Brave New World, p. 187.
13. Marcuse, One Dimensional Man, p. 72.
14. Marcuse, One Dimensional Man, vooral p. 199-201.
15. Huxley, Brave New World, p. 12-13.
16. Huxley, Brave New World, p. 7.
Fromm, The Sane Society, hoofdstuk 8.
17. Huxley, Brave New World, p. 8.
18. Fromm, The Sane Society, hoofdstuk 8.

HOOFDSTUK 3 - MOTIEVEN VOOR KLEINE GEMEENSCHAPPEN.

1. Mannheim, Ideology and Utopia, o.a. p. 3, 50, 69.
2. Mannheim, Ideology and Utopia, voorwoord, p. XXIII; ook: p. 173, 176-177.
3. Thoreau, Walden, p. 436.
4. Thoreau, Walden, p. 3-5; p. 51.
5. Thoreau, Walden, p. 434.
6. Thoreau, Walden, p. 430.
7. Van de Lande, Vrij Nederland, 14 nov. 1970, p. 31.
8. Kommunes, AO-boekje 1344, p. 9.
9. Plato, De Republiek, vooral het vierde en het zesde boek.
10. More, Utopia, p. 79.
11. Kropotkin, Mutual Aid, p. 223-224.
12. Van Eeden, Blijde Wereld, p. 253.
13. Van Eeden, Blijde Wereld, p. 333-334.
14. Huxley, Brave New World, p. 8-9.
15. Skinner, Walden Two, p. 159-161.
16. Skinner, Walden Two, p. 162.
17. Fromm, The Sane Society, p. 68.
18. Fromm, The Sane Society, p. 238.
19. Fromm, The Sane Society, p. 314.
20. Fromm, The Sane Society, p. 315.
21. Guérin, Libertair Marxisme, p. 185.
22. Guérin, Libertair Marxisme, p. 16.
23. Guérin, Libertair Marxisme, p. 188.
24. Guérin, Het Anarchisme, p. 156.

HOOFDSTUK 4 - BEHOEFTEBEVREDIGING EN ONTPLOOIING IN KLEINE GEMEENSCHAPPEN.

1. Nordhoff, Communitistic Societies, p. 189, 402.
2. Nordhoff, Communitistic Societies, p. 398.
3. Nordhoff, Communitistic Societies, p. 390.
4. Nordhoff, Communitistic Societies, p. 289; 405-406.
Holloway, Heavens on Earth, p. 122; 186-187.
5. Nordhoff, Communitistic Societies, p. 416.
6. Nordhoff, Communitistic Societies, p. 416.
7. Nordhoff, Communitistic Societies, p. 281.
8. Nordhoff, Communitistic Societies, p. 285.
9. Nordhoff, Communitistic Societies, p. 286.
10. Nordhoff, Communitistic Societies, p. 288.
11. Nordhoff, Communitistic Societies, p. 294-297.

12. Spiro, Kibbutz, p. 11.
13. Van de Lande, Vrij Nederland, 14 nov. 1970, p.31.
14. Rabin, Growing up, p. 129.
15. Rabin, Growing up, p. 33.
16. Spiro, Kibbutz, p. 27-28, 47, 53-55.
17. Rabin, Growing up, p. 208.
18. Spiro, Kibbutz, p. 187.
19. Rabin, Growing up, p. 209.
20. Rabin, Growing up, p. 209.
21. Rabin, Growing up, p. 213.
22. Spiro, Kibbutz, p. 153, 167.
23. Rabin, Growing up, p. 35.
24. Spiro, Kibbutz, p. 221-235.
25. Rabin, Growing up, p. 201.
26. Rabin, Growing up, p. 201.
27. Kommune 2, p. 310.
28. Het Kommuneboek, p. 22.
29. Het Kommuneboek, p. 22.
30. Kommune 2, p. 101.
31. Kommune 2, p. 271.
32. Kommune 2, p. 271.
33. Het Kommuneboek, p. 81-82.
34. Het Kommuneboek, p. 86.
35. Het Kommuneboek, p. 80.
36. Het Kommuneboek, p. 79.
37. Kommune 2, p. 106.
38. Kommune 2, p. 106.
39. Kommune 2, p. 104.
40. Morannon, Opvoeding en maatschappijhervorming,
p. 1-3.
41. Morannon, Opvoeding en maatschappijhervorming,
p. 2.

HOOFDSTUK 5 - POLITIEKE ORGANISATIE VAN EN POLITIEKE PROCESSEN IN KLEINE GEMEENSCHAPPEN.

1. Nordhoff, Communitistic Societies, p. 396.
2. Nordhoff, Communitistic Societies, p. 92.
3. Holloway, Heavens on Earth, p. 95.
4. Nordhoff, Communitistic Societies, p. 310.
5. Holloway, Heavens on Earth, p. 161.
6. Holloway, Heavens on Earth, p. 50.
7. Holloway, Heavens on Earth, p. 215.

8. Nordhoff, Communistic Societies, p. 139.
9. Nordhoff, Communistic Societies, p. 107.
10. Davies, Human Nature in Politics, p. 278.
Zie ook: Barnes, Leadership style, p. 66-67.
11. Nordhoff, Communistic Societies, p. 139.
12. Nordhoff, Communistic Societies, p. 43 e.v.
13. Nordhoff, Communistic Societies, p. 310.
14. Nordhoff, Communistic Societies, p. 392.
15. Nordhoff, Communistic Societies, p. 387.
16. Nordhoff, Communistic Societies, p. 50-51.
17. Nordhoff, Communistic Societies, p. 289.
18. Nordhoff, Communistic Societies, p. 399.
19. Holloway, Heavens on Earth, p. 224-225.
20. Holloway, Heavens on Earth, p. 106.
21. Holloway, Heavens on Earth, p. 225.
22. Holloway, Heavens on Earth, p. 207.
23. Holloway, Heavens on Earth, p. 225.
Nordhoff, Communistic Societies, p. 387.
24. Holloway, Heavens on Earth, p. 218.
25. Holloway, Heavens on Earth, p. 193-196.
Nordhoff, Communistic Societies, p. 347.
26. Nordhoff, Communistic Societies, p. 386.
27. Spiro, Kibbutz, p. 207-211.
28. Spiro, Kibbutz, p. 236-239.
29. Spiro, Kibbutz, p. 47.
30. Het Kommuneboek, p. 48.

HOOFDSTUK 6 - KLEINE GEMEENSCHAPPEN EN HUN OMGEVING.

1. More, Utopia, p. 63.
2. Skinner, Walden Two, p. 193-194.

HOOFDSTUK 7 - DE KANSEN OP SUCCES.

1. Het Kommuneboek, p. 93-94.
2. Maandblad voor MilieuDefensie, 1e jrg., nrs.
1 en 2, juni/juli 1972.
3. "Blauwdruk voor Overleving", p. 19-20.
4. "Blauwdruk voor Overleving", p. 10.
5. "Blauwdruk voor Overleving", p. 3.
6. "Blauwdruk voor Overleving", p. 3.
7. Cormallen, no. 12, mei 1971, p. 11.
8. Cormallen, no. 12, mei 1971, p. 9.
9. Cormallen, no. 12, mei 1971, p. 3.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR.

BOEKEN:

Bezemer e.a., J.W., Anarchisme, een miskende stroming?. Amsterdam, 1967.

Broekmeyer, M. en Cornelissen, I., Arbeidersraad of ondernemersstaat. Macht en machtsstrijd in Nederland en in Joegoslavië. Amsterdam, 1969.

Dahrendorf, Ralf, Pfade aus Utopia. Arbeiter zur Theorie und Methode der Soziologie. München, 1967.

Davies, James C., Human Nature in Politics. The dynamics of political behavior. New York, 1963.

Eeden, Frederik van, Gedachten. Amsterdam, 1887.

Eeden, Frederik van, De Blijde Wereld. Rechten over mensch en maatschappij. Amsterdam, 1903.

Erikson, Erik H., Childhood and Society. Harmondsworth, 1963 (Pelican edition).

Etzioni, Amitai, The Active Society. A Theory of Societal and Political Processes. New York, 1968.

Freud, Sigmund, Abriss der Psychoanalyse. Das Unbehagen in der Kultur. Frankfurt a.M., 1967, (Fischer Bücherei).

Fromm, Erich, Escape from freedom. New York, 1941. (Gebruikte uitgave: Bijleveld, Utrecht, 1971).

Fromm, Erich, Man for himself. New York, 1947. (Gebruikte uitgave: Bijleveld, Utrecht, 1969).

Fromm, Erich, The Sane Society. New York, 1955. (Fawcett edition).

Guérin, Daniel, L'anarchisme. (Gebruikte uitgave: Bruna, Utrecht enz., 1970)

Guérin, Daniel, Pour un marxisme libertaire. Paris, 1969. (Gebruikte uitgave: Van Gennep, Amsterdam, 1971).

Holloway, Mark, Heavens on Earth. Utopian Communities in America 1680-1880. Turnstile Press, 1951.

Huxley, Aldous, Brave New World. Harmondsworth, 1955 (Penguin Books).

Huxley, Aldous, Island. Harmondsworth, 1964 (Penguin Books).

Kenniston, Kenneth, The Uncommitted. Alienated youth in American Society. New York, 1965 (Laurel edition, 1970).

Kommune 2. Versuch der Revolutionierung des bürgerlichen Individuums. Berlin, 1969.

Kommuneboek, Het- , Utrecht, 1970.

Kropotkin, Petr, Mutual Aid. A Factor of Evolution. Boston, z.j. (Porter Sargent).

Kwant, R.C., Sociale Filosofie. Utrecht, 1969.

Mannheim, Karl, Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge. London, 1960 (Routledge paperback).

Marcuse, Herbert, One Dimensional Man. The ideology of industrial society. London, 1968 (Sphere Books).

Maslov, Abraham H., Motivation and Personality. New York, 1970.

More, Thomas, Utopia. Harmondsworth, 1965 (Penguin Classics).

Morris, Desmond, The Naked Ape. London, 1968 (Corgi Books).

Nauta, L.W., Argumenten voor een kritische ethiek. Amsterdam, 1971.

Nordhoff, Charles, The communistic societies of the United States. From personal visit and observation. New York, 1966 (Dover Publications).

Orwell, George, 1984. Amsterdam, 1971 (Arbeiderspers).

Plato, De Republiek. z.p., P.N.Van Kampen, 1849.

Rabin, A.I., Growing up in the Kibbutz. Comparison of the personality of children brought up in the Kibbutz and the family-reared children. New York, 1965.

Skinner, B.F., Walden Two. New York, 1970.

Spiro, Melford B., Kibbutz: Venture in Utopia.
Cambridge, Harvard University Press, 1956.

Thoreau, Henry D., Walden. London, z.j. (Harrap).

ARTIKELEN EN BROCHURES:

Baart, Suzanne, "De commune voelt aanvaarding
als haar grootste bedreiging". De Volkskrant,
13 april 1971.

Baart, Suzanne, "Streven naar centraal wonen
als in de kibboets". De Volkskrant, 26 jan. 1972.

Barnes, Samuel H., "Leadership Style and Poli-
tical Competende". In: Edinger, Lewis J. (ed.) -
Political Leadership in Industrialized Societies.
New York, 1967, p. 59-83.

"Blauwdruk voor Overleving". Maandblad voor
MilieuDefensie, nrs. 1 en 2, juni/juli 1972.

Davies, James C., "Violence and Agression: In-
nate or not?". Western Political Quarterly,
XXIII, 3, sept. 1970, p. 611-623.

Doel, J. van den, "De Grenzen aan de (onder-
nemings) groei". Civis Mundi, 12e jrg., jan.
feb. 1973, p. 41-49.

Duijker, H.C.J., "Psychologische bespiegelingen
over het geluk". Intermediair, 7e jrg., 45, 12
november 1971, p. 31-35.

Eeden, Frederik van, "Binnenlandse kolonisatie".
Amsterdam, Versluys, 1901 (Brochure).

Egas, C., "Kritische kanttekeningen bij de wester-
se sociaal-economische orde". Civis Mundi, 12e
jrg., jan.febr. 1973, p. 12-18.

Fortuin, Johanna, "Het huwelijk als armoede-ver-
schijnsel". De Groene, 24 april 1971, p. 12.

Froe, A. de, "Agressie is in de wereldgeschiede-
nis het meest beloond". Algemeen Handelsblad,
25 april 1970, p. 23.

Gurr, Ted R., "Psychological factors in civil
violence". World Politics, XX, jan. 1968, p. 245-
278.

Huxley, Thomas H., "Struggle for Existence in Human Society". In: Petr Kropotkin, Mutual Aid. Boston, z.j. (Porter Sargent), p. 329-341.

Josso, F.C.M., "Op weg naar een wetenschap van het geluk". De Volkskrant, 22 augustus 1970.

Josso, F.C.M., "Groepstraining: gevoelsoase in autoritaire maatschappij". De Volkskrant, 23 oktober 1971.

Kenniston, Kenneth, "How bad things really are in Scarsdale". (De Gids, Jrg 132, 1969, nos 5/10, p 218-228)

Lande, J.L. van de, "Het moeilijke groot worden in de commune". Vrij Nederland, 14 november 1970, p. 31.

Leeuw, Kees de, "Hobbitstee: 'Leefgemeenschap in harmonie met de natuur'". Trouw, 5 sept. 1972.

Morannon-groep, de, Kommunes. AO-boekje 1344, 1 januari 1971.

Morannon-groep, de, "Kommunes en maatschappijkritiek". (Brochure).

Morannon-groep, de, "Wat is een kommune?". (Brochure).

Morannon-groep, de, "Hoe begin je een kommune?". (Brochure).

Morannon-groep, de, "De Parijse Kommune". (Brochure).

Morannon-groep, de, "Opvoeding en maatschappijhervorming". (Brochure).

Morannon-groep, de, "De Geschiedenis van het verschijnsel kommune". (Brochure).

Morannon-groep, de, "Theorie en praktijk van de kommune". Cormallen, informatieblad over communes, no. 12, 3e jrg. nr. 1, mei 1971.

Mulder, Rimmer, "Communes hebben (nog) de ruimte op Friese land". Trouw, 17 april 1971.

Rondagh, Ferd., "Erfelijkheid of milieu: een vals dilemma". De Volkskrant, 27 maart 1971.

"Rosenstock Huessyhuus", Haarlems Dagblad,
23 december 1972.

Spiro, Melford E., "Human Nature in Its Psychological Dimension". American Anthropologist,
Vol.56, 1954, p. 19-29.

Spiro, Melford E., "Is the Family Universal?". American Anthropologist, Vol.56, 1954, p. 839-846.

Thomas, Henk, "Coöperatieve beweging in Europa geeft wat terrein prijs". Trouw, 23 sept. 1972.

"Things in common, ...all", Risk, Vol.8, no.1, 1972.

Trimbos, Kees, "Sociale wetenschap laat inzake wonen verstek gaan". De Volkskrant, 4 nov. 1972.

Vaal, O.M. de, "De technicus Steptoe en zijn manipulaties met het leven. Over het kweken van menselijke wezens". Het Parool, 7 maart 1970.

Verschuuren, G., "Gaan we onder controle mensen maken?". De Volkskrant, 8 febr. 1969.

"Wonen, Anders - in de Rosmarijnsteeg en elders". De Groene, 14 augustus 1971.